

Vergeten verhalen

Slavernij en de koloniale ketens van 's-Hertogenbosch

Dries Lyna
Kim Lempereur
Joris Martens

**RADBOD
UNIVERSITY
PRESS**

VERGETEN VERHALEN

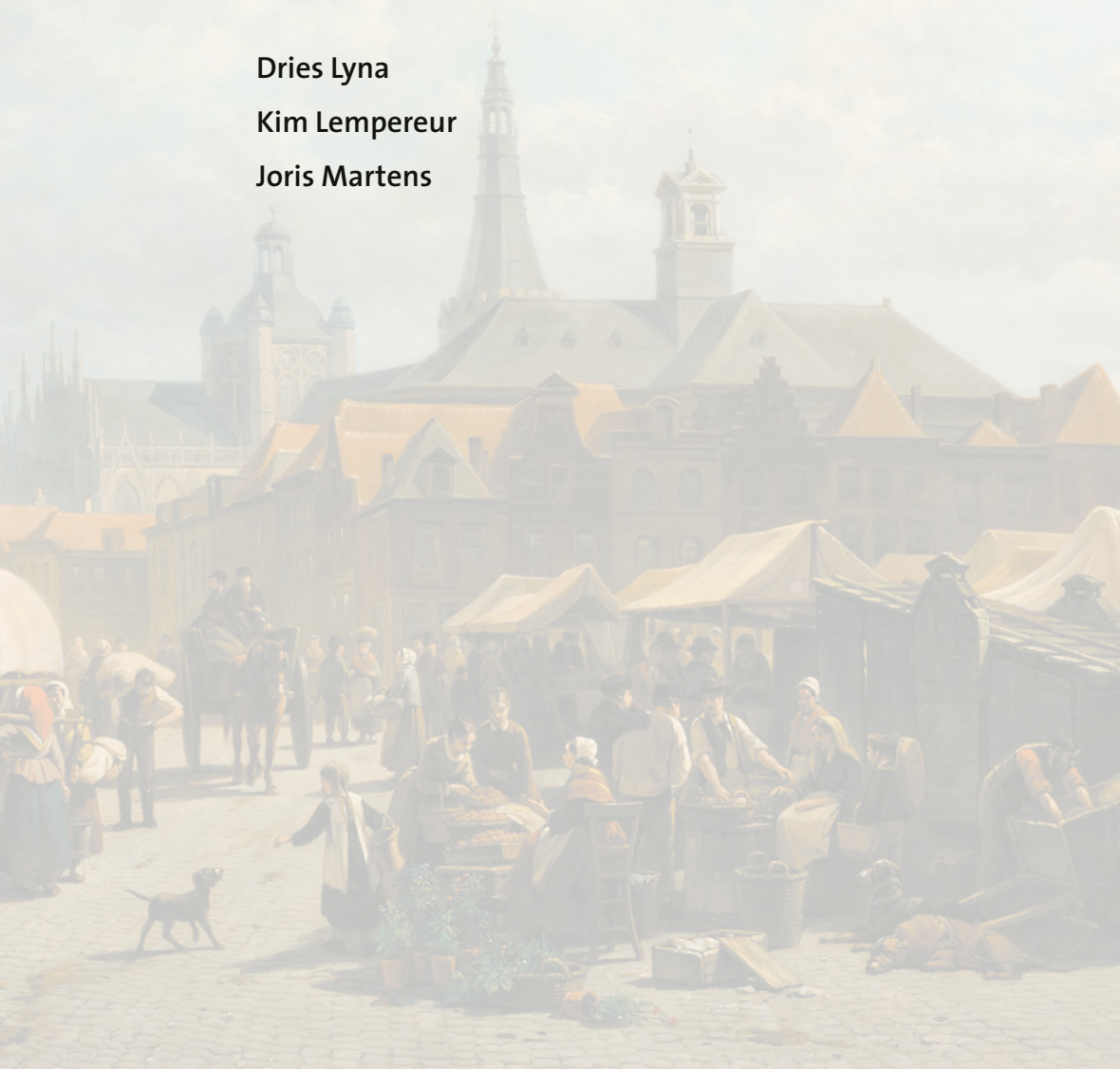
Vergeten verhalen

Slavernij en de koloniale ketens van 's-Hertogenbosch

Dries Lyna

Kim Lempereur

Joris Martens

Vergeten verhalen. Slavernij en de koloniale ketens van 's-Hertogenbosch

Uitgegeven door RADBOUD UNIVERSITY PRESS

Postbus 9100, 6500 HA Nijmegen

www.radbouduniversitypress.nl | radbouduniversitypress@ru.nl

Omslagafbeelding:

De markt te 's-Hertogenbosch door Jacques François Carabain, circa 1870.

Het Noordbrabants Museum

Ontwerp: Andre Klijsen

Print en distributie: Pumbo.nl

ISBN: 978 94 6515 157 1

DOI: 10.54195/XUVN9127

Gratis te downloaden via: <https://doi.org/10.54195/XUVN9127>

© 2025 Dries Lyna, Kim Lempereur en Joris Martens

**RADBOUD
UNIVERSITY
PRESS**

Dit is een Open Access boek gepubliceerd onder de termen van de Naamsvermelding-Niet-Commercieel-GeenAfgeleideWerken 4.0 Internationaal (CC BY-NC-ND 4.0). De gebruiker dient de maker van het werk te vermelden, een link naar de licentie te plaatsen en aan te geven of het werk veranderd is. De gebruiker mag dat op redelijke wijze doen, maar niet zodanig dat de indruk gewekt wordt dat de licentiegever instemt met het werk of het gebruik van het werk. Gebruik voor commerciële doeleinden is onder deze licentie niet toegestaan. De gebruiker mag geen juridische voorwaarden of technologische voorzieningen toepassen die anderen er juridisch in beperken om iets te doen wat de licentie toestaat. Men mag het veranderde materiaal niet verspreiden als men het werk heeft geremixt, veranderd, of op het werk heeft voortgebouwd.

De auteurs hebben gestreefd alle rechthebbenden van de opgenomen afbeeldingen te achterhalen. Voor zover iemand meent rechten te hebben op een van de afbeeldingen verzoeken de auteurs en de uitgever contact met hen op te nemen.

Inhoudsopgave

Lijst met afkortingen	7
1 Slavernij en 's-Hertogenbosch	
– Een inleiding	8
2 Bedrijven en industrieën met koloniale banden	18
2.1 Een vergeten knooppunt	
– De doorvoerhaven van koloniale waren	19
2.2 Het witte goud uit de koloniën	
– Bossche suikerraffinaderijen en koffiebranderijen	30
2.3 “De nijverheid kunnen vermeerderen”	
– De Nederlandsche Handel-Maatschappij en de Bosch-Dordtse Scheepsrederij	38
3 Financieel gewin van stadsbestuurders	48
3.1 Vier broers, vier plantages	
– Johan Philip van Eys	49
3.2 Meer dan een erfgenaam	
– Arnout van Teylingen	63
3.3 Rentenieren in de stad	
– Daniël Baert Verspijck	74
4 Klimmen op de sociale ladder	87
4.1 Een Bosschenaar op Java	
– Rudolph Florentius van der Niepoort	88
4.2 Via Ambon naar het Bossche bestuur	
– Johan Abraham van der Voort	98
4.3 Van vader op zoon in Nederlands-Guyana	
– Laurens Storm van 's Gravesande	107

5	Het leven van slaafgemaakten in Oost en West	122
5.1	De handen van Quassiba en Toktoe – De plantage 't Graaflijk Slot in Berbice	123
5.2	Verbroken ketens – De slavenopstand van Berbice	133
5.3	Voorbij het stereotiep – Regina, Roesje en slavernij in Azië	140
6	Vergeten in de Bossche straten	150
6.1	Zwarte bedienden in de schaduw – Het familieportret Van der Does-Senguerdus <i>door Floris van Alebeek</i>	151
6.2	'Vrije mulat' uit Suriname – Alexander van Geneve	161
6.3	'Sward mijsje' uit Suriname – Filippina Fortuijn	170
7	Na de komma? – Het Bossche slavernijverleden in de toekomst	180
	Dankwoord	188
	Bijlagen	190
	1: Bossche bestuurders met directe betrokkenheid bij slavernij	191
	2: Stamboom van de familie Storm van 's Gravesande	192
	3: Transporten vanuit Berbice naar Amsterdam op naam van Bouwens & Van Hanswijk, 1778-1790	194
	4: Veilinglijst van slaafgemaakten op de plantage <i>'t Graaflijk Slot</i> in Berbice, 1784	196
	Bibliografie	197
	Illustratieverantwoording	217
	Over de auteurs	222
	Index	223

Lijst met afkortingen

MCC	Middelburgse Commercie Compagnie
NHM	Nederlandsche Handel-Maatschappij
NL-AsdSAA	Stadsarchief Amsterdam
NL-EhVRHCE	Regionaal Historisch Centrum Eindhoven
NL-HaNA	Nationaal Archief, Den Haag
NL-HtBHIC	Brabants Historisch Informatie Centrum
NL-HtSA	Stadsarchief 's-Hertogenbosch
NL-LdnRAL	Erfgoed Leiden en Omstreken
NL-MdbZA	Het Zeeuws Archief
NL-UtHUA	Het Utrechts Archief
VOC	Vereenigde Oostindische Compagnie
WIC	(Geoctroyeerde) West-Indische Compagnie

1 Slavernij en 's-Hertogenbosch – Een inleiding

Filippina, Alexander en Constantia moeten elkaar ongetwijfeld een keer op straat zijn tegengekomen, ergens in de vroege jaren 1780. Het centrum van 's-Hertogenbosch was nu eenmaal niet zo groot. Ze woonden en werkten alle drie jarenlang in de Brabantse stad. Ze bezochten er de wekelijkse markt, maakten praatjes met voorbijgangers en gingen op zondag naar de kerk. Maar Filippina, Alexander en Constantia hadden nog iets anders gemeen: ze waren alle drie ooit tot slaaf gemaakt. Als Afro-Surinamers lagen de wortels van Filippina en Alexander aan de andere kant van de Atlantische oceaan terwijl Constantia jaren voordien van het eiland Sulawesi was weggevoerd, werelden die ver weg leken van het dagelijks leven in 's-Hertogenbosch. Ze waren bovendien niet de enigen. Net als zij leefden er vanaf de late zeventiende eeuw naar schatting een honderdtal anderen in de stad, afkomstig uit Suriname, Indonesië of een andere afgelegen plek van het Nederlandse koloniale rijk.

Toch is hun aanwezigheid volledig in de vergetelheid geraakt. Er zijn geen schilderijen of prenten van hen gemaakt, geen liederen of gedichten geschreven die hun namen bewaren. Niet één geschiedenisboek wijdde een hoofdstuk aan hun levens en in het collectieve geheugen van de stad leven ze niet voort. Zij maken geen deel uit van het historische zelfbeeld van 's-Hertogenbosch. Dit boek wil Filippina, Alexander en al die anderen een plek geven in het verhaal van 's-Hertogenbosch. Hun levens worden daarmee uit de vergetelheid gehaald en opnieuw verweven met de geschiedenis van de stad.

Om te begrijpen hoe (voormalig) slaafgemaakten als Filippina, Alexander en Constantia in de stad terecht zijn gekomen, moeten we eerst een stap terugzetten. We moeten ontrafelen hoe het kolonialisme de elite, bedrijven en handelaren uit 's-Hertogenbosch verbond met de verste uithoeken van het Nederlandse rijk. Hoe slavernij niet slechts een verre werkelijkheid was, maar een onlosmakelijk onderdeel vormde van dit economische systeem. En hoe die slavernij, die zich afspeelde in Oost en West, ook zichtbaar was in het straatbeeld van 's-Hertogenbosch. Niet als een abstract begrip of een sterk kroegverhaal, maar als tastbare en alledaagse realiteit.

Dit boek is voortgekomen uit een onderzoeksproject dat in het najaar van 2024 werd uitgevoerd in opdracht van de gemeente 's-Hertogenbosch. Twee jonge onderzoekers, in samenwerking met een historicus van de Radboud Universiteit, doken in de geschiedenis van de stad. De keuzes die binnen dit onderzoek werden gemaakt, bepalen in zekere mate de grenzen van de kennis die in dit boek wordt gepresenteerd. Oorspronkelijk begon het project als een verkennend onderzoek naar de relatie tussen slavernij en de bestuurlijke geschiedenis van 's-Hertogenbosch. De focus lag op de directe betrokkenheid van de stad en haar bestuurders bij de koloniale slavernij, van de vroege zeventiende tot de late negentiende eeuw. Gaandeweg doken echter de namen van (voormalig) slaafgemaakten als Filippina, Alexander en Constantia op.¹ Hun persoonlijke verhalen kwamen steeds meer op de voorgrond te staan en verdrongen geleidelijk de bestuurlijke invalshoek.

De opbouw van dit boek weerspiegelt die verschuiving. In vijf hoofdstukken volgt de lezer het onderzoek, te beginnen bij de eerste vragen over de rol en verantwoordelijkheid van Bossche bestuurders. Vervolgens wordt de aandacht geleidelijk verlegd naar bredere verbanden, waarna de blik steeds verder verruimt richting de lange ketens die de stad, haar bedrijven en inwoners verbonden met de koloniale wereld. Gaandeweg verplaatst de focus zich naar de sociale gevolgen van de bestuurlijke keuzes: hoe beïnvloedden beslissingen in 's-Hertogenbosch het dagelijks leven op plantages in het Caribisch gebied? Hoe raakten Bossche besluiten mensen die in Nederlandse overzeese gebieden als Essequibo, Demerary of Ceylon ter wereld kwamen, streken die we nu kennen als Guyana en Sri Lanka? Uiteindelijk brengt het laatste hoofdstuk ons terug naar de stad zelf. Daar komen de verhalen van Filippina, Constantia en Alexander tot leven, en helpen ze ons begrijpen hoe de koloniale wereld en de slavernij uit het Bossche geheugen verdwenen zijn.

1 Een voorlopige verkenning van de lokale doop-, trouw en begraafregisters leverde 13 vermeldingen van (voormalig) Bossche slaafgemaakten op voor de periode tussen 1696 en 1791. Met de terugkeer van het Zwitserse regiment in 1777 kwamen minstens vier slaafgemaakten uit Suriname naar de garnizoensstad 's-Hertogenbosch, uitzonderlijk beschreven in de autobiografie van de Schotse militair John Stedman. Het procesdossier van Alexander van Geneve uit 1781 kwamen we eerder toevallig op het spoor. Verdere ontsluiting van Bossche archieven – met voorop de notariële en gerechtelijke archieven – zal ongetwijfeld een veelvoud aan vermeldingen van Bossche (voormalig) slaafgemaakten voortbrengen.

Context

De afgelopen decennia kregen de geschiedenis van het Nederlandse kolonialisme en de nalatenschap van de slavernij steeds meer aandacht in zowel het wetenschappelijke als het publieke debat. Er verschenen talrijke stadsonderzoeken over de Nederlandse betrokkenheid bij slavernij, met als voorlopers de omvangrijke studies naar Amsterdam en Rotterdam.² Ook andere steden met een duidelijke koloniale connectie, zoals Vlissingen en Den Haag, kwamen aan bod.³ Deze (voor)studies waren soms gebaseerd op nieuw empirisch onderzoek in archieven, soms op bestaande kennis of herinterpretaties van ouder werk. Langzaamaan werden ook andere steden en regio's buiten de kustprovincies onderzocht, waaronder Utrecht, Deventer, Arnhem en Nijmegen.⁴ Hoewel ze qua methode en vorm vaak vergelijkbaar zijn, brachten deze rapporten en boekpublicaties onbekend terrein in kaart, vooral in steden buiten de Randstad, waar systematisch onderzoek tot voor kort ontbrak. In de laatste jaren werd dat historisch perspectief verbreed naar het slavernijverleden van de Nederlandse staat, provincies, banken en kerken.⁵

Steeds opnieuw tonen deze (voor)onderzoeken aan hoe diep Nederlandse steden en regio's verstrengeld waren met koloniale structuren, veel meer dan lang werd vermoed. De betrokkenheid bij koloniale slavernij reikte ver voorbij de handelssteden in Zeeland en Holland. De nadruk ligt vaak op bestuurlijke en economische relaties, zoals steden met eigen kamers van de West-Indische of Vereenigde Oost-Indische Compagnie.

- 2 P. Brandon, G. Jones, N. Jouwe en M. van Rossum eds., *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam-onderzoek* (Amsterdam 2020); G.J. Oostindie ed., *Het koloniale verleden van Rotterdam* (Amsterdam 2020); A. van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam 2020).
- 3 H. den Heijer en G. de Kok, *Het slavernijverleden van Vlissingen: een historiografische verkenning* (Vlissingen 2021); E. Captain, G.J. Oostindie en V. Smeulders eds., *Het koloniale en slavernijverleden van Hofstad Den Haag* (Amsterdam 2022).
- 4 N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben eds., *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021); A. Drost et al., *Sporen van slavernijverleden in Arnhem. Onderzoeksrapport in opdracht van de gemeente Arnhem* (Arnhem 2023); E. van Velden en S. Wieringa, *Deventer & slavernij. Vooronderzoek* (Zwolle 2023); L. Meijboom, L. Wilhelmus, J. van den Tol en C. van Galen, *Nijmegen & Slavernij. Publiek bestuur en persoonlijk profijt, 1596-1873* (Nijmegen 2025).
- 5 K.J. Fatah-Black, L. Lauret en J. van den Tol, *Dienstbaar aan de keten? De Nederlandsche Bank en de laatste decennia van de slavernij, 1814-1863* (Leiden 2022); G. de Kok en P. Brandon, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO: een onderzoek naar Hope & Co en R. Mees & Zoonen* (Amsterdam 2022); R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum en U. Vyent eds., *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale verleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023); M. van der Linde, E. van Velden en M. Krijnsen, *Overijssel & slavernij* (Zwolle 2023); K. Fatah-Black, L. Lauret en J. van den Tol, *Geketend voor Hollands glorie. Slavernij in de geschiedenis van de provincie Zuid-Holland* (Leiden 2023); B. de Leede en M. Stoutjesdijk eds., *Kerk, kolonialisme en slavernij: verhalen van een vervlochten geschiedenis* (Utrecht 2023).

Vooraanstaande inwoners investeerden in deze handelscompagnieën of in plantages in Suriname en het Caribisch gebied. Er is ook steeds meer aandacht voor de historische aanwezigheid van (voormalig) tot slaaf gemaakten in Nederlandse steden. Door ook de stemmen van nazaten van tot slaaf gemaakten op te nemen, krijgen deze onderzoeken een menselijk en actueel gezicht. In 2024 culmineerde dit alles in de ontwikkeling van een nationale kennisagenda, bedoeld om richting te geven aan het onderzoek naar het slavernijverleden en de doorwerking ervan in de samenleving.⁶

Na een eerste belangrijke aanzet in 2017 werd ook voor Brabantse steden in recente jaren onderzoek gedaan naar koloniale en slavernijverbanden, onder meer in Helmond, Eindhoven en Tilburg.⁷ In tegenstelling tot de grote westelijke steden waren Brabantse stadsbestuurders minder vaak betrokken bij slavernij – mede door de perifere ligging, de status als Generaliteitsland en latere verstedelijking van Eindhoven en Tilburg. Om die reden werd in het Tilburgse onderzoek bijvoorbeeld gekozen om zich meer op de rol van de katholieke missie te richten in plaats van op bestuurlijke betrokkenheid. Toch onthulden deze studies de belangrijke rol van de Brabantse textielnijverheid binnen de koloniale handel: van de productie van goederen voor de slavenhandel tot het gebruik van koloniale grondstoffen als katoen en indigo.

Net als voor de andere Brabantse steden bestond er nauwelijks eerder onderzoek naar de koloniale en slavernijgeschiedenis van 's-Hertogenbosch. Er was weinig bestaande kennis waarop kon worden voortgebouwd, behalve een boek uit 1957 over de Oost-Indiëvaarder *'s-Hertogenbosch*, wat korte reflecties over de rol van Den Bosch als doorvoerhaven van koloniale waren en losse verwijzingen in bijvoorbeeld de *Bossche Encyclopedie*.⁸ Een belangrijke uitzondering op die regel was het vooronderzoek uit 2022 van de Leidse historici Fatah-Black en Oostindie in opdracht van Van Lanschot Kempen. Zij verkenden de archieven van het handelshuis Van Lanschot

6 R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum en U. Vyent eds., *Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen. Kennisagenda 2025-2035* (Leiden 2024).

7 G. Stam en D. Snikkenburg, 'Sporen van slavernij in Noord-Brabant', *In Brabant. Tijdschrift voor Brabants erfgoed* 3 (2017) 10-22; S. Rastovac, M. Derksen, K. Rosalina, M. Keulen, L. Andrea en E. Nolten, *De stad vertelt. Vooronderzoek naar het slavernijverleden van Eindhoven* (Eindhoven 2024); K. Lempereur en H. Roosenboom, *Helmond en zijn slavernijverleden. Een verkennend onderzoek naar de rol van de bestuurders van de stad en gemeente Helmond* (Helmond: Gemeente Helmond 2024); R. Hoeft, *Een westers beschavings-offensief: sporen van het koloniaal en postkoloniaal verleden van Tilburg* (Zutphen, 2024).

8 H. van den Eerenbeemt, *Een Bosch-Dordtse scheepsrederij voor de vaart op Oost-Indië (1840-1854). Het verhaal van de Oostinjevaarder 's-Hertogenbosch* (Eindhoven 1957).

dat vanaf het midden van de achttiende eeuw actief was in 's-Hertogenbosch. Tenminste een deel van de verhandelde goederen werd geproduceerd met arbeid van tot slaaf gemaakten, waarmee het bedrijf indirect betrokken was bij slavernij.⁹ Ook historicus Alex van Stipriaan verzorgde in de recente jaren enkele lezingen over het koloniale verleden van de stad, vooral gericht op de Trans-Atlantische slavernij in het algemeen en Suriname in het bijzonder.

Aan de basis van dit boek ligt dan ook vooral nieuw onderzoek in lokale en nationale archieven. De richtinggevende vragen volgen grotendeels de lijn van andere stadspublicaties over de bestuurlijke betrokkenheid bij kolonialisme en slavernij. Meer dan in andere werken besteden we evenwel ook aandacht aan koloniale carrières opgebouwd door latere Bossche bestuurders, en bevragen we in hoeverre het opgebouwde koloniale kapitaal (zowel economisch als politiek) hen toegang gaf tot de bestuurlijke en sociale elite van de stad. Door dit alles heen proberen we de Bossche wereld te verbinden met de commerciële en bestuurlijke netwerken in Amsterdam en Rotterdam. In tegenstelling tot sommige andere stads-onderzoeken kiest dit boek bewust voor een benadering die het verleden dichtbij brengt. Geen abstracte analyses van politieke structuren, economische systemen of sociologische concepten, maar een geschiedenis op mensenmaat. In elk hoofdstuk openen we drie vensters om de koloniale banden van 's-Hertogenbosch in al hun veelzijdigheid bloot te leggen. Vaak zijn dat persoonlijke verhalen – van individuen of families – die tastbaar maken hoe de stad gelinkt was met de koloniale wereld. Deze aanpak betekent ook dat dit boek geen allesomvattend overzichtswerk is. Het biedt inzicht, maar laat ruimte voor verdere verdieping. Voor wie dieper in de materie wil duiken, verwijst de literatuurlijst achterin naar aanvullend leesvoer. Op deze manier sluit dit onderzoek naar 's-Hertogenbosch expliciet aan bij de aanbevelingen van de recent gepubliceerde Kennisagenda Nederlands slavernijonderzoek.¹⁰

9 K. Fatah-Black en G. Oostindie, *Van Lanschot Kempen. Onderzoek naar het slavernijverleden* (Leiden 2022).

10 Allen, Captain, van Rossum en Vyent eds., *Het Nederlandse koloniale slavernijverleden*.

Aanpak en keuzes

In dit boek hanteren we de Romeinsrechtelijke definitie van slavernij: het juridisch behandelen van mensen als verhandelbare goederen, waarbij de eigenaar volgens de wet eigendomsrechten over hen kon uitoefenen.¹¹ We erkennen dat dwang, geweld en extreme uitbuiting vele gedaanten aan kon nemen in zowel de Atlantische als Aziatische werelden waar Bosschenaren in die eeuwen actief waren. Dit onderzoek richt zich echter specifiek op de vorm van slavernij die in het verleden wettelijk werd erkend en gereguleerd – de praktijk die in het midden van de negentiende eeuw formeel werd afgeschaft.

Dit onderzoek ging verder dan de traditionele benadering van slavernij, die vaak vernauwd werd tot enkel de slavenhandel – de koop en verkoop van tot slaaf gemaakten. Er is een groeiend besef dat de economie van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden niet alleen profiteerde van de handel in mensen, maar diep verweven was met het volledige koloniale productiesysteem. Door middel van zogenoemde *commodity chains* – handelsketens die grondstoffen en producten van plantages in het Caribisch gebied en andere koloniale gebieden naar Europese markten brachten – werd slavernij een fundamenteel onderdeel van de wereldeconomie. De opbrengsten uit koloniale landbouw, zoals suiker, koffie, katoen en tabak, waren niet alleen cruciaal voor plantage-eigenaren, maar ook voor handelaren, verwerkende industrieën en consumenten in Nederland. Dit onderzoek richt zich daarom op de bredere economische structuren die slavernij in stand hielden en de manier waarop deze met 's-Hertogenbosch en haar inwoners waren verbonden.¹²

Zoals elk boek is ook dit een verzameling van keuzes – niet alleen inhoudelijk, maar ook qua taalgebruik. We zijn ons bewust van de kracht van woorden en hoe ze, soms onbedoeld, machtsstructuren en ongelijkheden kunnen versterken. Daarom spreken we bijvoorbeeld over *slaafgemaakten*, om de menselijkheid van deze personen te benadrukken en hun gedwongen status als handelswaar naar de achtergrond te verschuiven. Waar

11 Fatah-Black, Lauret en van den Tol, *Geketend voor Hollands glorie*, 6.

12 Deze verwevenheid wordt ook beschreven in andere recente rapporten en studies naar het slavernijverleden van Nederlandse steden, zoals: L. Meijboom, L. Wilhelmus, J. van den Tol en C. van Galen, *Nijmegen & Slavernij. Publiek bestuur en persoonlijk profijt, 1596-1873* (Nijmegen 2025); S. Ramackers, E. Sow, A. Schmidt en A. Schrikker, *Vooronderzoek Koloniale en slavernijgeschiedenis van de stad Leiden* (Leiden 2025); R. Hoeft, *Een westers beschavingsoffensief. Sporen van het koloniaal en postkoloniaal verleden van Tilburg* (Zutphen 2024); Van der Linde, Van Velden en Krijnsen, *Overijssel & slavernij*.

mogelijk blijven we dicht bij de taal van historische bronnen om de lezer te laten merken hoe onze voorouders hun werkelijkheid beschreven, maar in de lopende tekst vermijden we termen die haaks staan op hoe we in het Nederland van nu denken en schrijven over dit verleden.

Bossche bestuurders en hun rol in slavernij

's-Hertogenbosch, gesticht aan het einde van de twaalfde eeuw, behoort tot de oudste steden van Nederland. De stad was het bestuurlijke en economische centrum van de Meierij van 's-Hertogenbosch, het grootste deel van Oost-Brabant. De Meierij was een van de vier kwartieren van het hertogdom Brabant, naast Leuven, Antwerpen en Brussel. Van oudsher was de stad sterk afhankelijk van handel, omdat de schrale landbouwgronden in de omgeving weinig opleverden.¹³ Het katholieke stadsbestuur van Den Bosch werkte daarom nauw samen met de hertog van Brabant om de economische ontwikkeling te bevorderen. Handel en nijverheid stonden centraal in het beleid, wat bijdroeg aan de bloei van de stad.¹⁴

De vijftiende en zestiende eeuw brachten een periode van economische en culturele voorspoed. Dit waren de 'gouden tijden' van 's-Hertogenbosch, waarin de stad zich ontwikkelde tot een belangrijk handels- en ambachtscentrum.¹⁵ Maar deze bloei ging gepaard met toenemende spanningen. De Reformatie in de zestiende eeuw zorgde voor religieuze verdeeldheid tussen de katholieke en protestantse gemeenschappen. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog bleef het katholieke stadsbestuur loyaal aan de Spaanse kroon. Dit betekende echter dat de stad herhaaldelijk het doelwit werd van de troepen van de Republiek. Na een reeks aanvallen werd 's-Hertogenbosch in 1629, na het langdurige beleg door Prins Frederik Hendrik van Oranje, uiteindelijk ingenomen door de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.¹⁶ Met deze overgang begon een nieuw hoofdstuk in de geschiedenis van de stad.

13 G. van Gurp, *Brabantse stoffen op de wereldmarkt. Proto-industrialisering in de Meierij van 's-Hertogenbosch 1620-1820* (Tilburg 2004) 30.

14 B.C.M. Jacobs, *Justitie en politie in 's-Hertogenbosch voor 1629* (Assen 1986) 11-12.

15 M. Prak, 'Inleiding. Een Brabantse hoofdstad', in: A. Vos e.a. eds., *'s-Hertogenbosch. de geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1997) 1-24, aldaar 24; Gurp, *Brabantse stoffen op de wereldmarkt*, 30.

16 M. van Asseldonk, *De Meierij ontrafeld. Plaatselijk bestuur, dorpsgrenzen en bestuurlijke indeling in de Meierij van 's-Hertogenbosch, circa 1200-1832* (Tilburg 2003) 46.

Na de inname van 's-Hertogenbosch in 1629 werd de stad onderdeel van Staats-Brabant, een bezettingszone die direct onder het gezag van de Staten-Generaal viel en om die reden bekendstond als een Generaliteitsland. De stadhouders in Den Haag benoemden rechtstreeks de gouverneurs van het gebied, en 's-Hertogenbosch werd omgevormd tot een belangrijke garnizoensstad.¹⁷ Daarnaast werden ingrijpende religieuze maatregelen doorgevoerd: de openbare uitoefening van het katholieke geloof werd verboden, en het *Reglement op de Politieke Reformatie* van 1660 verplichtte de protestantisering van het stadsbestuur. Dit betekende dat katholieke bestuurders vrijwel geen invloed meer hadden en werden vervangen door protestantse regenten, die voortaan de stedelijke elite vormden.¹⁸ Een bekend voorbeeld hiervan is de familie (Storm) van 's Gravesande, die zich in de jaren 1630 vanuit Delft in 's-Hertogenbosch vestigde en daar een prominente bestuurlijke positie verwierf (meer over deze familie in 4.3).

Met het begin van de Bataafse tijd in 1795 vonden opnieuw een aantal ingrijpende administratieve veranderingen plaats. Waar rooms-katholieken voorheen van functies werden uitgesloten, kregen zij nu opnieuw toegang tot het stadsbestuur. Tegelijkertijd werd het bestaande systeem geleidelijk hervormd, wat uiteindelijk leidde tot de invoering van een moderne bestuursstructuur met een burgemeester, wethouders en een gemeenteraad – de basis voor het gemeentelijke bestuur zoals we dat vandaag de dag kennen.¹⁹

Dit onderzoek richt zich op de periode van 1629 tot en met 1880, inclusief de afschaffing van de slavernij in Nederlands-Indië (1860) en het Caribisch gebied (1863), en de daaropvolgende periode van staatstoezicht in Suriname (1863-1873). Deze laatste periode verwijst naar de overgangsfase van tien jaar waarin de slavernij formeel was afgeschaft. Voormalig tot slaaf gemaakten waren echter nog steeds verplicht op plantages te werken, zodat zowel eigenaren als het koloniale bestuur zich konden voorbereiden op de volledige afschaffing. In lijn met andere studies wordt 1873 dan ook erkend als het moment waarop de slavernij daadwerkelijk werd

¹⁷ Gurp, *Brabantse stoffen op de wereldmarkt*, 38; Asseldonk, *De Meierij ontrafeld*, 46-48.

¹⁸ J. van Oudheusden en J. Biemans, *De Loet 's-Hertogenbosch* (Zwolle 2008) 62; Asseldonk, *De Meierij ontrafeld*, 46; K. de Brouwer, *Stedelijke elites in de Republiek in de eerste helft van de achttiende eeuw: Een vergelijkend onderzoek* (Utrecht 1984) 7.

¹⁹ Asseldonk, *De Meierij ontrafeld*, 52.

beëindigd.²⁰ Gedurende deze tweehonderdvijftig jaar telde 's-Hertogenbosch in totaal 524 stadsbestuurders, van wie een aanzienlijk deel oorspronkelijk van buiten de stad afkomstig was. Toch nam het aantal geboren Bosschenaren in het stadsbestuur gestaag toe, vooral in de achttiende en negentiende eeuw.²¹

Veertien van deze bestuurders waren na 1629 betrokken bij slavenhandel en slavernij (zie bijlage 1). Dat zijn verhoudingsgewijs minder bestuurders dan in de steden in het westen van het land, maar beduidend meer dan in het naburige Eindhoven, Helmond of zelfs Nijmegen, waar nauwelijks bestuurders in verband gebracht konden worden met slavernij.²² In tegenstelling tot handelssteden zoals Amsterdam en Rotterdam waren de Bossche bestuurders zelf niet direct betrokken bij koloniale expansie, als leden van het bestuur van de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC) of de West-Indische Compagnie (WIC). Voor zover bekend waren zij niet betrokken bij de handel in slaafgemaakte Afrikaanse mannen, vrouwen en kinderen in het Caribisch gebied. Ook bezaten zij ten tijde van de afschaffing van de slavernij in 1863 geen tot slaaf gemaakte personen in dat deel van de wereld. Er zijn dan ook geen Bossche bestuurders die tijdens het emancipatieproces een financiële vergoeding hebben ontvangen.

Toch sluit dat hun betrokkenheid bij de uitbuiting van tot slaaf gemaakten niet uit. Zoals in de volgende hoofdstukken zal blijken, bekleedden verschillende Bossche bestuurders hoge functies binnen de koloniale besturen in zowel Azië als het Caribisch gebied, van waaruit zij grote invloed uitoefenden op het leven van slaafgemaakten. Bovendien waren verschillende van hen, zowel hoge als lage bestuurders, zelf eigenaar van slaafgemaakten. Anderen investeerden dan weer in plantages in Suriname en Guyana, waar zij aanzienlijke winsten maakten over de rugen van tot slaaf gemaakten. Verschillende latere bestuurders zouden zelfs slaaf-

20 D.J. Tang, *Met Hollandse bedaarheid. Hoe Nederland tussen 1800 en 1873 slavernij in de koloniën afschafte* (Zutphen 2021) 153-156.

21 Tussen 1629 en 1749 kennen we van 96 bestuurders de geboorteplaats; precies de helft van hen (48) was buiten de stad geboren. In de daaropvolgende eeuw hebben we van 107 bestuurders deze informatie, en toen was 41% (44 personen) afkomstig van buiten 's-Hertogenbosch. In de laatste, kortere periode van 1850 tot 1880 weten we van 73 bestuurders waar ze geboren zijn, en daarvan kwam 66% (25 personen) van buiten de stad. Lempereur, Martens en Lyna, *Onuitgegeven databank bestuurders van 's-Hertogenbosch, 1629-1880* (2024).

22 S. Rastovac, M. Derksen, K. Rosalina, M. Keulen, L. Andrea en E. Nolten, *De stad vertelt. Vooronderzoek naar het slavernijverleden van Eindhoven* (Eindhoven 2024); K. Lempereur en H. Roosenboom, *Helmond en zijn slavernijverleden. Een verkennend onderzoek naar de rol van de bestuurders van de stad en gemeente Helmond* (Helmond: Gemeente Helmond 2024).

gemaakten met zich meenemen op hun terugreis naar 's-Hertogenbosch en hen daar nog jaren in dienst houden als 'vrije' personen. Ook Bossche handelaren en fabrikanten profiteerden van het koloniale systeem, onder meer door de verwerking van tropische landbouwproducten die met behulp van gedwongen arbeid werden geproduceerd. De sporen van kolonialisme en slavernij lopen daarmee dieper door in de Bossche geschiedenis dan lang werd aangenomen, en dit boek wil een begin maken met het blootleggen van die vergeten sporen.

2 Bedrijven en industrieën met koloniale banden

De inname van 's-Hertogenbosch door de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in 1629 luidde een periode van langdurige economische stagnatie in. De aanvoer van goederen vanuit de grote havensteden in het westen van het land liep merkbaar terug. Vanaf het midden van de achttiende eeuw kwam de langeafstandshandel echter weer op gang.²³ Welke handelscontacten 's-Hertogenbosch in deze periode precies onderhield met steden als Amsterdam en Rotterdam, is nog niet volledig duidelijk. Evenmin is duidelijk welke rol koloniale handelswaren speelden in deze economische heropleving. Wel staat vast dat prominente firma's, zoals Van Lanschot, juist in deze periode aan hun opmars begonnen.²⁴

De negentiende eeuw werd in Brabant gekenmerkt door de opkomst van dominante industrieën en fabrieken. In tegenstelling tot veel andere steden bleef 's-Hertogenbosch zich echter profileren als handelsstad. Ze fungeerde in deze periode niet alleen als regionaal centrum, maar ook als een belangrijk knooppunt in de doorvoerhandel.²⁵ In deze context zien we de opkomst van vermogende kooplieden en bankiers, van wie sommigen profiteerden van economische netwerken die op uiteenlopende manieren verbonden waren met het koloniale systeem en de slavernij. Deze verbanden varieerden van directe betrokkenheid, zoals investeringen in plantages of aandelen in de handel van tot slaaf gemaakten, tot meer indirecte relaties, zoals de handel in koloniale goederen die met behulp van onvrije arbeid waren geproduceerd. Tegelijkertijd ontstonden initiatieven als de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM), die actief bijdroegen aan de ontwikkeling van de koloniale handel.²⁶

23 A.C.M. Kappelhof, 'Laverend tussen Mars en Mercurius. Demografie en economie' in: A. Vos e.a. eds., *'s-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1997) 55-77, aldaar 61-66.

24 Fatah-Black en Oostindie, *Van Lanschot Kempen*, 4.

25 J. Martens, 'Handel in koloniale waren en 's-Hertogenbosch als doorvoerhaven', Brabants Historisch Informatie Centrum (2024)..

26 Zie bijvoorbeeld T. de Graaf, *Voor handel en maatschappij. Geschiedenis van de Nederlandse Handel-Maatschappij 1824-1964* (Amsterdam 2012).

In dit hoofdstuk onderzoeken we hoe de economie van 's-Hertogenbosch zich tussen de zeventiende en negentiende eeuw ontwikkelde binnen het bredere kader van koloniale handelsstromen. Plantageproducten zoals koffie, suiker, katoen en tabak kwamen via de zeehavens het land binnen en werden vervolgens doorgevoerd naar het binnenland en andere delen van Europa. De handel, verwerking en consumptie van deze goederen verbond de lokale economie van 's-Hertogenbosch met internationale koloniale handelsnetwerken, waarin slavernij en andere vormen van gedwongen arbeid een belangrijke rol speelden. Ook gaan we na welke producten afkomstig waren uit gebieden waar slavernij voorkwam. Bijzondere aandacht gaat uit naar de grondstoffen voor de suikerraffinaderijen en koffiebranderijen in de binnenstad, die mogelijk direct geproduceerd waren door slaafgemaakten.

De analyse richt zich niet alleen op bekende handelsfirma's zoals Van Lanschot, maar ook op minder zichtbare kooplieden en ondernemingen die actief waren in de handel in koloniale waren. Aangezien stadsbestuurders vóór 1800 onbezoldigd werkten, bestond er geen scherp onderscheid tussen bestuurlijke en persoonlijke belangen. Dit roept vragen op over de mate waarin zij betrokken waren bij koloniale handelsactiviteiten. Bovendien profiteerden de stad en het bestuur van de belastingen die geheven werden over de koloniale producten, alsook van de welvaart en werkgelegenheid die de handel met zich meebracht. Tot slot besteden we aandacht aan de rol van instellingen zoals de NHM en de Bosch-Dordtse Scheepsrederij in de economische ontwikkeling van 's-Hertogenbosch in de negentiende eeuw.

2.1 Een vergeten knooppunt – De doorvoerhaven van koloniale waren

Namen van (pak)huizen als de *Coffijbaal* aan de Brede Haven of *De Gekroonde Kandijpot* in de Korenbrugstraat zijn versteende herinneringen aan het vergeten verleden van 's-Hertogenbosch als doorvoerhaven van koloniale waren. Eeuwenlang stroomden vanuit de grote havensteden in het westen exotische producten als koffie, katoen en specerijen het land in. Dankzij complexe handelsnetwerken bereikten ze zelfs consumenten in de verder afgelegen gebieden van West- en Centraal-Europa. In omgekeerde richting werden ook producten uit de regio via 's-Hertogenbosch naar de koloniën verzonden. Hoe werkte 's-Hertogenbosch zich als stad

op tot een belangrijk knooppunt in dit handelsweb? En wat zegt dit over de economische structuren van de Republiek en later het Koninkrijk der Nederlanden en het belang van kolonialisme en slavernij hierin?

Een belangrijk element binnen dit verhaal is de gunstige geografische ligging die 's-Hertogenbosch door de eeuwen heen tot een belangrijke doorvoerhaven gemaakt had, zoals is te zien op afbeelding 1. Via de kleine rivieren de Dieze, de Dommel en de Aa was de stad aangesloten op de Maas en kon ze zich economisch richten op Hollandse steden. Vanwege de wisselende waterstanden en hoge Maastollen werd de rivier gaandeweg een onbetrouwbare en dure handelsroute en ging 's-Hertogenbosch in de loop van de achttiende eeuw meer fungeren als overslagplaats voor trans-

Afb. 1. Plattegrond van 's-Hertogenbosch aan het eind van de zeventiende eeuw, afkomstig uit de Stedenatlas De Wit (uitgegeven in 1698).

port over land.²⁷ Via wegen was de stad immers verbonden met belangrijke handelscentra in zowel het oosten als het zuiden, zoals Luik, Aken of Maastricht. De goederen afkomstig uit de Hollandse havensteden werden in 's-Hertogenbosch op karren overgeslagen voor verder vervoer over land of tijdelijk opgeslagen in een van de vele pakhuizen om op een gunstiger moment te verkopen en te transporteren.²⁸

De handel die via 's-Hertogenbosch verliep was omvangrijk. Met het herstel van de langeafstandshandel in het midden van de achttiende eeuw was ook de bedrijvigheid in de haven teruggekeerd.²⁹ Zo kwamen er in het jaar 1752 maar liefst 3.200 schepen aan in de Bossche haven. Ter vergelijking: naar de gehele provincie Overijssel, met handelssteden als Kampen, Zwolle en Deventer, voeren in totaal zo'n 7.500 schepen in dezelfde periode.³⁰ In diezelfde periode verlieten zo'n 3.600 volgeladen karren de stad via zijn verschillende poorten.³¹ In omgekeerde richting werden goederen uit de achterlanden per kar aangevoerd, om van daaruit via de waterwegen naar Holland te worden verscheept en daar geconsumeerd of verder geëxporteerd te worden. Ook vanuit de grote handelscentra als Luik en Aken kwamen goederen over land richting 's-Hertogenbosch, dit duurde gemiddeld vier à vijf dagen.³² Rond 1800 was 's-Hertogenbosch dan ook uitgegroeid tot de derde handelsstad van het land, na Amsterdam en Rotterdam.³³

Bestuur en handel

Ondanks dat de positie van Brabant als Generaliteitsland de invloed van de regio op het landelijk beleid sterk inperkte, lagen de belangen van de stad 's-Hertogenbosch grotendeels in lijn met de welvarende steden in het westen. Als uitvoerhaven van de producten die de nijverheid binnen de Meierij van 's-Hertogenbosch opleverde, wierp 's-Hertogenbosch zich op als voor-

27 F.E.M. Vercauteren, *De aanleg van de straatweg Best-Lommel als deel van de verbinding 's-Hertogenbosch-Luik 1745-1818* (Nijmegen 1958) 1.

28 Kappelhof, 'Laverend tussen Mars en Mercurius', 66.

29 Kappelhof, 'Laverend tussen Mars en Mercurius', 61-66.

30 J. de Vries en A.M. van der Woude, *The first modern economy: success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500-1815* (Cambridge 1997) 191.

31 N.N., *'s-Hertogenbosch: handel en nijverheid door de eeuwen heen*, ('s-Hertogenbosch 1985) 68.

32 H. van den Eerenbeemt, *'s-Hertogenbosch in de Bataafse en Franse tijd 1794-1814* (Nijmegen 1955) 243.

33 F. Bergman, 'Een nijvere stad: economie en bevolking', in: A. Vos e.a. eds., *'s-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1997) 181-197, aldaar 186.

Afb. 2. Bedrijvigheid in de binnenhaven, gezien vanaf de Brede Haven, circa 1860.

stander van vrijhandel.³⁴ Het belang van 's-Hertogenbosch als doorvoerhaven werd ook nationaal erkend. Al in 1629, direct na de capitulatie, deden de afgevaardigden van de Staten-Generaal verschillende voorstellen om de positie van 's-Hertogenbosch als havenstad te versterken. Naast de aanleg van een geheel nieuwe haven werden ook de bestaande Smalle Haven en de Binnen-Dieze grondig schoongemaakt en uitgebaggerd.³⁵

Ook het Bossche stadsbestuur bevorderde de doorvoerhandel actief door te investeren in infrastructurele werken. De aanleg van de straatweg tussen 's-Hertogenbosch en Luik, grotendeels bekostigd door de stad, is hiervan het beste voorbeeld. Hoewel de bouw al gestart was in 1741, leidden verschillende tegenslagen er uiteindelijk toe dat de weg pas in 1818 werd afgerond, ditmaal met steun van de jonge Nederlandse staat.³⁶ Daarnaast reguleerde de stad handel over water door middel van beurtveren. Beurtschippers werden aangesteld door het stadsbestuur en functioneerden als semi-overheidsbedrijven. De meeste beurtveren vanuit 's-Herto-

³⁴ Ibidem.

³⁵ A.C.M. Kappelhof, 'Stadsbestuur en economie in het midden van de zeventiende eeuw', *'s-Hertogenbosch* 3:2 (1995) 49-58, aldaar 50-53.

³⁶ Eerenbeemt, *'s-Hertogenbosch in de Bataafse en Franse tijd*, 2-3.

genbosch voeren volgens een vaste dienstregeling naar steden in Holland met name naar Amsterdam en Rotterdam, maar ook naar andere gangbare bestemmingen zoals Middelburg, Leiden, Tiel en Nijmegen.³⁷

Het bevorderen van de handel bleef niet zonder resultaat: de stad en het stadsbestuur profiteerden aanzienlijk van de bloeiende doorvoerhandel. Zowel in de haven als op de markt moesten belastingen betaald worden over de goederen die door de stad in- en uitgevoerd werden. De zogenoemde kraan- en waaggelden waren aan het eind van de achttiende eeuw, na de belastingen op alcoholische dranken, de belangrijkste inkomstenbron voor de stad.³⁸ Daarnaast zorgde de belangrijke positie van 's-Hertogenbosch in de doorvoerhandel in de zeventiende en achttiende eeuw voor veel werkgelegenheid en welvaart in de stad. Talloze Bosschenaren verdienden hun brood als havenarbeider en hielpen bij het laden en lossen van de schepen. De prenten uit de negentiende eeuw (afb. 2 en 3) tonen de bedrijvigheid in en rond de haven, met onder andere de kraan

Afb. 3. Gezicht op de Smalle en de Brede Haven met rechts de Korenbeurs, circa 1860.

³⁷ Kappelhof, 'Laverend tussen Mars en Mercurius', 63.

³⁸ A.C.M. Kappelhof, 'De stedelijke financiën van 's-Hertogenbosch en Breda onder de Republiek. Aspecten van het financieel-economische beleid van twee steden', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 3:3 (2006) 96-117, aldaar 105.

en vele pakhuizen die het stadsbeeld bepaalden. Daarnaast waren er veel zogenoemde 'factoors' of handelsagenten actief in de stad. Zij fungeerden als tussenpersonen voor hun 'principalen' in Holland en verder landinwaarts en namen ter plekke alle praktische zaken voor hun rekening. Zo verzorgden ze de tijdelijke opslag of verdere verzending van de per schip of kar aangevoerde handelsgoederen, betaalden het waaggeld en regelden de douaneformaliteiten.³⁹

Handel met de koloniën

Vanaf de zeventiende eeuw werd de doorvoerhandel van koloniale waren steeds belangrijker voor de stad. Goederen als koffie, thee, suiker en katoen, maar ook specerijen als peper, nootmuskaat en gember werden vanuit de Hollandse havensteden aangevoerd.⁴⁰ Een deel van de goederen bleef binnen de stad en werd hier geconsumeerd of verwerkt, zoals duidelijk zal worden in hoofdstuk 2.2. Het merendeel was echter bestemd voor handelscentra verder naar het zuiden en oosten, waarbij met name Luik, met zijn aanzienlijke nijverheidssector, een belangrijke afzetmarkt was.⁴¹ Ook in omgekeerde richting werden goederen via 's-Hertogenbosch naar Afrika en de koloniën geëxporteerd. Afbeelding 4 toont een lijst met dergelijke producten die door de WIC uit 's-Hertogenbosch en de regio werden gehaald. In dit geval zijn producten te zien zoals lakens, hoeden, messen en andere ijzerwaren.⁴² De geweven goederen waren afkomstig uit de omliggende regio, waar ze werden geproduceerd in de plattelandsnijverheid die zich later zou ontwikkelen tot volwaardige industrie. Deze goederen werden in opdracht van steden als Leiden en Haarlem vervaardigd, waarna ze hun weg naar de overzeese koloniën vonden. Daarnaast werden er binnen de stad ook hoeden vervaardigd, die specifiek gemaakt werden voor de slaafgemaakten op de plantages en naar de West-Indische koloniën werden verscheept.⁴³

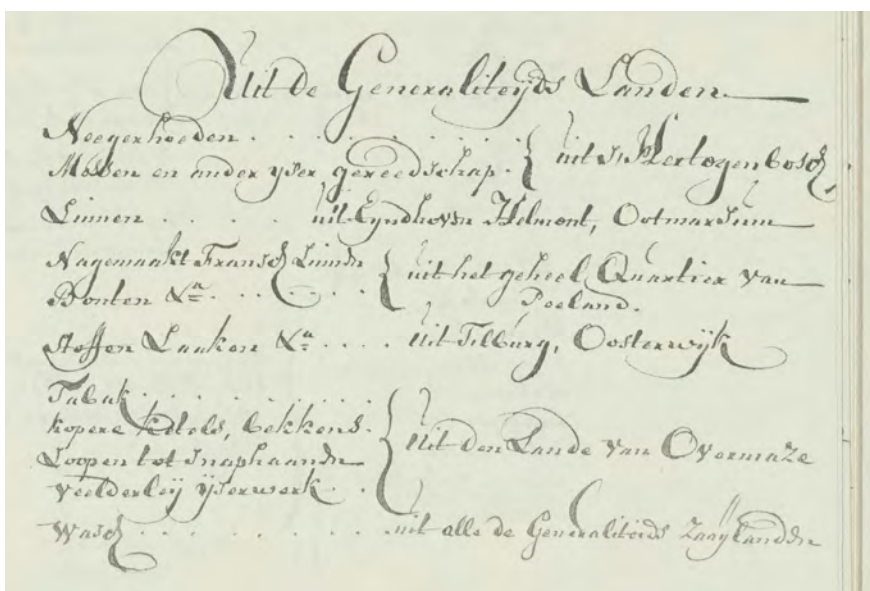
39 Kappelhof, 'Laverend tussen Mars en Mercurius', 66; Eerenbeemt, *'s-Hertogenbosch in de Bataafse en Franse tijd*, 3; Lempereur en Roosenboom, *Helmond en zijn slavernijverleden*, 17-19.

40 Eerenbeemt, *'s-Hertogenbosch in de Bataafse en Franse tijd*, 3.

41 A.C.M. Kappelhof, 'Noord-Brabant en de Hollandse stapelmarkt', in: K. Davids, M. 't Hart, H. Kleijer en J. Lucassen, *De Republiek tussen zee en vasteland* (Apeldoorn 1995) 189-209, aldaar 199.

42 F.G.G. Govers, *Het geslacht en de firma F. van Lanschot, 1737-1901* (Onuitgegeven proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen, 1972) 58.

43 Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA), 1.05.01.02 *Tweede West-Indische Compagnie*, inv.nr. 820, scan 240, Rekosten met bijlagen aan de Staten-Generaal, de Staten van Zeeland en de

Afb. 4. Lijst van producten uit de Generaliteitslanden
bestemd voor de West-Indische koloniën , 1768.

Ijzeren staven en andere ijzerwaren, waaronder ook wapens, speelden een belangrijke rol als ruilmiddel bij de aankoop en handel in tot slaaf gemaakten aan de West-Afrikaanse kust. Hoewel het meeste afkomstig was uit Zweden, waren er ook andere gebieden actief in de productie van ijzer om aan de enorme vraag te voldoen.⁴⁴ Ook in 's-Hertogenbosch werden ijzerwaren geproduceerd, waarbij met name de Bossche messenproductie grote naamsbekendheid had in Europa en daarbuiten. De messen werden bekend onder de naam *Belduque* (verbastering van de Franse stadsnaam *Bois le Duc*) en bereikten zelfs de Spaanse koloniën in Zuid-Amerika.⁴⁵

Het waren echter de Luikse ijzerwaren die naast de Zweedse ijzerwaren een belangrijke plaats innamen in de handel met Afrika. De uit Luik afkomstige ijzerwaren waren tevens van groot belang voor de stad, aangezien het gros van deze handel met Luik via 's-Hertogenbosch verliep.⁴⁶

gecommitteerde raden ter admiraliteit in Zeeland.

44 C. Evans en G. Rydén, 'Voyage iron: an Atlantic slave trade currency, its European origins and West African impact', *Past & Present* 239:1 (2018) 41-70, aldaar 54.

45 L.P.L. Pirenne en W.J. Formsma, *Koopmansgeest te 's-Hertogenbosch in de vijftiende en zestiende eeuw: het kasboek van Jasper van Bell 1565-1568* (Nijmegen 1962) 53.

46 NL-HANA, 1.05.01.02 *Tweede West-Indische Compagnie*, inv.nr. 820, scan 240, Rekesten met bijlagen aan de Staten-Generaal, de Staten van Zeeland en de gecommiteerde raden ter admiraliteit in Zeeland.

Met name Luikse wapens domineerden de achttiende-eeuwse markt en de Middelburgse Commercie Compagnie (MCC) was een grote afnemer van deze wapens voor de handel in slaafgemaakten in Afrika.⁴⁷ Hoewel de Luikse wapens niet expliciet worden genoemd op de lijst (afb. 4), is het voor de hand liggend dat ook die wapenhandel deels verliep via de stad. Zo wordt eens te meer duidelijk dat een deel van de handel gerelateerd aan slavernij verborgen is gebleven, ondanks dat een rol weggelegd was voor Bossche handelaars en havens.⁴⁸

Vanaf het midden van de negentiende eeuw werd door de Kamer van Koophandel en Fabrieken de staat van de Bossche nijverheid en handel in kaart gebracht. Steevast voerden koloniale waren zoals koffie, suiker en tabak de lijst aan van de meest verhandelde goederen in de stad. Voor 1869 werd de invoer van koffie geschat op niet minder dan 42.000 balen.⁴⁹ Uitgaande van een gemiddeld gewicht van 50 kilo per baal, komt dit neer op ruim twee miljoen kilo koffie die via 's-Hertogenbosch zijn weg vond naar andere delen van het land en daarbuiten. Het gros van de koffie in deze periode was afkomstig van Java, maar ook Sri Lanka en Brazilië werden genoemd als herkomstgebieden.⁵⁰ Soms moeten we de chauvinistische verslagen van de Kamer van Koophandel met een korreltje zout nemen.⁵¹ Maar zelfs dan blijft het zonneklaar dat de handel in koloniale waren van cruciaal belang was voor de economische welvaart van 's-Hertogenbosch.⁵²

47 G. de Kok, *Walcherse ketens. De trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren, 1755-1780* (Zutphen 2020) 164.

48 Zie bijvoorbeeld: NL-HaNA, 1.05.01.02 Tweede West-Indische Compagnie, inv.nr.332, f. 221, Resolutie 26 november 1677. Hierin worden verschillende koopmanschappen uit Brabant en Vlaanderen genoemd die handelden met Curaçao, echter hebben wij geen zicht gekregen op deze handel.

49 Stadsarchief 's-Hertogenbosch (NL-HtSA), 0437 *Kamer van Koophandel en fabrieken te 's-Hertogenbosch 1841-1921*, inv.nr. 88, Jaarverslag 1869.

50 J.P. van den Voort, *De Westindische plantages van 1720-1795* (Eindhoven 1973) 111.

51 Bergman, 'Een nijvere stad', 184. Deze Kamer werd opgericht door lokale kooplieden en fabrikanten en had in de eerste jaren na de oprichting de voornaamste taak om de positie van 's-Hertogenbosch als doorvoerhaven te handhaven. Hierin hadden de leden directe belangen, en om deze reden kan het zijn dat de economische betekenis van 's-Hertogenbosch als doorvoerhaven in deze verslagen wat werd aangedikt.

52 NL-HtSA, Archiefnummer 0437 *Kamer van Koophandel en fabrieken te 's-Hertogenbosch, 1841-1921*, inv.nr. 88, Verschillende jaarverslagen.

De firma Van Lanschot

Die centrale positie van 's-Hertogenbosch in de doorvoerhandel had grote aantrekkingskracht op handelaren. Een aantal bekende Bossche koopliedenfamilies zoals Van Rijckevorsel en Martini beheersten eeuwenlang de handel, maar de firma Van Lanschot was veruit de invloedrijkste.⁵³ Cornelis van Lanschot richtte in 1737 de firma op die zou uitgroeien tot een zeer invloedrijk familiebedrijf. De firma specialiseerde zich in de handel in koloniale waren, die hoofdzakelijk bij de VOC werden aangekocht. In de tweede helft van de achttiende eeuw nam deze handel een hoge vlucht. Het toegenomen familiekapitaal in deze periode zou de basis vormen voor de latere bankzaken die de firma geleidelijk aan zou ontwikkelen. In de loop van de negentiende eeuw stortte de handel in koloniale waren deels in en in 1890 besloot de firma om de handelsactiviteiten definitief af te stoten. Daarna richtte de firma zich enkel nog op bankieren.⁵⁴

De firma Van Lanschot handelde in de achttiende eeuw hoofdzakelijk in koloniale waren. Goederen als koffie, suiker, tabak en thee, maar ook rijst, cacao en allerlei andere soorten specerijen werden naar 's-Hertogenbosch verscheept en verder verhandeld. Een deel van de goederen werd verkocht in hun winkel op de begane grond van het huis *De gulden ketel* op de Bossche Markt. De gegoede burgerij van de stad, zoals advocaten, ambtenaren, apothekers, dokters en notarissen, kwamen hier over de vloer.⁵⁵ Op de prijslijsten prijken de namen van verschillende soorten koffie, elk vernoemd naar hun herkomst: Berbice, Curaçao, San Domingo, Essequibo, Java, Martinique en Suriname. Hoewel deze kleinhandel niet veel verder reikte dan 's-Hertogenbosch en omstreken, omvatte de groothandel van de firma een aanzienlijk gebied dat zich uitstreekte over het huidige Nederland, België en West-Duitsland.⁵⁶

De koloniale handelswaren werden ingekocht bij de verschillende Kamers van de VOC, maar ook bij de buitenlandse compagnieën van Denemarken en Zweden. Sporadisch werden er producten aangekocht bij de WIC.⁵⁷ Daarnaast onderhield Van Lanschot contacten met particuliere handelaren in Amsterdam, Rotterdam en Middelburg, die fungeerden als tussenhandelaren en bemiddelden bij aankopen van de VOC. Zo

⁵³ Bergman, 'Een nijvere stad', 186.

⁵⁴ Fatah-Black en Oostindie, *Van Lanschot Kempen*, 4.

⁵⁵ Govers, *Het geslacht en de firma*, 58.

⁵⁶ Martens, *Handel in koloniale waren*.

⁵⁷ *Ibidem*.

werkte Van Lanschot in Amsterdam met de firma Le Grand, maar ook met Hope & Co, een voorloper van de hedendaagse ABN-AMRO bank.⁵⁸ Voor de aankoop van suiker deden zij zaken met de firma Van Hanswijk en met Paulus den Besten die respectievelijk in Rotterdam en Amsterdam gevestigd waren. Voor aankopen bij de Middelburgse kamer werkten zij met de firma Boudean & Van den Bosch.⁵⁹ Over het geheel gezien hield de firma Van Lanschot er een zeer uitgebreid handelsnetwerk op na.

Herkomst van koloniale waar

De koloniale waren die in de Nederlandse havensteden aankwamen en vervolgens doorgevoerd werden, waren niet allemaal met behulp van de arbeid van slaafgemaakten geproduceerd. De mate waarin slavernij een rol speelde in de productie van koloniale waren verschilde per periode en per regio. Veel van de goederen die in de Nederlanden verhandeld werden, waren afkomstig uit Indonesië, zoals koffie en specerijen. Hoewel er bij het verbouwen van deze producten vaak sprake was van onvrije en gedwongen arbeid, kwam slavernij relatief minder voor.⁶⁰ Producten afkomstig uit Zuid-Amerika, de Caraïben en Noord-Amerika waren grotendeels wel geproduceerd met de arbeid van tot slaafgemaakten.⁶¹ Zeker in de gebieden die beheerst werden door de Nederlanders en de Fransen was slavernij de dominante vorm van arbeid in de plantage-economie. Vooral bij de productie van koffie en suiker, zeer populaire goederen in de achttiende eeuw, was de inzet van slaafgemaakten de regel. In mindere mate gold dit ook voor andere gewassen zoals katoen en tabak, waar slavernij niet altijd een rol speelde.⁶²

Omstreeks 1800 was de firma Van Lanschot trouwens niet de enige die vanuit 's-Hertogenbosch handelde in koloniale waren. Zeven andere kooplieden beschikten over een vergelijkbaar 'patent' – een vergunning die nodig was om bepaalde beroepen of handelsactiviteiten uit te oefenen. Drie daarvan wisten een omzet te behalen die vergelijkbaar was met die van Van Lanschot, zoals de kooplieden A. den Doop en Fr. van Meeuwen, die jaarlijks zo'n 40.000 gulden omzet hadden. Lichtenveld had dan weer

58 Zie ook de Kok en Brandon, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO*.

59 Martens, *Handel in koloniale waren*.

60 Fatah-Black en Oostindie, *Van Lanschot Kempen*, 5-6.

61 T. Combrink, 'Rhine trade in slave-based commodities in the eighteenth century', *The Low Countries Journal of Social and Economic History* 19:2 (2022) 9-120, aldaar 100.

62 Combrink, 'Rhine trade', 101.

een omzet van ongeveer 25.000 gulden per jaar.⁶³ Ter vergelijking: een bedrijf dat in die jaren 10.000 gulden omzette, werd al beschouwd als een zeer grote onderneming. Voor een relatief kleine stad als 's-Hertogenbosch waren dit dan ook belangrijke handelsfirma's die niet alleen de doorvoerhandel stimuleerden, maar ook haar rol als lokale markt voor het omliggende platteland benadrukten.

Afb. 5. De markt te 's-Hertogenbosch door Jacques François Carabain, circa 1870.

Hoewel de firma Van Lanschot zelf geen plantagegoederen aankocht in de koloniën, kochten zij wel koloniale waren op veilingen en via handelsrelaties in de Hollandse havensteden.⁶⁴ Deze goederen waren grotendeels geproduceerd met de arbeid van tot slaaf gemaakten. Het is echter moeilijk te achterhalen welk aandeel de door Van Lanschot verhandelde goederen hierin precies hadden. Goederen als koffie en suiker uit West-Indië waren vrijwel zeker afkomstig van plantages waar tot slaaf gemaakten werkten; voor cacao geldt dat in mindere mate. Ook van producten uit voormalig Nederlands-Indië, zoals thee en later ook koffie, is bekend dat

63 Eerenbeemt, *'s-Hertogenbosch in de Bataafse en Franse tijd*, 132-133.

64 Fatah-Black en Oostindie, *Van Lanschot Kempen*, 4-5.

deze werden geproduceerd met onvrije arbeid.⁶⁵ Verder onderzoek is nodig om dit aanvoernetwerk volledig in kaart te brengen.

Dit betekende dat Van Lanschot, hoewel het bedrijf zelf geen directe handel met de koloniën dreef, nooit had kunnen uitgroeien tot een grote handelsfirma zonder deel te nemen aan en financieel te profiteren van het koloniale systeem van gedwongen arbeid, uitbuiting en slavernij. Ook de andere handelaren en de stad profiteerden op die manier economisch tot ver in de negentiende eeuw van de handel in koloniale waren. Zijn belangrijke positie als doorvoerhaven bracht de stad welvaart en werkgelegenheid. Deze handel werd dan ook actief bevorderd, mede door toedoen van het stadsbestuur, dat investeerde in de aanleg van steenwegen, het verzorgen van beurtveren en het onderhoud van de haven. De ontwikkeling van 's-Hertogenbosch als belangrijke doorvoerhaven van koloniale waar toont hoe plantageproducten ook verder landinwaarts, ver buiten de grote havensteden, van belang waren en onderstreept de diepe verwevenheid van de Nederlandse economie met kolonialisme en slavernij.

2.2 Het witte goud uit de koloniën – Bossche suikerraffinaderijen en koffiebranderijen

Op 29 oktober 1790 sloot handelaar Godefridus van Lanschot uit 's-Hertogenbosch een leercontract af met zijn Rotterdamse collega Koert. De Bossche handelaar wilde dat Koert zijn 22-jarige zoon Franciscus wegwijst maakte in het 'raffineeren der ruuwe suykeren, als ook van candijen, en alle andere geraffineerde suijkeren, in het sorteeren en van de sortementen van alle ruuwe suijkeren' en verder eigenlijk alles wat je moet weten om een suikerraffinaderij op te starten.⁶⁶ Drie jaar later kocht vader Van Lanschot een suikerraffinaderij gelegen aan de Markt in 's-Hertogenbosch voor zijn zoon, die kort daarvoor zijn opleiding in Rotterdam had afgerond. Waarom stapte een succesvolle Bossche handelaar naar een Rotterdamse concurrent om zijn zoon op te leiden tot suikerverwerker? Wat zegt deze ambitie van vader Van Lanschot over de toenmalige positie van de suikerindustrie in de Republiek in het algemeen en 's-Hertogenbosch in het

⁶⁵ Idem, 5-6.

⁶⁶ NL-HtBHC, 200 *Familie van Lanschot, 1294-1982*, inv.nr. 24, Akte van verklaring, door J.H. Koert, dat hij Franciscus van Lanschot zal opleiden tot suikerraffinadeur; met kwitantie, 1790; Govers, *Het geslacht en de firma*, 69.

bijzonder, en de rol van de stad als doorvoerhaven voor koloniale waren zoals suiker maar ook koffie?

Al in de zeventiende eeuw stond rietsuiker in West-Europa bekend als het witte goud. Slaafgemaakte Afrikanen werkten op Portugese plantages in Zuid-Amerika en bedienden de Europese vraag naar dit – aanvankelijk toch – luxueuze product. Ook de handelscompagnieën in de Republiek hadden gezien wat voor winsten hun buitenlandse concurrenten ophaalden en de WIC wilde haar graantje wel meepikken. Hun lonken naar mogelijkheden voor de productie van suikerriet zou onder meer leiden tot de verovering van een deel van noordoost-Brazilië in de jaren 1630 en 1640. Na het vertrek van de Nederlanders uit Brazilië namen Suriname, de koloniën in hedendaags Guyana en de Caribische eilanden het stokje over als belangrijkste productiecentra voor het plantageproduct rietsuiker in het westen.

In de grote zeehavens van de Republiek waren dan ook veel suikerraffinaderijen te vinden, die ruwe rietsuiker uit de koloniën verwerkten. In de late zeventiende en achttiende eeuw kwam de ruwe rietsuiker die in Nederland werd ingevoerd in toenemende mate uit de Oost-Indische koloniën, voornamelijk verbouwd langs de noordelijke kustvlakte van Java.⁶⁷ Door de toegenomen aanvoer van suiker uit West-Indië waren de suikerraffinaderijen in de loop van de achttiende eeuw nog meer tot bloei gekomen. Holland telde in 1751 maar liefst 145 raffinaderijen, waarvan er 90 in Amsterdam, 30 in Rotterdam en 15 in Dordrecht waren gevestigd.⁶⁸

Productie op de suikerplantages

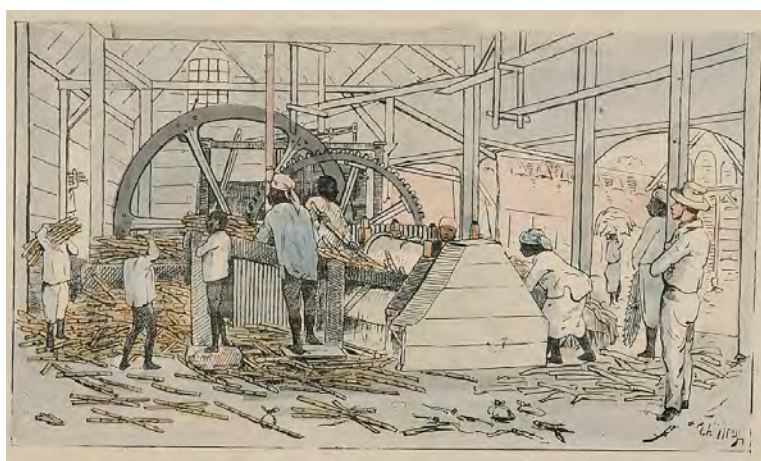
Het verbouwen, oogsten en verwerken van suikerriet op de plantages was een arbeidsintensieve onderneming. Om te voorkomen dat suikerriet na het oogsten verzuurde was snelheid van cruciaal belang.⁶⁹ De arbeid op de suikerrietvelden en in de suikermolens was dan ook nauwkeurig op elkaar afgestemd, met een industriële precisie die het werk deed lijken op dat van fabrieksarbeiders. Op grote suikerplantages werd tijdens het

67 J. Breman, 'Koloniale onvrije arbeid in negentiende-eeuws Nederlands-Indië', in R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum en U. Vyent eds., *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale verleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 173-183, aldaar 177.

68 H.P.W. van Ravestijn, *De firma F. van Lanschot sinds 1737. Hoe twee eeuwen geschiedenis van de stad 's-Hertogenbosch en de Meierij zich weerspiegelen in haar lotgevalen* ('s-Hertogenbosch 1942) 72.

69 L. van Empelen, 'De suikerrietaanplant en de suikerraffinage in de 18de eeuw', in K. Sigmond en S. de Meer, *Een zoete belofte: suikernijverheid in Dordrecht (17de – 19de eeuw)* (Dordrecht 2013) 24-25.

oogstseizoen dag en nacht gewerkt, waarbij slaafgemaakten in ploegen werkten. Het raffinageproces, wat praktisch al op de plantages begon, leverde extra risico's op. Draaiende maalders, hete pannen en open vuur gecombineerd met vermoeidheid, maakten het werk bijzonder gevaarlijk en ongelukken kwamen geregeld voor. De sterftcijfers op suikerrietplantages lagen beduidend hoger dan op andere plantages.⁷⁰ Met name de West-Indische suikerrietplantages waren berucht, met dusdanig zware werkomstandigheden dat veel slaaf-gemaakten omkwamen als gevolg van uitputting en tropische ziektes.⁷¹

Afb. 6. Werk in een suikerrietmolen door Théodore Bray, circa 1850.

Suikerraffinaderijen in 's-Hertogenbosch

De ruwe rietsuiker uit de koloniën werd in de Republiek verder gezuiverd en verwerkt tot verschillende producten zoals kandij-suiker, poedersuiker en basterdsuiker. Raffinaderijen waren gebaat bij een ligging aan het water met het oog op de aanvoer van de grondstoffen, waaronder ook kolen en kalk. Stedelijke economieën hadden belang bij het aantrekken van dergelijke industrie, maar met name brandgevaar was een serieuze factor om mee te wegen in het afgeven van de nodige vergunningen.

Ondanks het feit dat een verder vervoer van de ruwe rietsuiker landinwaarts een kostbare zaak was, werden ook in 's-Hertogenbosch raffi-

⁷⁰ U. Bosma, *The world of sugar. How the sweet stuff transformed our politics, health, and environment over 2,000 years* (Cambridge/Londen 2023) 63.

⁷¹ Idem, 58.

naderijen opgericht. Een gevelsteen uit de achttiende eeuw (afb. 7) doet herinneren aan de bloeiende suikernijverheid in de stad. Een reden voor deze eerder uitzonderlijke situatie was de strategische ligging van de stad, die ook vroeger in de zeventiende eeuw steden als Keulen, Aken, Luik en Maastricht van koloniale waren voorzag. Nog meer dan de Hollandse havensteden was 's-Hertogenbosch geografisch goed gelegen om de kooplieden van suiker te voorzien.⁷²

Afb. 7. Gevelsteen uit de achttiende eeuw in de Korenbrugstraat die herinnert aan de suikerindustrie in de stad.

De eerste raffinaderij van 's-Hertogenbosch werd in 1671 opgericht door Dirk van Bree en zijn compagnon Johan Leijstar aan de Markt. Zij kregen van het stadsbestuur een vergunning om zestien jaar rietsuiker te raffineren.⁷³ De vergunning bevatte tevens een monopolieclausule, waarmee de firma Van Bree het exclusieve recht verkreeg om binnen de stad suiker te raffineren – wat hen effectief beschermde tegen concurrentie.⁷⁴ Na afloop van deze periode kwam er in 's-Hertogenbosch minstens één sui-

72 A.C.M Kappelhof, 'Wat zoet is, was en is lekker. Suiker in West-Brabant', *Jaarboek De Oranje-boom* 66 (2013) 1-44, aldaar 15.

73 NL-HtSA, 0001 *Stadsbestuur van 's-Hertogenbosch 1263-1810*, inv.nr. 307, Resolutie van de stadsregering 3 juni 1671; zie ook: NL-HtBHC, 19 *Raad van Brabant, 1586-1811*, inv.nr. 1, Resolutie nummer 316.

74 Kappelhof, 'Suiker in West-Brabant', 15.

kerraffinaderij bij. Zo weten we dat vanaf 1739 in de huizen *Het Gekroonde Ramshoofd* en *Het Land van Belofte*, gelegen aan de Vugterdijk, een tweede suikerraffinaderij was gevestigd die werd uitgebaat door Rogier Bakker en de gezusters Tarremans.⁷⁵ Na het overlijden van Bakker in 1754 werd de suikerraffinaderij verkocht aan Johan van Hanswijk, die ook bestuurlijk actief was en tussen 1758 en 1765 verschillende malen tot schepen werd benoemd.⁷⁶ Na zijn overlijden bleef de raffinaderij tot 1794 in het bezit van de familie Van Hanswijk, waarna het opnieuw in handen kwam van een Bossche bestuurder, Adrianus Franciscus Mulders.⁷⁷ Kennelijk was het

Afb. 8. Het interieur van de suikerfabriek De Granaatappel te Amsterdam, circa 1840-1850.

- 75 Deze werd uitgebaat door Anna Maria en Adriana Tarremans, samen met Rogier Bakker de eigenaren van deze suikerraffinaderij. Zie voor meer informatie: A.F.O. van Sasse van Ysselst, *De voorname huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch, alsmede hunne eigenaars of bewoners in vroegere eeuwen* (1911) 324. De raffinaderij was goed uitgerust en werd omschreven als "wel geconditioneerde zuijker raffinaderij van drie pannen met alle des-selfts vaste en losse gereedschappen en toebehoorten." Zie voor meer informatie: NL-HtSA, 0014 *Schepenbank van 's-Hertogenbosch 1366-1811 'Bosch protocol'*, inv.nr. 1750, f. 307-308.
- 76 Het beroep van schepen is tegenwoordig het best te vergelijken met dat van een wethouder. Schepenen vormden het belangrijkste orgaan binnen het Bossche stadsbestuur. Vanaf 1525 bestond dit college uit negen personen: zeven schepenen die voor één jaar werden benoemd, en twee die in hun ambt werden gecontinueerd voor een tweede jaar. Het kon echter voorkomen dat meerdere of zelfs alle schepenen incidenteel werden gecontinueerd.
- 77 NL-HtSA, 0014 *Schepenbank van 's-Hertogenbosch 1366-1811 'Bosch protocol'*, inv.nr. 1791, f. 125.

raffineren van suiker een populaire investering in de bestuurlijke kringen van de stad.

Deze bloei van de lokale suikerindustrie was niet onopgemerkt gebleven en had de aandacht getrokken van de Bossche handelaar Godefridus van Lanschot. Zo zou die zijn zoon Franciscus in de leer laten gaan bij een Rotterdamse handelaar om vanaf 1793 de suikerraffinaderij aan de Markt in 's-Hertogenbosch te bestieren. De belangen van Godefridus van Lanschot in de suikerraffinaderijen waren overigens niet beperkt tot 's-Hertogenbosch; hij verschaftte ook kapitaal aan zijn schoonzoon Hendrik van Tomputte, die in Rotterdam de suikerraffinaderij Sint-Joris zou uitbaten.⁷⁸ Helaas is er over het functioneren van de Bossche suikerraffinaderij onder leiding van Franciscus niets bewaard gebleven. Toen Godefridus van Lanschot in 1799 plotseling overleed, nam Franciscus de leiding van de handelsfirma over en werd de suikerraffinaderij afgestoten. Ook in de rest van de Republiek zat de suikerindustrie aan het einde van de achttiende eeuw in de hoek waar de economische klappen vielen. Oorlogen met Frankrijk en Engeland waren funest voor een vlotte handel in ruwe suiker uit de koloniën.⁷⁹

Koffiebranderijen

Naast suiker werden nog andere plantageproducten geconsumeerd en verwerkt in 's-Hertogenbosch, met voorop koffie. Aan het begin van de achttiende eeuw was dit nog een luxeproduct voor de welgestelde klasse, die in de koffiehuisen van grote Europese steden het drankje nuttigde terwijl ze de krant lasen, de politiek bespraken en een pijp rookten. Door het toegenomen aanbod daalde de prijs echter stelselmatig en zo werd het drinken van koffie steeds meer gedemocratiseerd. Koffie – met suiker – werd een vast onderdeel van het dagelijks dieet van mensen in de Republiek, en verving bier als favoriete drank bij het ontbijt.⁸⁰ Ook in 's-Hertogenbosch verspreidden zich verschillende koffiehuisen door de stad en waren winkeliers gevestigd die handelden in koffie en andere koloniale waren. De Markt was de geliefde plek voor dat soort koffiehuisen, met ronkende namen als *Plaats Royaal* en het *Hollandsch Koffijhuis*.⁸¹

⁷⁸ Ravestijn, *De firma F. van Lanschot*, 73.

⁷⁹ Fatah-Black et al., *Geketend voor Hollands glorie*, 99.

⁸⁰ T. Combrink, 'Slave-based coffee in the eighteenth century and the role of the Dutch in global commodity chains', *Slavery and Abolition* 42:1 (2021) 15-42, aldaar 19.

⁸¹ A. van Stipriaan, *Lezing 'Bosch' verband met slavernij?* (11 januari 2024).

De meest bekende lokale koffiehandel en -branderij was echter die van de familie Sweens. Petrus Johannes Sweens had al in 1782 een koffie- en thee-handel opgezet onder de naam Sweens Koffie. In 1818 richtte de familie Sweens een koffiebranderij op aan de Hinthamerstraat in het pand *de Drie Mollen*. Minder bekend is echter dat de familie al eerder een koffiebranderij had opgericht in dezelfde straat, onder de naam In de palmboom. Het uithangbord van de firma hangt er tegenwoordig nog steeds (afb. 9).⁸² De koffie zelf werd aangekocht op veilingen in Rotterdam, en was afkomstig uit Java, Suriname en Demerary.⁸³ Naast het uitbaten van de koffiebranderijen zouden latere generaties van de familie Sweens ook betrokken raken bij het stadsbestuur.⁸⁴

Met deze koffiebranderijen en suikerraffinaderijen was 's-Hertogenbosch niet enkel een doorvoerhaven van koloniale waren, maar ook een stad waar die producten werden verwerkt en geconsumeerd. Lokale winkeliers en handelaren waren hier nauw bij betrokken en verdienden hiermee hun inkomen. Sterker nog, het was een zeer winstgevende sector die bijdroeg aan de groei en bedrijvigheid van de Brabantse hoofdstad. Ook invloedrijke bestuurlijke families, zoals Van Hanswijk en Van Lanschot, waren aangetrokken tot de bloeiende industrie en zagen hierin een goede investering en nieuwe carrièrepaden voor hun nageslacht. De verwerking van plantageproducten in 's-Hertogenbosch maakt duidelijk dat niet alleen de havensteden in het westen profiteerden van de koloniale economie, maar ook steden als 's-Hertogenbosch in de achterlanden. In bredere zin tonen deze activiteiten dan ook de verwevenheid en het belang van de koloniale plantage-economie op de Nederlandse binnenlandse economie en het maatschappelijke weefsel.

82 M. Spierings, 'P.J. Sweens, koffiebranderij van 1782', *Boschboom bladeren* 17 (1975) 45-48, aldaar 45.

83 NL-HtSA, 0901 NV *Koffiebranderij en theehandel, De Drie Mollen sinds 1818, en voorgangers te 's-Hertogenbosch*, inv.nr. 2, Formulier van koloniale waren met daarbij ingevuld de prijzen, opgemaakt te Rotterdam op 17 september 1820.

84 Johannes Sweens was raadslid in 1798 en Martinus Jacobus Sweens was raadslid van 1873 tot 1917. M. Van Boven, *Bossche Heeren. Een biografie van het Bossche sociëteitsleven 1789-2019* (Woudrichem 2019) 85 en 297.

Afb. 9. Uithangbord van de koffiebranderij P.J. Sweens aan de Hinthamerstraat.

2.3 “De nijverheid kunnen vermeerderen” – De Nederlandsche Handel-Maatschappij en de Bosch-Dordtse Scheepsrederij

Op 9 maart 1824 werd in Den Haag de Nederlandsche Handel-Maatschappij (NHM) opgericht, op initiatief van koning Willem I. Het uitgebreide mandaat dat de maatschappij door de koning werd toegekend, laat zien dat het hem als hoofdaandeelhouder niet aan ambitie ontbrak:

Het doel der Maatschappij is de bevordering van den nationalen handel, scheepvaart, scheepsbouw, visscherij en landbouw, fabrieken en trafijken en zulks, door met inachtneming van haar eigen belangen, de bestaande en voor Nederland voordeelige handels-betrekkingen uit te breiden, door nieuwe wegen voor den Nederlandschen handel te openen, en door al zulke ondernemingen, welke het vertier der voortbrengselen van de Nederlandsche nijverheid kunnen vermeerderen en bevorderen.⁸⁵

Dit import- en exportbedrijf klonk dan misschien nieuw in de oren, in feite kan de NHM gezien worden als een opvolger van de in 1800 ter ziele gegane VOC. Want hoewel de maatschappij aanvankelijk de Nederlandse nijverheid op wereldvlak moest bevorderen, richtte de NHM zich vrij snel uitsluitend op de handel met de voormalige kolonie Nederlands-Indië. Hoe had het zo ver kunnen komen met de binnenlandse en koloniale Nederlandse economie dat een nieuw staatsbedrijf van deze omvang moest worden opgericht? Op welke wijze raakte 's-Hertogenbosch als doorvoerhaven van koloniale waren betrokken bij de NHM? En in hoeverre kon deze maatschappij de Bossche economie voeden?

De oprichting van de Nederlandsche Handel-Maatschappij

Aan het begin van de negentiende eeuw was het slecht gesteld met de economie van het nieuw gevormde Koninkrijk der Nederlanden. In 1806 had Napoleon de handel tussen West-Europa en Groot-Brittannië geblokkeerd met het zogenaamde Continentaal Stelsel, waardoor Nederland zijn positie als stapelmarkt was verloren.⁸⁶ In verschillende koloniën overzee

⁸⁵ Citaat uit T. de Graaf, *Voor handel en maatschappij. Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij 1824-1964* (Amsterdam 2012) 39.

⁸⁶ Idem, 37.

hadden de Engelsen daarbij de macht overgenomen, wat ook een grote impact had op de Nederlandse economie. Om de verloren positie als stapelmarkt van Europa te herstellen en de handel in koloniale producten weer te laten opleven, richtte koning Willem I in 1824 de Nederlandsche Handel-Maatschappij op.⁸⁷

Door wereldwijd handel te drijven en nieuwe afzetmarkten aan te boren, zou de positie van Nederland als industriële macht worden verbeterd. Hoewel het uitgebreide mandaat anders doet vermoeden, was het herstellen van de handel met Nederlands-Indië de voornaamste taak.⁸⁸ Om de nijverheid en handel te bevorderen stelde de NHM in verschillende steden agenten aan die in kaart moesten brengen welke fabrikanten geschikte uitvoerproducten voor de overzeese handel konden leveren.⁸⁹ In 's-Hertogenbosch werd Franciscus van Lanschot (1768-1851) aangesteld als agent van de NHM, een bedrijf waar de Bossche familie ook zelf belangen in had.⁹⁰ Vanaf 1825 vervulde Franciscus zijn rol als agent van de NHM, naast zijn activiteiten als koopman en bestuurder. Waar de katholieke familie Van Lanschot aanvankelijk nog uitgesloten was geweest van het protestantse stadsbestuur, bracht de Bataafs-Franse tijd aan het einde van de achttiende eeuw een politieke omwenteling, en daarmee de langverwachte kansen op deelname aan het stadsbestuur.⁹¹ Vanaf 1810 zou Franciscus van Lanschot tot aan zijn dood dan ook verschillende functies binnen de stad vervullen. Zijn bestuurlijke netwerk in combinatie met zijn handelsrelaties en kennis van de Brabantse nijverheid in het algemeen, maakten Franciscus tot de aangewezen persoon om de belangen van de NHM te behartigen.⁹²

Van Lanschot had ondervonden hoe de vroege negentiende eeuw voor 's-Hertogenbosch een periode van grote verandering was geweest. Om de economie verder uit het slop te trekken, initieerde koning Willem I ook nieuwe infrastructurele projecten, zoals de aanleg van kanalen en spoorwegen. Met de aanleg van de Zuid-Willemsvaart (1826) zag 's-Hertogenbosch haar traditionele positie als doorvoerhaven onder druk komen te staan. Schepen konden de zelfverklaarde poort van Noord naar Zuid

87 H. van den Eerenbeemt, *F. van Lanschot als intermediaire tussen de Nederlandsche Handel-Maatschappij en de nijverheid in Noord-Brabant 1825-1846* (Nijmegen 1956) 9.

88 De Graaf, *Voor handel en maatschappij*, 40.

89 Idem, 56.

90 Fatah-Black en Oostindie, *Van Lanschot Kempen*, 4.

91 Govers, *Het geslacht en de firma*, 17.

92 Eerenbeemt, *F. van Lanschot als intermediaire*, 97.

Afb. 10. Portret van Franciscus van Lanschot, 1841.

voortaan immers negeren en via het nieuwe kanaal direct doorvaren zonder de stad aan te doen.⁹³ Na de Belgische onafhankelijkheid in 1830 verloor de stad bovendien belangrijke afzetmarkten in het zuiden en verzwakte haar strategische handelspositie verder.⁹⁴

Als agent van de NHM was het de taak van Franciscus van Lanschot om niet alleen de Bossche handel te bevorderen, maar die van de hele Meierij.⁹⁵ Direct na zijn aanstelling leverde hij een lijst aan met fabrikanten en producten die voor uitvoer via de NHM in aanmerking kwamen.⁹⁶ Hiervoor keek hij in eerste instantie naar producenten die al eerder producten had-

⁹³ K. van den Oord, *De Gruyter. Geschiedenis van een kruideniersimperium* (Zwolle 2010) 6.

⁹⁴ Govers, *Het geslacht en de firma*, 151-152.

⁹⁵ Zie bijvoorbeeld: Lempereur en Roosenboom, *Helmond en zijn slavernijverleden*, 17-19 en 59.

⁹⁶ Van den Oord, *De Gruyter*, 22.

den uitgevoerd naar zowel de Oost- als West-Indische koloniën. Zo lijstte hij bijvoorbeeld de firma Petit en Fritsen uit Aarle-Rixtel op, die scheeps- en plantageklokken aan West-Indië had geleverd. Ook de bekende Bossche wijnhandelaar Van Rijckevorsel werd genoemd, die Franse wijnen naar Suriname en Oost-Indië had verstuurd. Tot slot noemde hij nog de Bossche spelden en garens die al sinds jaar en dag in de stad werden vervaardigd en regelmatig overzees werden verzonden.⁹⁷

Door de snelle vernauwing van de handelsbetrekkingen van de NHM tot Nederlands-Indië bleken alleen verschillende soorten textiel gewild. Vanaf de jaren 1820 bestelde de NHM herhaaldelijk textiel voor export naar de Oost. Waar deze textielgoederen aanvankelijk werden gehaald uit Tilburg, Eindhoven, 's-Hertogenbosch en Helmond, kwam tien jaar later het merendeel echter uit die laatste stad.⁹⁸ Toch leverde dit 's-Hertogenbosch nog de nodige bedrijvigheid op door haar rol als doorvoerhaven richting Holland.

De Belgische Opstand in 1830 betekende een belangrijk keerpunt in het beleid van de NHM. Door het wegvallen van de Belgische katoenindustrie moest men op zoek naar alternatieven, waarbij de plattelandsnijverheid in Twente en Noord-Brabant als mogelijke opties naar voren kwamen. De overheid koos uiteindelijk voor Twente waardoor Noord-Brabant het onderspit delfde.⁹⁹

Van Lanschot signaleerde ook dat als gevolg van de scheiding de handel met Luik en Limburg vrijwel onmogelijk was geworden. Deze streken waren altijd belangrijke afnemers van koloniale producten geweest, en van Lanschot zag 's-Hertogenbosch in haar rol als doorvoerhaven van koloniale waren hierdoor flink geschaad. Vrijwel alle spelers uit de Bossche economie waren hier het slachtoffer van, aldus de president van de Bossche Rechtbank van Koophandel, J. Diepen: ‘getuige hiervan zoo veele kooplieden, factoors, schippers, voerlieden en werklieden, welke meest bij dien handel een geruime welvaart en allen een bestaan vonden’.¹⁰⁰

97 J. Martens, ‘Zoekwijzer slavernijverleden’, Brabants Historisch Informatie Centrum (2024) <https://www.bhic.nl/onderzoeken/hulp-bij-onderzoek/fellowships/zoekwijzer-slavernij-verleden>; Eerenbeemt, *F. van Lanschot als intermediaire*, 21-25.

98 Eerenbeemt, *F. van Lanschot als intermediaire*, 27; Lempereur en Roosenboom, *Helmond en zijn slavernijverleden*, 17-19 en 46.

99 Van der Linde, Van Velden en Krijnsen, *Overijssel & slavernij*, 97.

100 Citaat uit: Eerenbeemt, *F. van Lanschot als intermediaire*, 39.

Oost-Indiëvaarder 's-Hertogenbosch en de Bosch-Dordtse Scheepsrederij

De NHM had zichzelf tot doel gesteld om de nijverheid en handel te stimuleren en steunde daarin ook actief de scheepsbouw en het rederijwezen. De Nederlandse vloot was na de Franse Tijd in uitzonderlijk slechte toestand en Willem I voerde dan ook actief beleid om de vloot te moderniseren. Daarin speelde de NHM een belangrijke rol met talloze doelgerichte maatregelen om de bouw van moderne en grote schepen te stimuleren. Met een combinatie van premies en gedeeltelijke vergoedingen van nieuwe schepen wilde de NHM de uitbouw van een vloot bevorderen, met de eerste twee reizen naar Oost-Indië gegarandeerd.¹⁰¹ De grote hoeveelheden producten zoals koffie en suiker die uit Nederlands-Indië naar Nederland verscheept moesten worden, versnelden dit groeiproces alleen maar.

Ook bij Bossche investeerders klonk dit allemaal als muziek in de oren en in 1840 riepen zij met enkele vooraanstaande burgers uit Dordrecht de Oost-Indische Scheepsrederij in het leven.¹⁰² Een aantal van de oprichters van de rederij waren invloedrijke personen binnen de stad, zoals Jan François Leopold Verster, Paulus Verhellouw en H.G. de Bergh. Zo was Verhellouw advocaat en later procureur en Verster vanaf 1857 lid van de gemeenteraad.¹⁰³ Ook Franciscus van Lanschot bezat overigens een aandeel in de Bossche rederij.¹⁰⁴

Het voornaamste doel van de rederij was het bouwen van schepen voor de vaart op Oost-Indië. Het nieuwe schip *'s-Hertogenbosch*, dat vanaf 1840 in Dordrecht werd gebouwd, moest de basis vormen voor de verdere ontwikkeling van de rederij. De bouw vond plaats op de scheepstimmerwerf van Barend van Limmen. Afbeelding 11 toont een vergelijkbare, zij het kleinere, werf van Jan Schouten, eveneens in Dordrecht gelegen. Daarnaast stellen de statuten expliciet dat de rederij ook tot doel had om de handel tussen Nederlands-Indië en Noord-Brabant te bevorderen, door Brabantse producten naar Java te verscheppen, maar ook door kennis over de handel met Java te verschaffen.¹⁰⁵

¹⁰¹ Eerenbeemt, *Een Bosch-Dordtse scheepsrederij*, 7.

¹⁰² Idem, 10.

¹⁰³ Idem, 12.

¹⁰⁴ Franciscus bezat ook een aandeel in de Dordtse rederij met het schip *Osiris*, waarbij dient te worden opgemerkt dat het hier om een zeer klein financieel belang gaat.

¹⁰⁵ Statuten der Oost-Indische Scheepsrederij, artikel 9 opgenomen in Eerenbeemt, *Een Bosch-Dordtse scheepsrederij*.

Afb. 11. Kalkhaven met scheepstimmerwerf van den Heer Jan Schouten te Dordrecht, circa 1850.

Geheel in de geest van de NHM, waarbij handel en nijverheid werden gestimuleerd, was het de bedoeling dat de stad en provincie mee deelden in alle voordelen die deze rederij met zich meebracht. Dat gebeurde onder meer door het aanleveren van zeevaarders en levensmiddelen voor de reis. In de eerste jaren van de rederij nam de Bossche boekhouder J.A. Spijers het op zich om deze belangen te behartigen. Hij drong erop aan bij de NHM om bij de eerste reis van de *'s-Hertogenbosch* twee Bossche jongens op het schip te plaatsen, zodat zij zich konden bekwamen in de scheepvaart.¹⁰⁶

De rederij wekte grote belangstelling op bij het Brabantse publiek en in de regionale kranten werd uitgebreid verslag gedaan van de reizen van het schip. De *'s-Hertogenbosch* was in zijn tijd immers het eerste en enige schip uit Brabant dat op voormalig Nederlands-Indië voer.¹⁰⁷ Tussen 1842 en 1854 maakte het schip zeker vijf reizen naar Nederlands-Indië, met een uitstapje naar Japan. Ofschoon we weinig weten over de Brabantse pro-

¹⁰⁶ Idem, 17.

¹⁰⁷ Idem, 19.

Afb. 12. Gezicht op de suikerfabriek in Pangka, 1869.

ducten die overzees gezonden werden, is het duidelijk dat vooral koffie, suiker, rijst en in mindere mate tin, in de retourvrachten zaten.¹⁰⁸ Het vervoer van deze producten werd nagenoeg altijd bekostigd door de NHM; slechts één keer werd er voor een particulier een lading naar Nederland verscheept. In de jaren dat er dividend werd uitgekeerd, bedroeg die tussen de 10 en 20 procent, winsten die grotendeels in de portefeuilles van de Bossche investeerders terechtkwamen.¹⁰⁹

De ondernemingen van de rederij en de reizen van het schip *'s-Hertogenbosch* vielen samen met het cultuurstelsel dat vanaf 1830 op Java werd ingevoerd.¹¹⁰ Dit nieuwe exploitatiestelsel diende vooral om inkomsten te genereren voor de Nederlandse schatkist en de NHM, die zeker in de beginjaren enorme verliezen leed.¹¹¹ In dit systeem werd de bevolking verplicht om op een vijfde deel van de landbouwgrond handelsgewassen zoals suiker, koffie en indigo te verbouwen.¹¹² In ruil voor de goederen kregen boeren een vergoeding, het zogenaamde 'plantloon'. Dit was echter zo laag dat sommigen weigerden het bedrag aan te nemen.¹¹³ De NHM had het alleenrecht om deze goederen naar Nederland te verscheppen.¹¹⁴ De winsten kwamen toe aan de Nederlandse staat en werden gebruikt om infrastructurele projecten en de nijverheid te stimuleren.¹¹⁵ Tussen 1850 en 1860 waren de opbrengsten gemiddeld genomen goed voor ruim 30 procent van de totale staatsinkomsten.¹¹⁶

Deze grote winsten staan in schril contrast met de gedwongen arbeid die eraan ten grondslag lag en de negatieve gevolgen van het stelsel. Hongersnoden en ondervoeding als gevolg van het verbouwen van exportgewassen zorgden voor veel menselijk leed, terwijl de lokale bevolking weinig tot niet profiteerde van de opbrengsten.¹¹⁷ Hoewel er geen sprake was van slavernij, waren de boeren de facto een soort horigen die gedwongen een deel van hun grond moesten bewerken. In de koloniale context wordt dan ook vaak gesproken over een 'spectrum van onvrijheid', dat

108 Noemenswaardig is de lading die van Batavia naar Japan vervoerd werd. Het ging hier hoogstwaarschijnlijk om opium, dit is echter niet met zekerheid te zeggen.

109 Eerenbeemt, *Een Bosch-Dordtse scheepsrederij*, 29.

110 De Graaf, *Voor handel en maatschappij*, 47.

111 R. Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2015) 223.

112 M. Leidelmeijer, *Plantages in Nederlands-Indië: de lange negentiende eeuw* (Arnhem 2012) 20.

113 Fatah-Black et al., *Geketend voor Hollands glorie*, 123.

114 De Graaf, *Voor handel en maatschappij*, 46.

115 Leidelmeijer, *Plantages in Nederlands-Indië*, 20.

116 De Graaf, *Voor handel en maatschappij*, 49.

117 Fatah-Black et al., *Geketend voor Hollands glorie*, 123.

varieerde van slavernij waarbij mensen tot eigendom werden beschouwd, tot andere vormen van gedwongen arbeid, zoals schuldslavernij, waarin de vrijheid van personen ernstig werd beperkt zonder dat zij juridisch als bezit golden.¹¹⁸ De bedenker van het cultuurstelsel, Johannes van den Bosch (1780-1844), had daar echter geen boodschap aan. Hij verwierp de kritiek met het argument dat arbeiders overal ter wereld gedwongen werden om te werken.¹¹⁹

Het schip *'s-Hertogenbosch* raakte uiteindelijk in 1854 tijdens een storm beschadigd en liep bij Kaapstad vast op de kust. Daar werd het schip verkocht aan een Britse onderneming. Na het innen van de verzekeringsgelden is de Bosch-Dordtse rederij waarschijnlijk opgeheven.¹²⁰

Met het aanbreken van de negentiende eeuw kwam de positie van 's-Hertogenbosch als belangrijke doorvoerhaven onder druk te staan. De stad wist echter mee te profiteren van het stimulerende beleid van de NHM, waar vooraanstaande Bosschenaren handig op insprongen. Naast de oprichting van de rederij in 's-Hertogenbosch werd ook de handel en nijverheid van de stad en regio gestimuleerd. Franciscus van Lanschot speelde hierin, als agent van de NHM, een sleutelrol. Het stimulerende beleid van de Nederlandse staat en de NHM werd betaald met de winsten uit Nederlands-Indië, waaraan de gedwongen arbeid van de lokale bevolking ten grondslag lag.

118 A. Schrikker, 'Slavernij in koloniaal Indonesië', in R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum en U. Vyent eds., *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale verleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023), 319-329, aldaar 319.

119 Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht*, 224.

120 Eerenbeemt, *Bosch-Dordtse scheepsrederij*, 43.

3 Financieel gewin van stadsbestuurders

Tussen 1629 en de afschaffing van de slavernij waren er meer dan 500 bestuurders actief in 's-Hertogenbosch. Deze bestuurders maakten doorgaans deel uit van regentenfamilies, de sociale en economische elite van hun tijd. Vergelijkbaar met moderne beleggers beheerden zij vaak een gevarieerd investeringsportfolio. Veel regenten belegden hun kapitaal in obligaties van andere Nederlandse provincies, terwijl ook landbezit populair was – niet alleen als zekere investering, maar ook als manier om hun sociale status te versterken.

In de zeventiende en achttiende eeuw raakten vormen van vermogensbeheer verweven met de koloniale economie. De opkomst van negotiatiefondsen in de achttiende eeuw verlaagde de drempel om te investeren in de koloniale plantage-economie, ook voor personen zonder directe koloniale connecties.¹²¹ Ook Bossche bestuurders investeerden in overzeese bezittingen en in financiële producten die direct of indirect verbonden waren aan de koloniën. Het waren juist deze geldstromen die de plantage-economie draaiende hielden en daarmee de slavernij in stand hielden. De centrale kwestie in dit hoofdstuk is of de koloniale rijkdom beperkt bleef tot de plantage-eigenaren in de koloniën, of dat deze zich ook verspreidde onder de stedelijke elite in 's-Hertogenbosch.

Zo volgen we onder andere de latere schepen Johan Philip van Eys en zijn poging om samen met zijn familie vier plantages op te richten in Berbice, een Nederlandse kolonie in het huidige Guyana. We onderzoeken daarbij ook de inzet van Afrikaanse tot slaaf gemaakten in Berbice. Daarnaast stellen we vragen over de Bosschenaar Arnout van Teylingen, mede-eigenaar van een plantage in Suriname; in hoeverre was hij op de hoogte van de omstandigheden en praktijken op zijn overzeese bezit? Tot slot verdiepen we ons in het verhaal van Daniël Baert Verspijck, die op jonge leeftijd in 's-Hertogenbosch kwam rentenieren dankzij winsten uit de Surinaamse plantage-economie. Zo zullen we ontdekken dat ook ande-

¹²¹ Negotiatiefondsen waren een vorm van beleggingsfondsen waarbij obligaties werden uitgegeven tegen een vast rentepercentage. Zo ontstond een kapitaalpot die kon worden aangewend voor de financiering van projecten, zoals de aankoop van plantages of het bekostigen van handelsreizen.

ren zich in en rond 's-Hertogenbosch vestigden om te leven van het vermogen dat zij uit koloniale ondernemingen hadden vergaard.

3.1 Vier broers, vier plantages – Johan Philip van Eys

Op 12 februari 1735 verscheen Johan Philip van Eys (1704-1777) met twee broers Jan Nicolaas (1691-1758) en Daniël (1688-1739) en schoonbroer Dirk Roos (1690-?) voor een notaris in Amsterdam. Samen waren ze in een onderneming gestapt om maar liefst vier plantages op te richten in de kolonie Berbice aan de noordkust van Zuid-Amerika.¹²² Zij hadden een vergunning gekregen van het bestuur van de kolonie die hen toestond om vier plantages op te zetten op een enorm perceel met een totale oppervlakte van zo'n 430 hectare, dat nog helemaal voorbereid moest worden voor het verbouwen van gewassen.¹²³ Zonder ooit een voet in de kolonie gezet te hebben, waagden de gebroeders Van Eys de stap. Comfortabel vanuit Nederland volgden zij hun onderneming, terwijl slaafgemaakten in Berbice zware arbeid leverden onder erbarmelijke omstandigheden. Wat maakte dat de broers dit hachelijke avontuur aangingen? Wat waren hun beweegredenen en wie betaalde uiteindelijk de prijs voor hun koloniale ambities?

De gebroeders Van Eys waren niet onbekend met langeafstandshandel en onderhielden al vóór hun koloniale onderneming contacten, zowel in Europa als daarbuiten. Zij waren afkomstig uit een vooraanstaande Amsterdamse familie, die haar vermogen had verdiend in de lakenhandel. In de eerste helft van de achttiende eeuw raakte de Hollandse lakenhandel in verval en ging de familie op zoek naar nieuwe economische kansen. De zoektocht bracht hen ertoe hun aandacht te verleggen naar overzeese gebieden, waar investeringen in plantages nieuwe perspectieven boden. Jan Nicolaas had bovendien al eerder met twee andere broers een soort-

122 Stadsarchief Amsterdam, NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 8931, Aktenummer 54, 18 januari 1735.

123 NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr.74, scan 168, Grondtbrief van 2 Akkers. In totaal ging het om een concessie met een oppervlakte van 1000 akkers, omgerekend grofweg zo'n 430 hectare. Zie P. Koulen, *Financing plantations and slavery. Dutch credit in Essequibo, Demerara and Berbice, 1770-1820* (Onuitgegeven proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam, 2025) 14.

gelijke onderneming opgezet en bezat al twee plantages in Berbice.¹²⁴ De investeringen in de kolonie vielen dan ook samen met een bredere verschuiving in de Nederlandse economie. Traditionele sectoren, zoals de lakenhandel en nijverheid, maakten plaats voor handel in koloniale waren en bezittingen in de koloniën.¹²⁵

Johan Philip had slechts een beperkte rol in de lakenhandel van zijn familie. Geboren in Amsterdam, verwierf hij in 1727 het poorterschap van 's-Hertogenbosch en bekleedde hij vanaf 1738 diverse bestuurlijke functies, waaronder die van schepen (1738-1772) en postmeester (1750).¹²⁶ Hij trouwde drie keer, onder andere met de Bossche koopmansdochter Geertruy Françoise Verster.¹²⁷ Mogelijk bracht dit huwelijk hem naar 's-Hertogenbosch, maar het is ook denkbaar dat hij werd aangetrokken voor het stadsbestuur. De Bossche regenten vulden hun rangen regelmatig aan met gereformeerde kandidaten van buiten de stad.¹²⁸ Hoewel hij in 's-Hertogenbosch woonde, onderhield hij nauw contact met zijn broers en bezocht ze regelmatig in Leiden en Amsterdam.¹²⁹ Ook voor het opstellen van het contract voor de oprichting van de plantages reisde Johan Philip af naar zijn broer.

Berbice, een planterskolonie aan de Wilde Kust

Naast Suriname had Nederland ook minder bekende koloniën gelegen aan de noordkust van Zuid-Amerika, destijds ook wel de Wilde Kust genoemd. Demerary, Essequibo en Berbice maakten deel uit van Nederlands-Guyana, dat vanaf de zeventiende eeuw werd gekoloniseerd door de Nederlanders. Berbice lag in het octrooigebied van de WIC, werd in 1627 gesticht door Abraham van Peere en was in feite particulier bezit van

124 NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr.66, scan 468, Namen der heren eigenaars der vrije plantagen in de riviere en colonie de Berbice.

125 Fatah-Black et al., *Geketend voor Hollands glorie*, 112.

126 Het poorterschap omvatte de rechten en plichten die verbonden waren aan het burgerschap van 's-Hertogenbosch. Men verwierf dit doorgaans door geboorte of doop binnen de stadspoorten. Poorters waren verplicht stadsbelastingen te betalen, maar genoten in ruil daarvoor voordelen zoals tolvrijstellingen en toegang tot bestuurlijke functies, waaronder het ambt van schepen. Onder bepaalde voorwaarden konden vermogende buitenstaanders het poorterschap ook verwerven door het af te kopen.

127 A.F.A.M. Wetzer, 'Johan Philip van Eijs', Bossche Encyclopedie [https://www.bossche-encyclopedie.nl/personen/eijs,%20johan%20philip%20van%20\(1777\).htm?p.1=index.1.htm?title=Personen&t1=Personen&title=Johan%20Philip%20van%20Eijs](https://www.bossche-encyclopedie.nl/personen/eijs,%20johan%20philip%20van%20(1777).htm?p.1=index.1.htm?title=Personen&t1=Personen&title=Johan%20Philip%20van%20Eijs).

128 J. Hoekx, B. Jacobs en B. Looper, 'De 'Stadstaat'. Politiek, bestuur en rechtspraak' in: A. Vos e.a. eds., *'s-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1997) 95-122, 108.

129 NL-HtSA, 0014 *Schepenbank van 's-Hertogenbosch 1366-1811 'Bosch protocol'*, inv.nr. 1755, f. 42, transport huis aan Margareta Maris de Lobell huisvrouw van Johan Philip van Eys.

Zeeuwse kolonisten en handelaren. Nadat de Fransen in 1712 de kolonie hadden ingenomen, kwam ze in 1714 in handen van een groep rijke Amsterdamse koopmannen.¹³⁰ In navolging van de Sociëteit van Suriname, werd in 1720 de Sociëteit van Berbice opgericht, een particuliere onderneming die het dagelijks bestuur en de exploitatie van de kolonie voor haar rekening nam. Na een akkoord met de WIC in 1732 over de scheepvaart naar Berbice stelden zij de kolonie open voor investeerders.¹³¹ Ook de gebroeders Van Eys zagen kansen in de kolonie, waarmee zij deel uitmaakten van de zogenaamde 'vrije planters', particuliere plantagehouders die naast de plantages van de West-Indische Compagnie bestonden.¹³²

Een uitgebreide opdracht

In het jaar 1735 kwamen de broers minstens twee keer bij elkaar om afspraken te maken over de op te richten plantages.¹³³ Zo werd er afgesproken dat de plantages de namen *Groot Poelgeest*, *Klein Poelgeest*, *Magdalena* en *Abigail* zouden gaan dragen. Ieder van hen zou voor een vierde deel eigenaar zijn van alle vier de plantages en zowel de opbrengsten als de kosten zouden evenredig worden verdeeld.¹³⁴ Gordiaan Teller, die in voorgaande jaren Daniël had geassisteerd in de lakenhandel, werd aangesteld als directeur van de plantages, en twee andere Nederlanders uit het netwerk van de broers werden aangetrokken om hem te vergezellen. Zo trad Laurens van Weeninge aan als onderofficier en Gilles Mentz als opzichter van de slaafgemaakten. Aan deze heren werd het oprichten van de plantages uitbesteed, terwijl de broers vanuit Nederland hun onderneming volgden.

In het contract dat de broers in februari 1735 opstelden, kregen Gordiaan Teller en zijn ondergeschikten een forse taakstelling. Aan hen werd de opdracht toevertrouwd om een goed stuk grond uit te zoeken, de vergunningen op orde te krijgen en het land klaar te maken voor het verbouwen van koffie, cacao en tabak. Koffie werd vanaf het begin van de achttiende eeuw succesvol verbouwd op Java en had zich snel verspreid binnen het Nederlandse rijk. Vanaf 1720 werd het ook in Suriname en Berbice ver-

¹³⁰ Koulen, *Financing plantations and slavery*, 27-28.

¹³¹ Ramackers, 'Daniel van Eijs', 80.

¹³² Kars, *Blood on the river*, 51-52.

¹³³ In februari kwamen zij bijeen bij Jan Nicolaas in Amsterdam en later dat jaar in november bij zijn broer Daniel in Leiden. Erfgoed Leiden en Omstreken, NL-LdnRAL, 0506 *Oud notariële archieven van Leiden*, inv.nr. 1755, archief van notaris Gerard Wolff, f. 1107, contract tussen de heeren Dirk Roos, Daniel van Eijs, Jan Nicolaas van Eijs, Jan Philip van Eijs, 26 november 1735.

¹³⁴ NL-AsdsAA, 5075 *Notariële archieven*, inv.nr. 8931, f. 55, akte van 12 februari 1735.

bouwd, waarna het al snel het belangrijkste exportgewas werd.¹³⁵ In mei 1735 arriveerde Teller met zijn ondergeschikten in Fort Nassau, de administratieve hoofdstad van de kolonie Berbice, om de plannen in de praktijk te brengen.¹³⁶ Het meeste zware werk, zoals bijvoorbeeld het prepareren van het land en het graven van sloten (afb. 13), zou worden verricht met behulp van de onvrije arbeid van Afrikaanse slaafgemaakten.¹³⁷

Vanaf het begin klaagde Teller over de zware omstandigheden in Berbice en het gebrek aan slaafgemaakten. Volgens de vergunning hadden zij recht op zes slaafgemaakten per plantage, waarmee zij in totaal aanspraak konden maken op vierentwintig slaafgemaakten. In november 1735 beklagde Teller zich echter bij de eigenaren dat hij al het werk met slechts acht slaafgemaakten moest doen en dat geduld vereist was.¹³⁸ Hierop kwamen de gebroeders, onder leiding van Daniël, in het verweer en deden hun beklag bij het bestuur van Berbice. Zij betichtten het bestuur van vriendjespolitiek bij de toewijzing en verdeling van de slaafgemaakten. De levering van Afrikaanse slaafgemaakten was echter voor de hele kolonie een heikel punt. Zowel de WIC als de particuliere slavenhandelaars waren niet in staat te voldoen aan de vraag naar slaafgemaakten.¹³⁹

Over het lot van de slaafgemaakten repte hij met geen woord; wel deed hij zijn beklag over de slechte omstandigheden waarin hij zichzelf bevond. Al eerder is becijferd dat Teller en zijn ondergeschikten tussen 1735 en 1737 ongeveer 108 tot slaaf gemaakten kochten van de WIC. Een jaar later waren hier slechts 68 personen van over, de rest was gevlucht of overleden op de plantages.¹⁴⁰ Het bewind en de slechte behandeling van de slaafgemaakten op de plantages van de gebroeders Van Eys was berucht. Een van de slaafgemaakten die op de plantages werkte, Pieramus, had al eens de noodklok geluid bij de gouverneur op Fort Nassau over Gilles Mentz. Pieramus vreesde voor zijn eigen leven, aangezien 'dat zoo veel slaven onder de directie van Gilles Mentz zijn gestorven'.¹⁴¹ Hierna was zelfs de gouverneur

135 M. Kars, *Blood on the river. A chronicle of mutiny and freedom on the Wild Coast* (New York 2020) 69.

136 Sjoerd Ramackers, 'Daniel van Eijs: van lakenhandelaar naar plantage-eigenaar 1725-1739', *Leids Jaarboekje* (2023) 72-89, aldaar 80.

137 NL-AsdSAA, 5075 *Notariële archieven*, inv.nr. 8931, f. 54, akte van 12 februari 1735.

138 NL-LdnRAL, 0016 *Archief van de firma Van Eys*, inv.nr. 1u, ingekomen brieven uit Rio de Berbice, 22 november 1735.

139 Kars, *Blood on the river*, 51-52.

140 Ramackers, 'Daniel van Eijs', 85.

141 Citaat uit: Ramackers, 'Daniel van Eijs', 85.

Afb. 13. Tot slaaf gemaakte mannen graven een trens, circa 1850.

overtuigd van de barbaarse behandeling van de slaafgemaakten door de Nederlandse opzichter.

Laurens van Weeninge, een van de andere opzichters door Johan Philip en zijn broers aangewezen om de plantages op te zetten en beheren, was betrokken bij de mishandeling van een inheemse vrouw. Wat de precieze aanleiding is geweest van de mishandeling is niet duidelijk. Mogelijkerwijs had het voorval met het genoemde tekort aan arbeidskrachten te maken of wellicht met een persoonlijke relatie tussen Van Weeninge en de inheemse vrouw. Het lokale bestuur – de zogenaamde Raad van Regering – was door het voorval genoodzaakt zich uit te spreken over de mishandeling van tot slaafgemaakten. Zij oordeelden dat alle mishandeling zowel in woord als daad zwaar bestraft zou worden en dat de zogenaamde ‘naturellen’ – een ander woord voor inheemse volken – onder de bescherming vielen van de Raad.¹⁴²

Het proces geeft inzicht in de sociale verhoudingen in de kolonie. De vraag of inheemse personen überhaupt konden getuigen tegen christenen was onderwerp van discussie en weerspiegelde de ongelijkheid binnen het koloniale rechtssysteem. Uiteindelijk werd een inheemse man gehoord en de schuld volledig bij Laurens van Weeninge gelegd. Hij tekende verzet aan tegen het vonnis; of hij daadwerkelijk zijn straf heeft uitgezeten is niet bekend. Wel wordt duidelijk dat beide opzichters, aangesteld door de gebroeders Van Eys, berucht en bijzonder wreed waren in een systeem dat op zichzelf al gekenmerkt werd door zijn onmenselijke karakter.

Religie op de plantages van de gebroeders Van Eys

Religie speelde ook een rol binnen de ondernemingen van de broers Van Eys. In het samenwerkingscontract dat zij aan het begin van de jaren 1730 opstelden, werd expliciet een artikel opgenomen over religie. Daarin werd gesteld dat er onder geen enkele voorwaarde iemand van de rooms-katholieke of joodse religie betrokken mocht worden bij het bestuur van de plantages.¹⁴³ Dit was geen uitzondering: ook in de koloniën werd het katholicisme zoveel mogelijk buitengesloten. Zo maakte de katholieke kerk pas in 1786 haar entree in Suriname, waarbij zij zich voornamelijk richtte op

¹⁴² NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 13, f. 466-467, resoluties 10 april 1736.

¹⁴³ NL-AsdsAA, 5075 *Notariële archieven*, inv.nr. 8931, f. 55, akte van 12 februari 1735.

de zwarte bevolking.¹⁴⁴ Het weren van deze religies toont aan dat zij als ongewenst werden beschouwd en actief werden uitgesloten. Opmerkelijk is dat Johan Philip, die deze maatregel onderschreef, zelf een Waals-Hervormde calvinist was en werkzaam was als schepen in 's-Hertogenbosch – een stad die nog altijd overwegend katholiek was. De uitsluiting van katholieken is in dat licht een opvallend expliciete keuze. Hoewel Johan Philip beweerde sober te leven, verschilde hij duidelijk van zijn strenggelovige broer Mozes in Amsterdam. Hij was minder orthodox en stond open voor wereldse genoegens.¹⁴⁵

Op de plantages in Berbice werden pogingen gedaan om de slaafgemaakten te bekeren tot het christendom. De graaf van Zinzendorf, oprichter van de protestants-christelijke kolonie *Herrnhut* en de Evangelische Broedergemeenschap, had in 1736 tijdens een bezoek aan Amsterdam de broers Van Eys ontmoet die hem gevraagd hadden om broeders naar hun plantages te sturen.¹⁴⁶ De broers Van Eys wilden dat de slaafgemaakten op de plantages kennis maakten met de christelijke godsdienst en onderwezen werden. Twee broeders van de Evangelische broedergemeenschap kwamen in 1738 aan op de plantages in Berbice. Zij werden ontvangen op *Klein Poelgeest* door de directeur (hoogstwaarschijnlijk Gordiaan Teller), die zij niet hoog achtten. Een van de broeders omschreef hem als 'een kinder der duisternis en een vijand van onze zaak'.¹⁴⁷ Teller daarentegen was onder de indruk van de vrome broeders, die volgens hem de kost en inwoning meer dan waard waren en drie jonge slaafgemaakten van onderwijs voorzagen.¹⁴⁸ In de jaren die daarop volgden, zouden de Evangelische broeders dicht bij de plantages van de gebroeders Van Eys een permanente post oprichten om vanuit daar ook andere plantages te bezoeken.

144 M. Stoutjesdijk, 'Het slavernijverleden van de Rooms-Katholieke Kerk binnen het Nederlands koloniaal rijk. Een beknopt overzicht', *Perspectief* 62 (2024) 1-10, aldaar 4-6; Rastovac et al., *De stad vertelt*, 15.

145 NL-LdNRAL, 0016 *Archief van de firma Van Eys*, inv.nr. 8 Diverse brieven, familie aangelegenheden, 29 juni 1736.

146 De Evangelische Broedergemeente, een protestantse geloofsgemeenschap gesticht in 1722 door Nikolaus von Zinzendorf, verwierf bekendheid door haar zendingswerk onder slaafgemaakten in Suriname. Vanaf 1735 trachtte de broederschap hen te bekeren binnen het kader van een zogenaamd beschavingsoffensief, waarin christelijke bekering en Europese normen centraal stonden.

147 H. Weiss, 'De zending der Herrnhutters onder de indianen in Berbice en Suriname 1738-1816', *West-Indische Gids* 2 (1921) 36-44, aldaar 41.

148 Ibidem, 42.

Afb. 14. Ontvoering van tot slaafgemaakte mensen langs de kust van Afrika
door George Morland, circa 1788.

Moeras en zandgronden

Hoewel het Teller gelukt was om een plantage aan te leggen, bleken de gronden maar beperkt geschikt voor het verbouwen van cacao.¹⁴⁹ Bij aankomst in Berbice was er nog veel grond beschikbaar, maar om onduidelijke redenen koos Teller voor ver landinwaarts gelegen grond: 'de grond die tot de plantagien het aller hoogst in de rievier is uitgesoght zijnde reeds ook niemand gekomen die hooger enige aanleg heeft getracht te maken.' Hoewel Teller de eigenaren had verzekerd dat de grond uitermate geschikt was voor het stichten van een plantage, bleek al snel dat hij het nagelaten had om de 'diepte der gronden te examineren'. Later bleek dan ook dat enkel de bovenlaag geschikt was en de onderliggende laag bestond uit zandgrond en steen. Bovendien was het laaggelegen deel van de plantage zeer moerassig. Bij een springtij raakte het laaggelegen deel overstroomd, waardoor drieduizend vruchtdragende planten stierven. Al met al werd er daarom overwogen om andere grond te zoeken of de plantage in zijn geheel te verlaten.

Gordian Teller met zijn 'onverantwoorde gedrag en bedrieglijke adviezen' werd aangewezen als de schuldige. De hele aangelegenheid zou de broers meer gekost hebben dan enige andere planters in de kolonie. De broers verzochten de directeuren van de kolonie dan ook om een nieuw stuk grond, waar ze alsnog een plantage konden opzetten en de zestig overgebleven slaafgemaakten te werk konden stellen.

Goederen uit Berbice in 's-Hertogenbosch en uiteindelijke afstoot

Hoewel Johan Philip van Eys niet op elk document gerelateerd aan de plantages wordt genoemd, was hij goed op de hoogte. Uit het brievenboek van zijn broer Daniël van Eys blijkt dat er regelmatig contact was tussen de broers over de bezittingen in Berbice. Belangrijke documenten van de gezamenlijke ondernemingen werden in Amsterdam in een ijzeren kist bewaard.¹⁵⁰ Jan Nicolaas en Daniël lijken in de beginjaren de drijvende krachten achter de ondernemingen en wellicht probeerden zij hun broer te enthousiasmeren voor het plantagebezit in verre oorden. Zo stuurde Daniël verschillende malen goederen uit de kolonie naar de Brabantse

¹⁴⁹ De analyse en citaten uit dit subdeel komen uit NL-HaNA,1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv. nr. 32, f. 638, Bijlagen bij de resoluties nummer 105.

¹⁵⁰ NL-LdNRAAL, 0016 *Archief van de firma Van Eys*, inv.nr.14, f. 386, Brievenboek 1735-1749, 1 december 1736. Het brievenboek is getranscribeerd door Sjoerd Ramackers, waarvoor veel dank.

hoofdstad, zoals een pijl en boog uit Mexico en zelfs een papegaai uit Berbice.¹⁵¹ Uit het briefverkeer tussen de broers blijkt verder dat Johan Philip weinig binding had met de stad. In meerdere brieven klaagde hij dat hij de deur niet uit kwam en er geen plezier in de stad te beleven was.¹⁵²

Het vierde deel van de vier plantages zou tot mei 1742 in het bezit blijven van Johan Philip. De redenen voor het afstoten van de plantages is onduidelijk. Mogelijk leidde het gebrek aan slaafgemaakten en de slechte gronden er in mei van dat jaar toe dat Johan Philip zijn plantage-aandeel afstootte. Tijdens zijn periode als schepen in 's-Hertogenbosch, gaf Johan Philip zijn vierde deel van de plantages *Groot en Klein Poelgeest*, *Magdalena* en *Abigail* over aan zijn broer Jan Nicolaas van Eys.¹⁵³ Wat de precieze reden ook is geweest, Johan Philip was niet de enige die afstand deed van de kolonie. Ondanks de snelle uitbreiding was de kolonie Berbice slecht ontwikkeld. Een gebrek aan kapitaal, een permanent tekort aan slaafgemaakte arbeiders en extreme weersomstandigheden in combinatie met de onherbergzame omgeving waarin aanvallen van de marrons – gevluchte tot slaaf gemaakten die in de bossen en binnenlanden in stamverband woonden – op de loer lagen, maakte de kolonie kwetsbaar en economisch wankel. De winsten waar veel plantage-eigenaren en investeerders op gehoopt hadden, bleven uit, waardoor veel van hen teleurgesteld achterbleven.¹⁵⁴

Belangen in de Britse South Sea Company en aandelen in het schip 't Berbice Welvaren

Nadat hij zijn plantage-aandelen in 1742 van de hand had gedaan, hield Johan Philip van Eys nog andere koloniale belangen. Hij bezat onder andere aandelen in de Britse South Sea Company en in het schip *'t Berbice Welvaren*.¹⁵⁵ Het werd in de loop van de achttiende eeuw steeds gebruikelijker voor vermogende Nederlanders om hun geld ook in het buitenland te investeren. Om het risico te spreiden werd er naast obligaties in Neder-

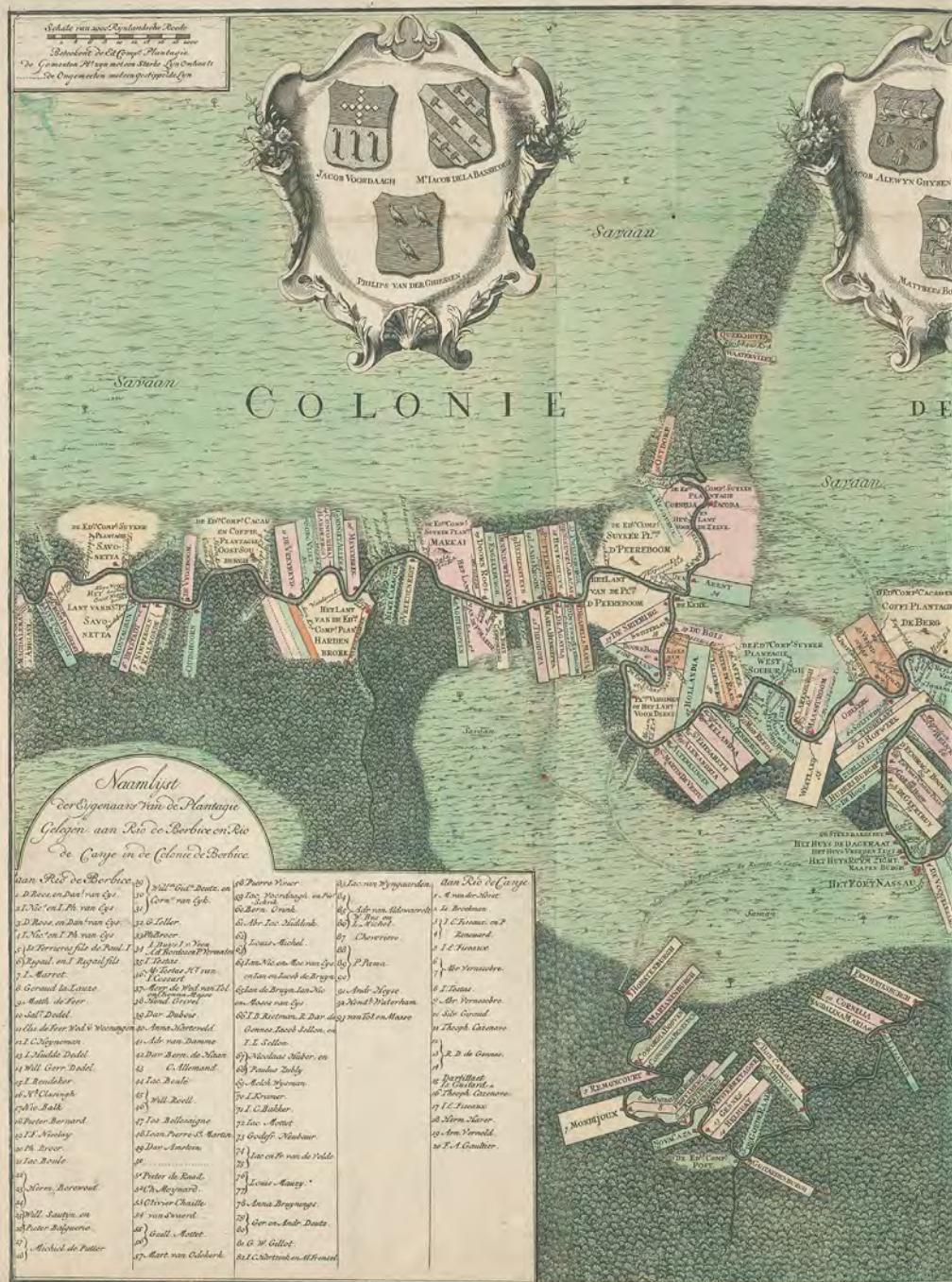
151 NL-LdnRAL, 0016 *Archief van de firma Van Eys*, inv.nr. 14, f. 585, Brievenboek 1735-1749, 10 december 1735 f. 148 en 15 oktober 1737.

152 NL-LdnRAL, 0016 *Archief van de firma Van Eys*, inv.nr. 8, scan 19, Diverse brieven familie aangelegenheden, 17 november 1736.

153 NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 9162, aktenummer 252649, Transportakte van 23 mei 1742.

154 Kars, *Blood on the river*, 52.

155 NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 308, minuutakten 8930, 27 September 1734, aktenummers 374-377.

Afb.15. Gedeelte van kaart van Berbice met uiterst links de vier plantages van de gebroeders Van Eys, 1742.

landse provincies ook geïnvesteerd in bijvoorbeeld de Engelse East India Company of de South Sea Company.¹⁵⁶ Met name die laatste speelde een belangrijke rol in de trans-Atlantische slavenhandel. Aan het begin van de achttiende eeuw verwierf het bedrijf namelijk het alleenrecht op de handel in tot slaaf gemaakte Afrikanen naar de Spaanse koloniën.¹⁵⁷

Na de dood van zijn broer Jan Nicolaas behartigde diens weduwe Maria Catharina Baalde de belangen van Johan Philip. Zij verzorgde onder andere de verkoop van aandelen in het schip *'t Berbice Welvaren*. Johan Philip had slechts een klein aandeel van 1/32 in dit schip, wat niet ongebruikelijk was. Hij zou dit tot 1759 in zijn bezit houden.¹⁵⁸ Dit schip vervoerde goederen tussen de Republiek en de West-Indische kolonie. Dat waren veelal plantaageprodukten als koffie, suiker, katoen en cacao, waarbij in sommige gevallen vermeld werd van welke plantages de goederen afkomstig waren.¹⁵⁹ Af en toe werden er ook passagiers vervoerd. Er is geen bewijs gevonden dat het schip gebruikt is om tot slaaf gemaakte Afrikanen te vervoeren naar Berbice of ander koloniën. Na de verkoop van het aandeel in 1759 is het schip in 1763 ingezet om soldaten te vervoeren naar Berbice om de lokale opstand neer te slaan.¹⁶⁰ Bij het overlijden van Johan Philip in 1777 blijkt dat hij geen koloniale bezittingen meer had.¹⁶¹

De onderneming van de gebroeders Van Eys in de kolonie Berbice toont de risicovolle aard van het oprichten van plantages in verre overzeese gebieden. Ondanks de ervaring die zij hadden in de lakenhandel en hun contacten in Europa, waren zij wellicht niet volledig voorbereid op de tegenslagen die gepaard gingen met het opzetten van plantages in een onherbergzaam en onbekend gebied. De keuze voor ongeschikte grond, de ongunstige ligging en de schaarste van slaafgemaakten leidde er mogelijk toe dat Johan Philip van Eys zijn aandeel uit handen gaf.

156 Jouwe, N., M. Lukkes en R. Raben, 'Bestuurlijk Utrecht, koloniale belangen en slavernij', in N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben eds., *Slavernijverleden en de stad Utrecht* (Zutphen 2021) 37-46, aldaar 41.

157 Idem, 51-52.

158 NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 9262, aktenummer 351753, transportakte 27 maart 1759.

159 NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 36, f. 97, Bijlagen bij de resoluties nummer.

160 NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 226, f. 10, Dagregister gehouden door de Gouverneur-Generaal W.S. van Hogenheim te Rio de Berbice gedurende de slavenopstand aldaar, 9 maart 1763.

161 NL-HtSA, 0072 *Notarissen met standplaats 's-Hertogenbosch 1475-1905 en 1916-1935*, inv.nr. 3385, f. 410, Testament Johan Philip van Eys.

De enorme arbeid die verzet moest worden om de plantages op te zetten en rendabel te maken kwam neer op de schouders van de slaafgemaakten. Hoewel er door de broers en het koloniaal bestuur in Berbice werd opgeroepen om de slaafgemaakten menselijker te behandelen, bleek de realiteit op de plantages anders. De opzichters hadden weinig interesse in het welzijn van de slaafgemaakten en onder hun bewind liepen velen onder hen weg of stierven als gevolg van de slechte behandeling en omstandigheden. De brieven van de opzichters uit Suriname circuleerden onder de vier broers, maar welke Johan Philip precies onder ogen kreeg is niet na te gaan. Toch moet hij op zijn minst ten dele op de hoogte zijn geweest van de gang van zaken op de plantages waar hij eigenaar van was. Zeker is dat hij allerlei exotische waren ontving en van de koloniale opbrengsten genoot, terwijl hij in 's-Hertogenbosch zijn ambt vervulde en slaafgemaakten daarvoor de prijs betaalden.

3.2 Meer dan een erfgenaam – Arnout van Teylingen

30 maart 1782. Arnout van Teylingen (1751-1802) ontvangt in 's-Hertogenbosch een brief van zijn schoonfamilie uit Gouda. De grootvader van zijn vrouw, Jean Gijsberto de Mey (1701-1788), doet een aanbod om deel te nemen aan een lucratief suikertransport uit Suriname. De vijftig vaten suiker, veilig onder Deense vlag verscheept, beloven een mooie winst en bevestigen voor Van Teylingen opnieuw de waarde van zijn familiale connecties. Van Teylingen gaat direct in op het aanbod en schrijft Jean Gijsberto de volgende dag terug: 'Deze gelegenheid is aan suster Haringman en mij zoo gunstig voorgekomen, dat wij geen ogenblik gehesiteert hebben uwel[e]d[el]g[eborene]s offerte te accepteren en derhalve daarvan per eerste post kennis geven.'¹⁶²

Voor Van Teylingen, een vooraanstaande bestuurder, was het suikertransport slechts een van de ondernemingen waarin hij via zijn vrouw Catharina Jacoba de Mey (1746-1821) verwickeld was geraakt. Sinds hun huwelijk was hij deels eigenaar geworden van twee Surinaamse plantages

¹⁶² University of Minnesota Libraries, James Ford Bell Library, *The De Mey van Streefkerk papers 1717-1830*, Brief aan hun grootvader A. van Tuylingen P.C. Haringman van 31 maart 1782.

en werd hij betrokken bij de koloniale ondernemingen van zijn schoonfamilie.

Het huwelijk van Arnout van Teylingen met Catharina en de banden met zijn schoonfamilie roepen vragen op over de rol van familiebanden in het verkrijgen van koloniaal bezit en de persoonlijke betrokkenheid van Arnout van Teylingen. Was hij slechts een passieve erfgenaam van plantagebelangen of probeerde hij vanuit 's-Hertogenbosch zaken naar zijn hand te zetten? In hoeverre was hij op de hoogte van wat er zich overzees afspeelde op de plantages waar hij deels eigenaar van was?

Nederlandse regenten en plantagebezit

Binnen de regentenkringen van de zeventiende- en achttiende-eeuwse Republiek speelden familienetwerken een cruciale rol. Bestuurlijke, zakelijke en familiale banden waren nauw met elkaar verweven in de rijke bovenlagen van de steden. Binnen deze netwerken werd kapitaal niet alleen ingezet om pure winst te maken, maar ook om invloed te verwerven en status te vergroten. Investerings in land, huizen en koloniale ondernemingen dienden niet alleen financieel belang, maar waren ook een teken van prestige. Onder andere door strategisch gekozen huwelijken bleef rijkdom en macht binnen dezelfde netwerken, maar omgekeerd was het ook mogelijk voor buitenstaanders om toegang te krijgen tot bezit in de koloniën.

De betrokkenheid van Nederlandse regenten bij slavernijpraktijken nam verschillende vormen aan, maar een van de duidelijkste manieren was het investeren in de koloniale plantage-economie. Naast bijvoorbeeld het kopen van aandelen in de WIC of VOC, was het financieren van plantages een gangbare investering in bestuurlijke kringen. In de zeventiende eeuw vestigden veel plantage-eigenaren zich nog zelf in de West-Indische koloniën, maar in de loop van de achttiende eeuw werd het gebruikelijker dat zij in de Republiek bleven – het zogenaamde *absenteïsme*.¹⁶³ Het beheer van de plantages zelf werd dan uitbesteed aan administrateurs of opzichters ter plekke.¹⁶⁴ 's-Hertogenbosch vormde geen uitzondering op de regel, en ook in de Brabantse hoofdstad waren families te vinden die belangen hadden in overzeese plantages.

163 A. van Stipriaan, *Surinaams contrast: rooibouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie 1750-1865* (Leiden 1993) 293-295.

164 M. Lukkes, 'De Utrechtse Compagnie. Investerings in slavernij' in N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben eds., *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021) 57-76, waarvan 68.

Arnout van Teylingen en zijn echtgenote waren typische voorbeelden uit de regentenklasse van de late achttiende eeuw, waarin familiale banden zeer belangrijk waren voor politieke invloed. Catharina kwam uit een vooraanstaande regentenfamilie die belangrijke bestuursfuncties had bekleed in steden als Leiden, Gouda en Rotterdam. Ook Arnout kwam uit een bestuurlijke familie. Het lag dan ook in de lijn der verwachtingen dat de geboren Bosschenaar het voorbeeld van zijn vader zou volgen en verschillende bestuurlijke functies zou vervullen binnen de stad. In 1773 werd hij door zijn vader voorgedragen om hem op te volgen in zijn functie als controleur van de Convooyen en Licenten in 's-Hertogenbosch. Tussen 1778 en 1793 werd hij meerdere malen genomineerd tot schepen.¹⁶⁵ In zijn rol als schepen nam hij deel aan verschillende commissies die betrekking hadden op de handel en infrastructuur van de stad.¹⁶⁶

Hoewel Catharina's moeder nog in Suriname geboren was, zou het echtpaar zelf nooit voet zetten in de Nederlandse plantagekolonie. Het beheer van de plantages hadden zij uitbesteed en ze profiteerden vanuit Den Bosch van de inkomsten. In de periode dat Arnout van Teylingen zijn functie als schepen vervulde, bleef het koppel via briefcorrespondentie op de hoogte van alles wat er op de plantages gebeurde en over de slaafgemaakten die zij tot hun bezit rekenden.

De gezamenlijke ondernemingen van familie De Mey

Via de familiebanden van Catharina werd het echtpaar voor een tiende deel eigenaar van de plantages *Groot Marseille* en *Souburg* gelegen aan de rivier Cottica in Suriname.¹⁶⁷ Haar familie was van origine afkomstig uit Frankrijk en vestigde zich in de zeventiende eeuw in Rotterdam. Hier waren zij onder andere actief in de suikerraffinage en onderhielden de De Meys nauwe banden met Braziliaanse suikerplantages.¹⁶⁸ Haar vader

165 Bossche Encyclopedie, 'Schepenen 1629-1794', [https://www.bossche-encyclopedie.nl/bronnen/schepenen%20\(1629-1794\)/1629-1794.1.htm?p1=.../_index.1.htm?title=Bronnen&t1=Bronnen&title=Schepenen%201629-1794](https://www.bossche-encyclopedie.nl/bronnen/schepenen%20(1629-1794)/1629-1794.1.htm?p1=.../_index.1.htm?title=Bronnen&t1=Bronnen&title=Schepenen%201629-1794).

166 NL-HTSA, Archiefnummer 0001 *Stadsbestuur van 's-Hertogenbosch 1262-1810*, inv.nr. 9105 Register waarin Van Teylingen aantekening houdt over zijn aandeel in de raadscommissies 12 mei 1784-25 oktober 1787 en inv.nr. 9106 Repertorium op registers waarin resolutiën van de Staten-Generaal en de Raad van State betreffende landsaccijnzen, handel en vervoer staan afgeschreven over de periode 1704-1784.

167 NL-AsdSAA, 5075 *Archief van de Notarissen ter Standplaats Amsterdam*, inv.nr.12483, scan 28-32, aktenummer 93468, machtiging 5 juli 1786.

168 Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 63-64; R. Chandali, 'Goudse elite, slaafgemaakten en plantages' in: Coretta Bakker e.a. eds., *Het koloniaal en slavernijverleden van Gouda. Een verkenning* (Gouda 2024) 78-115, aldaar 83.

Afb. 16. West-Indiëvaarder onder zeil door Jan Brandes, circa 1780.

Jacob Jan (1724-1769) en zijn broer François (1726-1797) trouwden met de in Suriname geboren zusters Jacoby.¹⁶⁹ Via het dubbelhuwelijk kwamen haar vader en oom in het bezit van de plantages in Suriname. Ook haar grootvader Jean Gijsberto de Mey (1701-1788) werd vrij snel na het eerste huwelijk in 1746 betrokken bij het beheer van de plantages.¹⁷⁰

In de koloniale ondernemingen opereerde de familie De Mey gezamenlijk, iets wat niet ongewoon was in die tijd. Een voorbeeld hiervan was de benaming van het schip dat in hun bezit was. Het schip, genaamd *De Twee Gijsbertos*, verwees naar de grootvader van Catharina en haar neef.¹⁷¹ Het schip van de familie De Mey moet er ongeveer uitgezien hebben als het schip uit dezelfde periode dat hiervoor is afgebeeld (afb. 16). Ook Catharina en Arnout erfden een aandeel van 1/32 in het schip.¹⁷²

In de jaren na het eerste huwelijk vonden enkele verschuivingen in het eigendom plaats. De familie Jacoby had meerdere plantages in Suriname in bezit gehad, waaronder *Groot Marseille*, *Klein Marseille* en een aandeel in *Ephrata*. Na het overlijden van de grootouders Jacoby werd de nalatenschap gelijk verdeeld over de achtergebleven kinderen. Zo kwam zowel haar vader als oom in het bezit van een kwart van de plantages *Groot Marseille* en *Klein Marseille* en een twaalfde deel in *Ephrata*.¹⁷³ Door deze erfenis kwamen de gebroeders De Mey in het bezit van een aanzienlijk deel van de plantages. Het bezit werd verder uitgebreid door een stuk grond bij *Groot Marseille* te ontginnen. Dit stuk grond kreeg de naam *Souburg*, en werd soms ook vermeld als een zogenaamd ‘tabbetje’, een eiland in een rivier. De aandelen in plantage *Ephrata* werden in 1758 afgestoten en de plantage *Klein Marseille* werd deels verkocht en deels ontmanteld.¹⁷⁴

Een koloniale bruidsschat

Voor Catharina Jacoba betekende dit dat zij op de vooravond van haar huwelijk aanspraak kon maken op een klein aandeel in de plantages. Haar vader was al in 1769 overleden en hoewel haar moeder nog leefde, werden de plantages beheerd door haar oom François en grootvader Jean Gijs-

169 Idem, 84.

170 Idem, 86-88.

171 De naam van het schip kan tevens verwijzen naar haar broer Jean Gijsberto.

172 James Ford Bell Library, *The De Mey van Streefkerk papers 1717-1830*, Verslag over het trouwen in de familie Jacobij, 17 juli 1770.

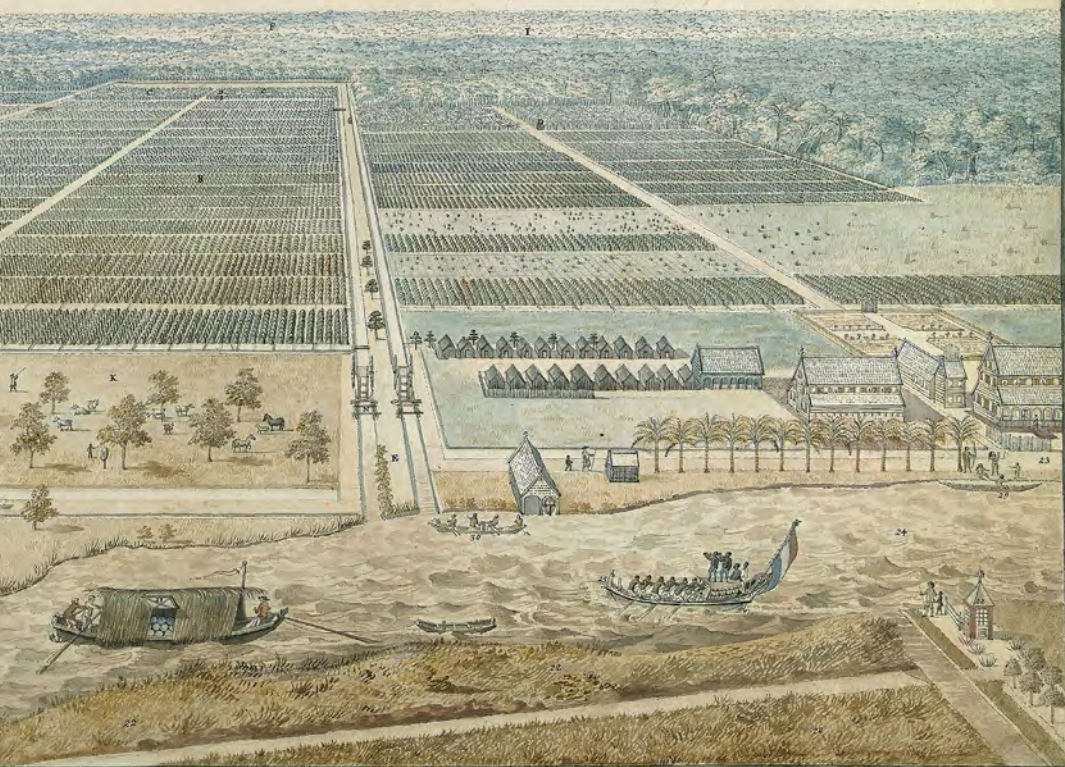
173 Chandali, ‘Goudse elite’, 87.

174 James Ford Bell Library, *The De Mey van Streefkerk papers 1717-1830*, Lijst met de beschrijvingen van tot slaaf gemaakten, 15 december 1770.

68

RIEVIER COTTICA LINKS OP VAARENDE

Compaslijnen. F. Bas van Looer pod. G. Bas van de beykerij. H. Bas van Mollehoop. I. Bas van Huys. 2. Dierckxner Huys. 3. Blanke oegeres Officiers huys. 4. Keuker en Magazynen. 5. 10. Inat huys. 11. Gemak huys. 12. Huys voor Shy's denr. 13. Koffy inde. 14. Kamr. an al 17. Timmer Loois. 18. Melknaars en. 19. 21. Waer huys. 22. Landing Plaats en voor Land van de P.Nieuw. 23. 29. Ceydel met judinaars. 30. Prisafer met judinaars. 31. 32. 33.

berto. Aangezien zij het bezit met haar broers en zussen moest delen, kon zij aanspraak maken op een vijfde deel van het kwart dat in het bezit was geweest van haar ouders. Hoewel het om een klein aandeel ging, was de waarde toch aanzienlijk. De totale waarde van de plantages werd in 1770 geschat op ruim 346.000 gulden.¹⁷⁵

Direct na het huwelijk werd Arnout van Teylingen betrokken bij de ondernemingen van de familie De Mey. Voor het huwelijk van Arnout en Catharina werd een voorlopige inventaris opgesteld, waarin beschreven werd welke goederen Catharina Jacoba meebracht in het huwelijk.¹⁷⁶ Vanaf het huwelijk in 1773 werd het echtpaar eigenaar van 'een vijfde deel van een vierde deel van de plantagien Groot Marseille en Souburg'. Ook kon een deel van de opbrengst van de plantage van het jaar 1772 opgeëist worden door het pasgetrouwde stel. Naast het aandeel in de plantages werden op de inventaris ook verschillende obligaties genoemd die Catharina gekregen had van haar moeder. Het gaat hierbij om verschillende obligaties ten laste van plantages en plantagehouders in Suriname met een totaal van 13.000 gulden.¹⁷⁷

Op de plantages *Groot Marseille* en *Souburg* werden suiker, koffie en cacao verbouwd, waarbij tientallen tot slaaf gemaakte mannen, vrouwen en kinderen te werk gesteld werden. Op *Groot Marseille* werden op meer dan 1000 akkers meer dan honderdvijftig tot slaaf gemaakten gedwongen tot arbeid. De plantage *Souburg* was met ruim 400 akkers aanzienlijk kleiner, en daar bevonden zich zo'n zestig tot slaaf gemaakten. De slaafgemaakte mensen werden gezien als bezit en opgenomen in de inventaris van de plantage, en naast hun namen werden tevens hun functie en geldelijke waarden vermeld. In de administratie werd tevens vastgelegd dat sommige tot slaaf gemaakten waren weggelopen en zo probeerden te ontsnappen aan de omstandigheden.¹⁷⁸ De zakelijke administratie, maar zeker ook de idyllische prenten van de plantages, staan in schril contrast met de wrede realiteit. In hoofdstuk 4 gaan we dieper in op dat harde leven op de plantages.

¹⁷⁵ f 346.000 kent in 2021 een waarde van € 3.695.280,-; B. van den Hout, 'Historical Prices and Wages Dataset', *IISG Data Collection V2* [<https://hdl.handle.net/10622/vv7uy3>]; Chandali, 'Goudse elite', 88.

¹⁷⁶ James Ford Bell Library, *The De Mey van Streefkerk papers 1717-1830*, Bezittingen voor het huwelijk van Catharina J. de Mey, 2 februari 1773.

¹⁷⁷ f 13.000,- kent in 2021 een waarde van € 118.820,-; Van den Hout, 'Historical Prices and Wages Dataset'.

¹⁷⁸ James Ford Bell Library, *The De Mey van Streefkerk papers 1717-1830*, Lijst met de beschrijvingen van tot slaaf gemaakten, 15 december 1770.

Hoewel er in de bewaarde correspondentie geen directe verwijzingen naar tot slaaf gemaakten voorkomen, moet Arnout van Teylingen als deeleigenaar van de plantages administratieve stukken onder ogen hebben gekregen. Bovendien maakte hij aanspraak op een deel van de opbrengst, wat betekende dat hij profiteerde van de arbeid van slaafgemaakten. In de periode tussen 1772 en 1777 bedroeg de opbrengst gemiddeld 5.263 gulden per jaar, waarvan een tiende deel behoorde aan het echtpaar Van Teylingen.¹⁷⁹ Dat kwam neer op grofweg 500 gulden per jaar, slechts 150 gulden minder dan het jaarloon van een schoolhoofd in die tijd.¹⁸⁰ Geen buitensporig grote opbrengsten, maar toch een mooie som geld. De betrokkenheid van Van Teylingen in de plantage-economie in Suriname bleef echter niet beperkt tot louter deze geërfde aandelen. Zelf zou hij ook deelnemen aan de aankoop van de koffieplantage *Utrecht*, een transactie waarbij niet zijn aangetrouwde grootvader Jean Gijsberto de leidende rol op zich nam, maar deze keer diens zoon François, de oom van Catharina.

Investerings in koffie

De koffieplantage *Utrecht* dankte haar naam aan de banden met de gelijknamige stad. De Utrechtse compagnie had de plantage sinds de eerste helft van de achttiende eeuw in het bezit gehad. Nadat deze compagnie in 1754 ontbonden werd, besloot een groot gedeelte van de voormalig aandeelhouders de onderneming in deze plantage voort te zetten.¹⁸¹ Tevergeefs, want het lukte de eigenaren niet om de plantage winstgevend te maken en dus lieten ze de plantage taxeren in 1792. Kort hierna werd de plantage gekocht voor 15.000 gulden door François de Mey en andere familieleden. Arnout van Teylingen werd zo voor een vierde deel eigenaar van deze koffieplantage. Slechts enkele jaren later wisselde de plantage weer van eigenaar, ditmaal voor 24.000 gulden.¹⁸² Van de 9.000 gulden winst die de familie maakte op deze transactie, kwam 2.250 gulden toe aan Arnout van Teylingen.¹⁸³ De reden waarom de plantage zo snel weer verkocht werd, is

¹⁷⁹ Chandali, 'Goudse elite', 88.

¹⁸⁰ Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 68.

¹⁸¹ Lukkes, 'De Utrechtse Compagnie', 68-72.

¹⁸² f 24.000,- kent in 2021 een waarde van € 248.640,-; Van den Hout, 'Historical Prices and Wages Dataset'; James Ford Bell Library, *The De Mey van Streefkerk papers 1717-1830*, Utrecht Marceille 1770.

¹⁸³ f 9.000,- en f 2.250,- kennen in 2021 een waarde van € 93.240,- en € 23.310,-; Van den Hout, 'Historical Prices and Wages Dataset'.

Afb. 18. Sint Eustatius in 1781 toen het veroverd werd door de Engelsen door Johan Baptist Bergmüller.

niet meteen duidelijk, maar de kans is reëel dat het ook de nieuwe eigenaren niet lukte om de plantage voldoende rendabel te maken.

Van Teylingen was goed op de hoogte van wat zich overzee in de Nederlandse koloniën afspeelde. In een brief uit maart 1781 bespreekt hij met zijn grootvader de gebruikelijke financiële zaken, maar in de slotparagrafen laat hij ook zijn idee over de internationale ontwikkelingen doorschemeren. Sinds 1780 was de Republiek verwickeld in een zeeoorlog met de Engelsen, de Vierde Engels-Nederlandse Zeeoorlog. Tegen de zin van de Britten in bleven de Nederlanders handel drijven met de piepjonge Verenigde Staten, die kort daarvoor hun onafhankelijkheid hadden uitgeroepen.¹⁸⁴

¹⁸⁴ Voor een uitgebreide bespreking over de invloed van de Vierde Engels-Nederlandse oorlog op de Nederlandse slavenhandel, zie bijvoorbeeld J. Postma, *The Dutch in the Atlantic slave trade, 1600-1815* (Cambridge 1990); Koulen, *Financing plantations and slavery*, 29-30.

Het conflict met de Engelsen maakte pijnlijk duidelijk dat de Nederlandse zeemacht nog slechts een schim was van wat zij ooit geweest was, terwijl Groot-Brittannië inmiddels een dominante positie had verworven.¹⁸⁵

Slechts enkele weken nadat de Engelsen de eilanden Sint Eustatius, Sint Maarten en Saba waren binnengevallen (afb. 18), gaf Van Teylingen al zijn visie op de gebeurtenissen die zich aan de andere kant van de oceaan afspeelden. Hoewel klein in oppervlakte, waren deze eilanden van groot strategisch belang als knooppunten in het Nederlandse handelsnetwerk, met name voor de handel met Noord-Amerika. Het nieuws van de Engelse inval had ook 's-Hertogenbosch bereikt, en Van Teylingen schreef aan zijn grootvader dat de toekomst van de Republiek er somber uitzag nu zulke belangrijke handelscentra verloren gingen. Tot slot geeft hij een zeldzaam inkijkje in hoe er in zijn Bossche kringen over het aansturen van de Hollandse zeevloot werd gesproken: 'Men debiteert hier, dat er te Amsterdam zo slap op 's lands werf gearbeid wordt, dit zoude nog erger teken zijn.'¹⁸⁶ De scepsis over de Amsterdamse admiraliteitswerf en het verloop van de oorlog was kennelijk ook buiten de hoofdstad voelbaar.

Via zijn huwelijk met Catharina Jacoba de Mey had Arnout van Teylingen toegang verkregen tot de koloniale ondernemingen van haar familie. Hoewel zijn financiële belangen niet uitzonderlijk groot waren, was hij niet slechts een passieve erfgenaam. Vanuit 's-Hertogenbosch nam hij op bepaalde momenten zelf het initiatief in financiële transacties in de plantage-economie en profiteerde hij mee van de opbrengsten uit slavernij. Zijn actieve betrokkenheid bij de handel en investeringen van zijn schoonfamilie blijkt uit het regelmatige contact dat hij met hen onderhield. Hij was goed op de hoogte van de ontwikkelingen in de Nederlandse koloniën en nam bewust deel aan de winstgevende plantage-economie, waarmee hij slavernij in stand hield.

185 P. Schuman, *Tussen vlag en voorschip: Een eeuw wettelijke en maatschappelijke emancipatie van zeevarenden ter Nederlandse koopvaardij 1838-1940* (Leiden 1995) 17.

186 NL-AsdsAA, 216 *Familie De Mey van Streefkerk*, inv.nr. 7, scan 220, Ingekomen financiële stukken en afschriften, 1717-1788, brief 22 maart 1781.

3.3 Rentenieren in de stad – Daniël Baert Verspijck

Het is 1772 en de amper 32-jarige geboren Bosschenaar Daniël Baert Verspijck (1740-1807) keert terug naar zijn geboortestad om te rentenieren.¹⁸⁷ Hij verdiende een fortuin met de verkoop van de Surinaamse plantage *Leliëndaal*, die hij via zijn eerste vrouw, Sara Maria Aardewijn (1745-1763), in bezit had gekregen. Zonder ooit een voet in de koloniën te hebben gezet, was hij er puissant rijk van geworden. Daniël zou zijn kapitaal investeren in verschillende koloniale ondernemingen, met name in de effectenhandel, wat hem een stabiel inkomen opleverde. Eenmaal terug in 's-Hertogenbosch trad hij in de voetsporen van zijn vader, Arent Verspijck (1695-1766), raakte hij betrokken bij het bestuur en werd hij verschillende malen tot schepen benoemd. Verspijck was zeker niet de enige Bossche bestuurder die op deze manier een fortuin had vergaard. Ook anderen vestigden zich in en rondom de stad om te rentenieren met het geld dat zij in de koloniën verdiend hadden.

Koloniale vermogen van Verspijck

Opnieuw spelen familiebanden een belangrijke rol bij het verkrijgen van bezit in de koloniën. Het grootste gedeelte van zijn fortuin had Verspijck immers verworven dankzij zijn huwelijk met Sara Maria Aardewijn. Zij was al op jonge leeftijd haar ouders verloren en erfde in 1753 als enige erfgenaam de plantage *Leliëndaal* en een 1/8 deel van de plantage *Rustenburg*, beide gelegen in Suriname. Hoewel het aandeel in de plantage *Rustenburg* al snel verkocht werd door de lokale voogden, bleef plantage *Leliëndaal* in het bezit van Sara Maria.¹⁸⁸ Deze koffieplantage gelegen aan de Commewijne was met een oppervlakte van 500 akkers niet bijzonder groot. Omstreeks 1750 werden er 68 slaafgemaakten tewerkgesteld en bedroeg de waarde 97.574 gulden.¹⁸⁹ Hieronder is een later geschilderd gezicht op de plantage *Leliëndaal* met de Hernhutterkerk gelegen op de

¹⁸⁷ A.R.M. Mommers, *Brabant van Generaliteitsland tot gewest. Bestuursinrichting en gezagsuitoefening in en over de landen en steden van Staats-Brabant en Bataafs Brabant* (Utrecht 1953) 61.

¹⁸⁸ NL-HaNA, 1.05.3 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 146, scan 170, Resoluties van Gouverneur en Raden van 27 augustus 1754.

¹⁸⁹ f 97.574,- kent in 2021 een waarde van € 1.157.227,64; Van den Hout, 'Historical Prices and Wages Dataset'; P. Dikland, 'Koffieplantage Leliendaal aan de beneden-Commewijne', Database 2003, aangevuld 2008.

plantage afgebeeld (afb. 19). De tekening is gemaakt door een telg uit de Bossche familie Martini, die in de negentiende eeuw naar Suriname trok.

In 1762 trouwde Sara Maria in Amsterdam op slechts 16-jarige leeftijd met de Bosschenaar Daniël Verspijck. Een paar jaar later zouden zij hun eerste en enige kind Theodora Elisabeth Baert Verspijck (1765-1832) verwelkomen.¹⁹⁰ Kort hierna kwam Sara Maria te overlijden, waarschijnlijk nog in het kraambed.¹⁹¹ Daniël Verspijck werd als voogd van zijn minderjarige dochter eigenaar van de plantage *Leliëndaal*. Hij zou de plantage in zijn bezit houden tot 1769.¹⁹² Het beheer van de plantage werd wederom aan anderen uitbesteed. Door gebrek aan archiefmateriaal is het helaas onduidelijk hoe Verspijck zijn rol als plantage-eigenaar vervulde, maar over de financiële kant van het verhaal is daarentegen wel het een en ander bewaard gebleven.

Na de dood van Sara Maria neemt Verspijck een lening ter waarde van 80.000 gulden, met de plantage *Leliëndaal* als onderpand.¹⁹³ Naast dat er jaarlijks rente werd afgedragen, verkregen de geldschietters ook het recht op een deel van de plantageproducten die naar Nederland werden verzonden. Dit werd verzorgd door de Amsterdamse koopman Constantijn Gerard Nobel. Onder de geldschietters bevonden zich twee leden van de Utrechtse familie Burman. Jacob Fabrice Burman (1718-1766) was de grootste geldschieder en was goed voor 40.000 gulden. Hij was eveneens oudlid van de Raad van Brabant.¹⁹⁴ Tot 1795 was de raad het hoogste rechtsorgaan van Brabant en zetelde op het binnenhof in Den Haag. Wat Verspijck precies met het kapitaal heeft gedaan is niet duidelijk. Misschien was het nodig om zijn plantage draaiende te houden of zijn leven te bekostigen. Een aantal jaar later zou hij wederom stappen ondernemen om de waarde van zijn plantage financieel te verzilveren.

190 NL-AsdsAA, 5001 *Archief van de Burgerlijke Stand*, inv.nr. 111, f. 290, nr. 20, Doop Theodora Elisabeth Verspijck.

191 NL-AsdsAA, 5001 *Archief van de Burgerlijke Stand*, inv.nr. 1105, Overlijden Sara Maria Aardewijn 18-01-1763.

192 NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 14476, aktenummer 481395, Machtiging van Charles Alexander Dunant, Jan Fontanes van den Oever en Daniel Baart Verspijck 09-10-1769.

193 NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 11176, aktenummer 368503, Obligatie van Daniel Baart Verspyck 23-03-1765.

194 T.E.A. Bosman, 'Springplank of eindstation? De plaats van de Raad van Brabant in de carrière van zijn raadsheren', in: E.J.M.F.C. Broers en B.C.M. Jacobs, *Ad Fontes: liber amicorum prof. Beatrix van Erp-Jacobs* (Oisterwijk 2014) 55-66, aldaar 64.

Afb. 19. De Hernhutterkerk op de plantage *Leliëndaal* door Jacob Marius Adriaan Martini van Geffen, 1859.

1850.

Kort voor de verkoop in 1769 zette Verspijck zich actief in om de waarde van zijn plantage te vergroten. Bij de gouverneur in Suriname werd een verzoek ingediend om de plantage met 500 akkers uit te breiden. Het verzoek werd gehonoreerd, waarmee de plantage in totaal zo'n 1.000 akkers groot werd. Daarnaast vond er in de jaren 1750 en 1760 een ware investerings-hausse plaats waardoor de waarde van plantages enorm kon stijgen.¹⁹⁵ De plantage die in 1765 vlak na de dood van Sara Maria nog getaxeerd was op een waarde van 159.830 gulden, werd in 1769 zo verkocht voor 272.000 gulden.¹⁹⁶ Dit was een uitzonderlijk hoog bedrag voor een koffieplantage; rond 1750 werd een gemiddelde koffieplantage op ongeveer 100.000 gulden getaxeerd.¹⁹⁷ Verspijck verkocht de plantage aan Charles Alexander Dunant, waarna het kort in handen kwam van het Amsterdamse negotiatiefonds Clifford & Chevalier.¹⁹⁸ Na het afbetalen van de schulden moet Verspijck nog zo'n 200.000 gulden over hebben gehad, een enorm groot bedrag dat hem in staat stelde om te gaan rentenieren.¹⁹⁹

Investerings van Verspijck

Begin jaren 1770 maakt Verspijck zich gereed om terug te keren naar de stad waar hij was geboren. In Amsterdam stelde hij Dirk Leuveling aan om zijn zaken te behartigen en in de overeenkomst werden expliciet zijn West- en Oost-Indische belangen benoemd.²⁰⁰ In 1772 kocht hij een huis aan de Sint-Jorisstraat in 's-Hertogenbosch.²⁰¹ Kort daarna, in 1774, werd hij genomineerd als schepen, het ambt dat hij vanaf 1775 zou opnemen. Tot zijn dood in 1807 zou hij in 's-Hertogenbosch blijven wonen en verschillende bestuurlijke functies vervullen.²⁰² Terwijl hij in 's-Hertogenbosch betrokken raakte bij het bestuur, bleef hij zich in financieel opzicht op de koloniën richten. Dat deed hij op verschillende manieren; zo investeerde

195 Van Stipriaan, *Surinaams contrast*, 209-211.

196 NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 14476, aktenummer 481395, Machtiging van Charles Alexander Dunant, Jan Fontanes van den Oever en Daniel Baart Verspijck 09-10-1769. Omgerekend zijn de genoemde bedragen 1.953.122,60 euro en respectievelijk 2.951.200 euro; Van den Hout, 'Historical Prices and Wages Dataset'.

197 De Kok en Brandon, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO*, 25.

198 Dikland, 'Koffieplantage Leliendaal'.

199 f 200.000,- kent in 2021 een waarde van €2.372.000,-; Van den Hout, 'Historical Prices and Wages Dataset'.

200 NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 14487, Procuratie Verspijck aan Leuveling 28 april 1772.

201 NL-HtSA, 0014 *Schepenbank van 's-Hertogenbosch 1366-1811 'Bosch protocol'*, inv.nr. 1766, f. 310, Transport huis aan de St. Jorisstraat aan Daniel Baart Verspijck.

202 Mommers, *Brabant van Generaliteitsland tot gewest*, 555.

Afb. 20. Gezicht op een plantage, mogelijk *Rust en Werk* door Hendrik Huygens, circa 1850.

Verspijck in handelsschepen, verschillende plantagefondsen en had hij belangen in de VOC.²⁰³

Een van zijn grootste investeringen was echter in de plantages van de Surinaamse gouverneur Wigbold Crommelin (1712-1789). Samen met Constantijn Gerard Nobel ging Verspijck optreden als koopman-bankier en raakte betrokken bij een investering van zo'n 100.000 gulden in de plantages *Rust en Werk*, *Lust tot Rust*, *Einde Rust* en *Johannesburg*. Verspijck zelf bracht in 1770 een bedrag in van 20.000 gulden.²⁰⁴ Afbeelding 20 toont het gezicht op een plantage; mogelijk gaat het om een van de plantages die in het bezit is geweest van Crommelin. Naast de jaarlijkse interest van zes procent op zijn inleg verkreeg hij ook nog een gedeelte van de

²⁰³ Bijvoorbeeld zijn investering in het schip *Clara Magdalena*: NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 15598, Aandeel in het fregatschip de *Vrouw Clara Magdalena* 7 Juni 1776.

²⁰⁴ f 100.000,- en f 20.000,- kennen in 2021 een waarde van € 1.068.000,- en € 213.600,-; Van den Hout, 'Historical Prices and Wages Dataset'.

opbrengsten die de plantages voortbrachten.²⁰⁵ Met deze investering was Verspijck verzekerd van een inkomen, zonder dat hij zelf verantwoordelijk was voor het beheren van de plantage. Mogelijkerwijs had hij hier bewust voor gekozen, gezien zijn eigen ervaringen als plantage-eigenaar. Ook op de plantage *Leliëndaal* had een hypotheek gerust en zelf had Verspijck jaarlijks interest afgedragen. Het is goed mogelijk dat Verspijck toen op het idee was gekomen om een soortgelijke investering aan te gaan.

Ook kocht Verspijck belangen in de VOC, wat paste binnen zijn brede investeringsportefeuille. Mogelijk werd hij hierbij beïnvloed door zijn tweede vrouw, Anna Maria van Arrewijnen, van wie de vader op Java was geboren. Hoewel de compagnie later in de achttiende eeuw in zwaar weer terechtkwam en in 1800 werd opgeheven, kon Verspijck op het moment van zijn investering nog niet voorzien dat het een risicovolle investering zou worden.²⁰⁶ Verspijcks totale belangen in de VOC bedroegen zo'n 18.000 gulden, waarvan 10.000 gulden was belegd in zogenoemde recepissen.²⁰⁷ Deze waardepapieren waren eigenlijk een bewijs van kapitaalstorting, maar net als obligaties ook verhandelbaar.²⁰⁸ Daarnaast kocht Verspijck in 1775 voor 8.000 gulden aan VOC-obligaties.²⁰⁹ Een andere reden voor de aankoop van de belangen in de VOC zou kunnen zijn dat veel negotiatiefondsen minder succesvol bleken dan verwacht.

De jaren 1770 waren een onstuimige periode voor de kolonie Suriname: een combinatie van misoogsten, dalende verkoopprijzen en het verzet van de Surinaamse marrons zorgden voor een ongunstig economisch klimaat.²¹⁰ Verspijck liet zich hier echter niet door weerhouden en bleef investeren in de kolonie. Hij investeerde in 1778 nog zo'n 4.000 gulden in het negotiatiefonds op een aantal plantages opgezet door George Hendrik de Wilde.²¹¹

205 NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 11198, Transportakte Verspijck 11-09-1770.

206 Haar grootvader Josua van Arrewijnen was raad extraordinair van voormalig Nederlands-Indië.

207 f 18.000,- en f 10.000,- kennen in 2021 een waarde van € 158.040,- en € 87.800,-; Van den Hout, 'Historical Prices and Wages Dataset'.

208 F. Gaastra, *Geschiedenis van de VOC. Opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2009) 177.

209 f 8.000,- kent in 2021 een waarde van € 85.760,-; Van den Hout, 'Historical Prices and Wages Dataset'; NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 15597, aktenummer 586383, Transportakte Andries de Graeff 15-12-1775; NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 15597, aktenummer 547083, Transportakte Luit van der Pauw 15-12-1775.

210 Oostindie, *Het koloniale verleden van Rotterdam*, 115.

211 NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 15603, aktenummer 534509, Attestatie Jacobus Sas 16-03-1778.

Negotiatiefondsen en investeringen in slavernij

In de tweede helft van de achttiende eeuw nam de behoefte aan kapitaal voor de uitbreiding van de plantage-economie in de Nederlandse koloniën sterk toe, met name in Suriname, Essequibo en Demerara. De WIC trok zich vanaf 1730 langzaam terug uit de financiering van mensenhandel, wat ruimte bood voor particuliere investeerders.²¹² De vraag naar kapitaal nam bovendien sterk toe na de ontdekking dat koffie met succes verbouwd kon worden in de West-Indische gebieden. Vooral in Suriname leidde dit tot een golf van nieuwe aanplant: tussen 1740 en 1750 werden er alleen al in het Commewijne- en Matapica-gebied ongeveer 150 nieuwe koffieplantages gestart.²¹³ Voor de aanleg, uitbreiding en exploitatie van deze plantages waren aanzienlijke bedragen nodig, onder meer voor grondaankoop, werktuigen, gebouwen en de aanschaf van tot slaaf gemaakte arbeiders. Het tekort aan kapitaal werd hierdoor bijzonder nijpend.²¹⁴

Een antwoord op dit prangende financieringsprobleem kwam vanuit de Amsterdamse financiële sector. Bankier en bestuurder Willem Gideon Deutz (1697–1757) introduceerde het zogenoemde *negotiatie*-systeem: een nieuwe, op particuliere beleggingen gestoelde vorm van kapitaalverstrekking.²¹⁵ Negotiatiefondsen functioneerden als investeringsfondsen waarbij vermogende particulieren zich konden inschrijven op obligaties, meestal ter waarde van 1.000 gulden. In ruil daarvoor ontvingen zij een jaarlijkse rente, doorgaans van vijf tot zeven procent. Het bijeengebrachte kapitaal werd via deze fondsen ter beschikking gesteld aan planters in de koloniën. In ruil daarvoor stelden de planters hun plantages, inclusief gebouwen, werktuigen en de tot slaaf gemaakte bevolking, als onderpand.²¹⁶

De plantage-eigenaren waren daarnaast verplicht hun volledige productie, zoals suiker, koffie of katoen, via de fondsbeheerder in Nederland te verhandelen. Dit systeem bood voordelen voor zowel investeerders als planters: de eersten kregen toegang tot hogere rendementen dan binnenlandse staatsobligaties die twee à drie procent lager lagen, terwijl de laatsten over het broodnodige kapitaal konden beschikken voor uitbreiding en productie.²¹⁷

212 Fatah-Black et al., *Dienstbaar aan de keten*, 45.

213 Van Stipriaan, *Surinaams contrast*, 207–208.

214 Fatah-Black et al., *Dienstbaar aan de keten*, 45.

215 Interessant detail is dat zijn broer, Gideon Salomon Deutz (1710–1784) commandeur was in 's-Hertogenbosch.

216 Hoonhout, *Borderless empire*, 138–139; Koulen, *Financing plantations and slavery*, 5–6.

217 Hoonhout, *Borderless empire*, 138–139.

Hoewel het negotiatie-systeem in de praktijk niet altijd winstgevend bleek – sommige fondsen kampten met wanbetaling of waardedaling van onderpanden – leidde het wel tot een aanzienlijke groei van de plantage-landbouw in de Nederlandse koloniën. Daarmee stimuleerde het systeem indirect ook de vraag naar tot slaaf gemaakte arbeiders. Tussen 1753 en 1775 werd er meer dan 62 miljoen gulden geïnvesteerd in de plantage-economie, niet alleen in Suriname maar ook in andere gebieden onder Nederlands bestuur.²¹⁸ Uiteindelijk leidde de snelle groei van dit systeem tot overkreditering en speculatie, wat in de jaren 1772–1773 zou bijdragen aan een bredere financiële crisis. Het vertrouwen in de fondsen kelderde en hoewel de kredietverstrekking rond 1776 pas grotendeels stilviel, was de bloeiperiode van het systeem toen al voorbij.²¹⁹

Koloniaal kapitaal in de regio

Verspijck was niet de enige die met kapitaal verdiend in de koloniën zou neerstrijken in de regio 's-Hertogenbosch. Een ander voorbeeld is Arnoldus Hendrik des Tombe (1730-1804) die in 1762 het buitenhuis *Klein Ruwenberg* in Sint Michielsgestel, nabij 's-Hertogenbosch, had gekocht. Als luitenant-kolonel was Arnoldus omstreeks 1760 naar Suriname gereisd. Na een kort verblijf van nog geen jaar was hij getrouwd met de vijftienjarige Wendelina Borgesius (1715-1781) en had hij de plantage *Nieuw Accaribo* gekocht. Hij hernoemde de plantage naar zichzelf: *Des Tombesburg*.²²⁰ Na terugkeer uit Suriname vestigde Des Tombe zich met vrouw in zijn buitenhuis *Klein Ruwenburg*.

In 1770 besloot hij zijn plantage te verkopen aan de Nijmeegse koopman Philip Carel Soomers. Voor de overdracht werd een inventaris opgesteld. De suikerplantage gelegen aan de Commewijnerivier had een totale omvang van 1800 akkers en er werden 188 slaafgemaakten gedwongen tot arbeid.²²¹ Voor de succesvolle suikerplantage werd een bedrag van 195.000 gulden gevraagd. Philip Carel bleek het bedrag echter niet op te kunnen brengen en schoof zijn zoon Jan Carel Soomers naar voren als koper.²²² Ook

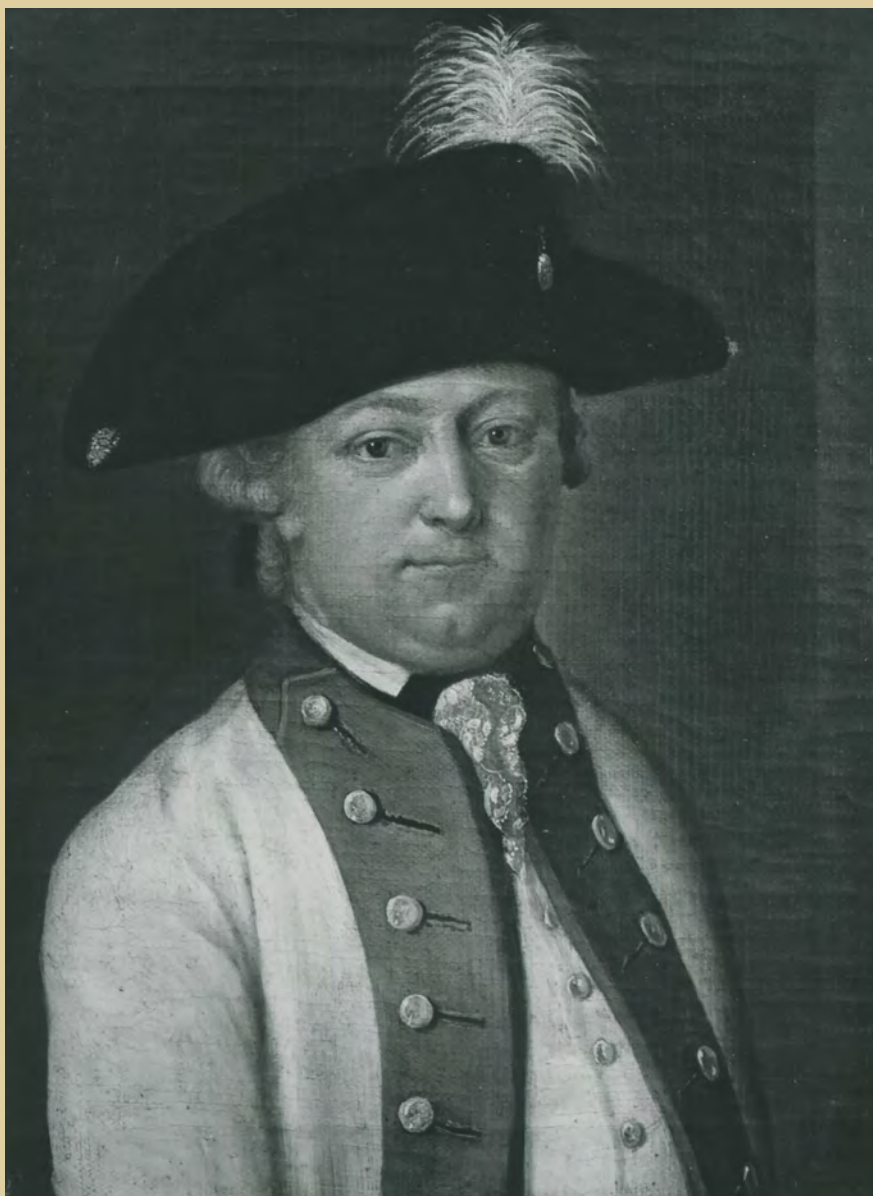
218 Fatah-Black et al., *Dienstbaar aan de keten*, 45.

219 Koulen, *Financing plantations and slavery*, 138-141 en 152-153.

220 P. Dikland, 'Boven-commewijnerivier, suikerplantage Des Tombesburg', Database 2003, aangevuld 2008.

221 NL-HaNA, 1.05.11.14 *Notariële archieven van Suriname 1699-1828*, inv.nr. 232, f. 91, Inventaris van de plantage Tombesburg 31 maart 1771.

222 P. Dikland, 'Boven-commewijnerivier, suikerplantage Des Tombesburg', Database 2003, aangevuld 2008.

Afb. 21. Portret van Arnoldus Hendrik des Tombe door August Christiaan Hauck, 1774.

hij moest veel geld lenen om de aankoop te bekostigen. Dat deed Jan Carel bij Pieter Vermeulen die een negotiatiefonds had opgezet. Na de verkoop bleef Des Tombe nog tot 1781 betrokken bij de plantage; hij zou als commissaris optreden voor het negotiatiefonds van Vermeulen.²²³

Bij zijn overlijden in 1804 liet Arnoldus zijn enorme erfenis na aan zijn kinderen. Naast een flinke collectie boeken en uitgebreide inventaris van zijn kasteel, liet hij ook financiële belangen na met een totale omvang van 129.700 gulden. Zoals gebruikelijk onder de welvarende elite hield Des Tombe er een gevarieerd portfolio op na. Zijn belangen omvatten onder meer aandelen in de Britse East India Company en South Sea Company. Daarnaast bezat hij obligaties op de plantage *Zorge Vrij* op het eiland St. Thomas. Ook had hij belangen in diverse plantages in de kolonie Suriname, zoals *Nieuwe Hoop*, *Malebatrum* en *Groenendaal*.²²⁴

Hoewel Arnoldus als militair geen directe binding had met het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch, zou een van zijn zoons later wel een rol spelen in het bestuur van de stad. Zijn jongste zoon, François Jean Jacob des Tombe, werd ontvanger van de directe belastingen en adjunct-houtvester, een functie waarin hij toezicht hield op het bosbeheer in de regio.²²⁵ Dit waren misschien niet bijzonder hooggeplaatste functies, maar wel functies die hem enige invloed en aanzien gaven binnen de stad.

Bestuurlijke invloed en koloniaal kapitaal

Met koloniaal kapitaal verdiend met de verkoop van waardevolle plantages in Suriname streken mensen als Verspijck en Des Tombe neer in en nabij 's-Hertogenbosch. Zo behoorden zij in één keer tot de financiële elite, wat hen ook direct toegang gaf tot de bestuurlijke kringen van de stad. Deze invloed was vaak al meteen merkbaar, maar soms pas een generatie later, zoals in het geval van Arnoldus en zijn zoon Jean François. Zo vergrootte koloniaal kapitaal niet alleen de persoonlijke welvaart, maar bleef generaties lang de economische en bestuurlijke invloed van de betrokken families versterken. Hoewel het geld duidelijk verdiend werd ten koste van de slaafgemaakten, blijft dit element grotendeels onzichtbaar in de

²²³ Van den Voort, *De Westindische plantages*, 319.

²²⁴ NL-HtBHC, 5121 *Schepenbank Sint-Michielsgestel*, inv.nr. 104, scan 32, Inventaris Jan François de Tombe.

²²⁵ M.G.J. Duijvendak, *Rooms, rijk of regentesk. Elitevorming en machtsverhoudingen in oostelijk Noord-Brabant* ('s-Hertogenbosch 1990) 357.

*Afgegeven tien Coupons
van 1819 tot 1820*

Middelburg 12 Octo. 1819

C. Koster

N° 590

(1)

*Afgegeven 10 p. Coupons
van 1829 tot 1830.*

Midd. 1. april 1830

C. Koster

*Afgegeven 10 p. Coupons
van 1830 tot 1831.*

Midd. 1. april 1831

Register MIDDELBURG.

Ik Ondergeschreeve **KORNELIS VAN DEN HELM BODDAERT**, als Directeur en gequalificeerde van de geld Opfchieters, op diverse Plantagen in de Colonie van Essequibo en Demerary, volgens de Hypotheek ter Secretarie aldaar, in behoorlyke Ordre alle ten behoeve van dit fonds gepasfeerd, waar van de Copyen Authentieq met 'sCompagnie's Zegel bezegeld, en door den Secretaris der Colonie geteekend onder my zyn berustende, Bekenne in die qualiteit agtervolgens het gedrukte Projeet en Conditien (waar van den inhoud hier agter is geïnferreert) Ontfangen te hebben van

*D. Heer Antoni Martini
Pensionaris der Stad S. Bosch
Eene Somma van Eendrijsend gulden lout*

Welke somma ik Ondergeschreeve, beloove aan dezelve of deszelfs Regt en Actie verkrygende, te zullen doen Restitueeren na Expiratie van den tyd in het Plan hier agter vermeld, en inmiddels daar van te zullen uitkeeren, den Interest tot Vyf perCento in 't Jaar ingaande primo January 1700 *Naagelichtig* gedurende alzoov van Jaar tot Jaar, tot de volle en Effectueele betaaling der Hypotheken, waar van de eerste vervalldag zal zyn, op primo January 1700 *hervantig* en zoo vervolgens alle jaar, en dat van alles vry-geld zonder eenige korrige aan Capitaal of Interesten te mogen doen, zullende de Interesten werden betaald ten Comptoire van den Ondergeschreevene, tot nakominge van al het welke de Geld-opneemers boven hunne speciale Hypotheken hebben verbonden, hunne Perzoonen en goederen, ten bedwang als na Regten.

Ter Oirconde dezès by my onderteekend

Middelburg den 12^{den} Januarij 1769

K. v. d. Helm Boddaert.

Conform artikel 6 betaald door 2 Jaar Verschonez 1ste Januarij 1771/10:-

*Afgegeven 10 p. Coupons
van 1799. a 1808 ingesloten*

Middelburg 5 Aug. 1802.

J. C. Boddaert.

*Afgegeven 10 p. Coupons van 1809.
a 1818 ingesloten, Middelburg 1ste Januarij 1819.*

J. G. van Gaecken.

Afb. 22. Obligaties op naam van Antoni Martini, 1769.

akten waarin de vele financiële transacties werden vastgelegd. Slechts sporadisch worden de slaafgemaakten benoemd, maar altijd als bezit.

Met de intrede van negotiatiefondsen werd het investeren in de plantage-economie toegankelijk in Nederland. Deze ontwikkeling ging hand in hand met de opkomst van het absenteïsme, waardoor het mogelijk werd om geld te verdienen aan de koloniale economie, zonder zelf in de koloniën te hoeven verblijven en plantages te beheren. Niet alleen Verspijck en Des Tombe profiteerden van de opkomst van de negotiatiefondsen, maar ook bijvoorbeeld de Bossche bestuurlijke familie Martini investeerde op deze manier in de koloniën.²²⁶ Deze ontwikkeling past in het bredere patroon van koloniale investeringen in de achttiende eeuw, waarin leden van de bestuurlijke en financiële elite in de Republiek betrokken waren bij de financiering van de plantage-economie in West-Indië. 's-Hertogenbosch vormde hierin geen uitzondering. Net als in andere steden investeerden welgestelde burgers en bestuurders in negotiatiefondsen, waarmee zij profiteerden van de plantages en handel in tot slaafgemaakten. Koloniale rijkdom bleef zo niet beperkt tot de plantage-eigenaren ter plaatse, maar sijpelde door in de Nederlandse maatschappij, waarbij het grootste gedeelte terecht kwam bij de al rijke, stedelijke elite.

²²⁶ Het Utrechts Archief, NL-UthUA, 43 *familie Martini Buys*, inv.nr. 116, Obligaties op naam van Antoni Martini ter waarde van 1000 gulden ten laste van Kornelis van den Helm Boddaert op diverse plantages in Essequibo en Demerary, 1769-1773.

4 Klimmen op de sociale ladder

De koloniale wereld bood niet alleen kansen voor Bossche bedrijven en handelaars om te participeren of voor bestuurders uit regentenfamilies om zich op afstand financieel te verrijken. De ogenschijnlijk gescheiden werelden van 's-Hertogenbosch en de koloniën raakten soms zelfs letterlijk met elkaar verweven, wanneer Bossche bestuurders – zowel vóór als na hun loopbaan – een rol speelden binnen het koloniale bestuursapparaat. Het volgen van de loopbaan van een Bossche werknemer in dienst van een compagnie, zoals de VOC of WIC, onthult niet alleen zijn persoonlijke traject, maar roept ook achterliggende vragen op over de rol die de koloniale bureaucratie speelde als kanaal voor sociale mobiliteit in de vroegmoderne periode.

Twee sprekende voorbeelden zijn Rudolph Florentius van der Niepoort uit 's-Hertogenbosch en Johan Abraham van der Voort, geboren in Utrecht maar later gevestigd in de stad. Beide mannen kwamen uit een bescheiden milieu en begonnen hun loopbaan onderaan de hiërarchie van de VOC. Door de jaren heen klommen zij echter op tot de hoogste rangen in Nederlands-Azië. Op die manier schopte Van der Niepoort het tot opperkoopman van de Oosthoek van Java en bereikte Van der Voort de functie van gouverneur van Ambon. Tijdens hun lange bestuurlijke carrières vergaarden zij financiële winsten, die geworteld waren in een systeem van koloniale uitbuiting en afhankelijk van de arbeid van tot slaaf gemaakten, zowel in huiselijke als in economische context. Deze gelden stelden Van der Niepoort en Van der Voort in staat om bij hun terugkeer in Nederland toe te treden tot de stedelijke elite van 's-Hertogenbosch. Hun ervaringen tonen hoe koloniale carrièrekansen konden bijdragen aan het verwerven van sociale en politieke status in de Republiek.

Ook binnen de WIC bouwden inwoners van 's-Hertogenbosch koloniale carrières uit. De invloedrijke familie Storm van 's Gravesande gebruikte haar politieke kapitaal in de Republiek om een machtspositie te verwerven in de kolonie Essequibo, in het huidige Guyana. Vader Storm van 's Gravesande slaagde erin om zijn (schoon)zonen en -dochters strategisch te verbinden aan functies binnen de WIC in het algemeen, en aan het bestuur van de Nederlandse koloniën Essequibo en Demerary in het bijzonder. Zo

werd niet alleen politieke invloed overgedragen binnen de familie, maar ook toegang tot de koloniale economie. Ze kochten plantages aan, versterkten hun posities en wisten over meerdere generaties heen een dynastie uit te bouwen die dreef op koloniaal kapitaal. Dit hoofdstuk laat zien hoe koloniale rijkdom niet alleen individuen transformeerde, maar ook families in staat stelde hun status te consolideren, en hoe de fundamenten van die macht vaak diep verankerd waren in slavernij en uitbuiting.

4.1 Een Bosschenaar op Java – Rudolph Florentius van der Niepoort

*'Uw Hoog Edelhedens zeer needrigen dienaar Rudolph Florentius van der Niepoort, A[nn]o 1761 p[e]r 't schip Kievitsheuvel voor constabelsmaat in India gekoome, thans zijnde boekhouder en eerste geswoore clercq van Politie alhier, neemt de vrijheid van bij Uw Hoog Edelheedens zeer humbel te insteeren omme, met derselver gunste gehonoreert zijnde als onderkoopman aan de Hoog Edelen Heere Majores voorgedragen te worden, zullende de supp[lian]t zich die grote weldaad door een geduurige en vlijtige dienst steeds tragten waardig te maaken.'*²²⁷

In september 1765 richt de jonge Bosschenaar Rudolph Florentius van der Niepoort zich tot de gouverneur-generaal Petrus Albertus van der Parra, de hoogste gezagsdrager binnen de VOC in Azië. Vier jaar eerder was hij als 17-jarige knaap aan boord van een Compagnieschip vertrokken richting Indonesië. In nauwelijks een paar jaar tijd was Van der Niepoort opgeklommen tot boekhouder en klerk van het gouvernement Semarang op Java. In deze brief, doordrongen van ambitie, prijst Rudolph Florentius zichzelf aan om promotie te maken binnen het VOC-bestel. Dit verzoekschrift biedt niet alleen een interessant inkijkje in de loopbaan van een Bossche werknemer van de Compagnie, maar roept ook bredere vragen op over de kansen die de koloniale bureaucratie bood om te klimmen op de sociale ladder van die tijd. Hoe kon een jonge man als Van der Niepoort zo snel carrière maken in de Oost? Slaagde de ambitieuze Bosschenaar er uiteindelijk in

²²⁷ NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3185, f. 288, Brief 20 september 1765; NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3276, f. 179, Rekening februari 1768.

om zijn droom waar te maken en het tot onder- of zelfs opperkoopman te schoppen? Bracht zijn baan op Java hem in contact met de slavernij en gedwongen arbeid van de VOC in Azië? En hoe bouwde Rudolph Florentius verder op deze koloniale carrière en opgebouwde rijkdom na zijn terugkeer in 's-Hertogenbosch?

Afb. 23. Rudolph Florentius van der Niepoort door C. Van Druylen, circa 1788.

Op weg naar Java

Als zoon van de Bossche Catharina van Woerkom en een Waalse garnizoenssoldaat werd Rudolph Florentius op 18 december 1743 geboren in 's-Hertogenbosch.²²⁸ Zijn vader stierf kort na zijn geboorte en van zijn jonge jaren is weinig bekend. Pas een maand na zijn zeventiende verjaardag duikt Van der Niepoort weer op in de archieven, wanneer hij besluit om letterlijk en figuurlijk het roer van zijn leven om te gooien.

Op een koude januaridag in 1761 liep Van der Niepoort de binnenplaats van het Oost-Indisch Huis in Amsterdam op om zich aan te melden bij de

228 NL-EHVRHCE 10225 *Collectie doop-, huwelijks- en overlijdensregisters daterend van voor de invoering van de Burgerlijke Stand*, inv.nr. 53.7, f. 33, Trouwinschrijving Alexander Lion van der Niepoort en Catharine van Woerkom 04-11-1742.

Vereenigde Oost-Indische Compagnie. Hij was er zeker niet alleen, want in deze periode vertrokken er jaarlijks zo'n zevenduizend mannen naar Azië en de helft ervan deed dat vanuit Amsterdam.²²⁹ Net als Van der Niepoort wilden zij stuk voor stuk hun geluk beproeven in de Oost, onderaan de ladder van de Compagnie starten in de hoop snel carrière te maken en rijk te worden. Als grootste werkgever van het land vormde de Compagnie voor mannen uit de Republiek der Verenigde Nederlanden dan ook een interessante springplank.²³⁰ De vraag naar nieuw personeel was groot, vooral vanwege de hoge sterfte door tropische ziektes en, in minder mate, ongevallen aan boord en in de koloniën. Tegelijkertijd bood deze situatie ook kansen, aangezien er zo mogelijkheden ontstonden voor snelle promotie binnen de Compagnie.²³¹

Het is goed mogelijk dat Van der Niepoort, met deze ambitie in zijn achterhoofd, voor de aanmonsteringscommissie in Amsterdam verscheen. Zij noteerden zijn gegevens en gaven hem twee maanden voorschot op zijn loon. Rudolph Florentius beloofde op zijn beurt dat hij een aantal weken later aan boord van hun Oost-Indiëvaarder zou stappen. Samen met 325 andere opvarenden vertrok Van der Niepoort dan ook met het schip de *Kievitsheuvel* voor een maandenlange reis richting Batavia, met een tussenstop van enkele weken in de Kaapkolonie.²³² Rudolph Florentius was niet aangenomen als soldaat of matroos, maar had een interessante baan gekregen als konstabelsmaat, de assistent van de artilleriemeester.²³³ Samen met zijn overste was Van der Niepoort verantwoordelijk voor het onderhoud van het groot en klein geschut aan boord, wat betekende dat hij de kanonnen moest vastzetten, de (hand)wapens moest schoonmaken en meerdere keren per week de tonnen buskruit verplaatsen zodat het niet zou gaan klonteren.²³⁴

229 R. van Gelder, 'Het Oost-Indisch Huis', *Amstelodamum* 96:2 (2009) 49-50.

230 Een bondig artikel over de werknemers van de VOC is J. Lucassen, 'A multinational and its labor force. The Dutch East India Company, 1595-1795', *International Labor and Working-Class History* 66 (2004) 12-39.

231 C. van Bochove, C. Gerritsen en S. Trommelen, 'Nijmegenaren bij de VOC. Noodsprong of weloverwogen stap?', in *Jaarboek Numaga* (2020) 71-87, aldaar 72.

232 Voor meer informatie over deze heenreis, zie reis 3800.4 van Texel naar Batavia van *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries*, <https://resources.huygens.knaw.nl/das/detailVoyage/94851>.

233 NL-HaNA, 1.04.02 *Vereenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 6403, scan 54-55, Kievitsheuvel: Grootboek en journaal 1761-1762, inschrijving Rudolph Florentius van der Niepoort.

234 J. Lucassen, 'Zeevarenden', in L.M. Akveld, S. Hart en W.M. Van Hoboken eds., *Maritieme geschiedenis der Nederlanden. Deel 2. 17de eeuw, van 1585 tot ca. 1680* (Bussum 1977) 126-158, aldaar 138.

Afb. 24. De binnenplaats van het Oost-Indisch-Huys te Amsterdam door Herman Schouten, 1764.

Na ruim zeven maanden op zee arriveerde de *Kievitsheuvel* eindelijk in Batavia. Rudolph verruilde zijn zeebenen voor een baan in dienst van de Compagnie op Java. Vanuit Indonesië stuurde hij zijn moeder in 's-Hertogenbosch geregeld geld op, vermoedelijk om mee in haar levensonderhoud te voorzien.²³⁵ In de jaren daarna kreeg Van der Niepoort de kans om verschillende administratieve functies te vervullen in het gouvernement Semarang op de Noordoostkust van Java en kroop hij omhoog op de beroepsladder. Zijn brief aan de gouverneur-generaal van september 1765 leverde resultaat op, en kort daarna kreeg Van der Niepoort zijn gevraagde promotie tot onderkoopman, door vele ambitieuze bestuurders begeerd als toegangsticket voor het maken van een fortuin.²³⁶

²³⁵ NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 6403, scan 54-55, Kievitsheuvel: Grootboek en journaal 1761-1762, inschrijving Rudolph Florentius van der Niepoort.

²³⁶ F.S. Gastra, *Scheepsvolk: Rede uitgesproken door Prof. dr. Femme S. Gastra ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de Zeegeschiedenis aan de Universiteit Leiden* (Leiden 2010).

Afb. 25. Gezicht op Soerabaya door A. De Nelly, circa 1762-1783.

Tien jaar later werd Van der Niepoort zelfs gepromoveerd tot opperkoopman van de Oosthoek van Java.²³⁷ Aan zijn opvolger beschreef hij met veel zin voor detail het gecompliceerde web van verhoudingen en relaties in het gebied waar hij gezaghebber was. Lokale heersers, zogenaamde regentschappen, werden gedwongen tot verplichte leveringen aan de Compagnie, wat doorgaans rijst of katoen was, maar af en toe ook kokosolie en groene mungbonen.²³⁸ Daarnaast moest Van der Niepoort als opperkoopman vanuit Soerabaja goede relaties met plaatselijke vorsten onderhouden en af en toe diplomatieke geschenken uitwisselen, onder het motto dat een goede buur beter is dan een verre vriend.²³⁹

De voc op Java

In de vroege zeventiende eeuw vestigde de Compagnie, al dan niet met toestemming van lokale heersers, handelsposten op de Indonesische archipel. Waar de VOC in een eerste fase verwickeld was in een hevige concurrentiestrijd met Europese grootmachten als Spanje, Portugal en Engeland, slaagde de Compagnie er in de achttiende eeuw in om een handelsmonopolie te verwerven. Tegelijkertijd werden ook de machtsverhoudingen op Java zelf steeds complexer. In ruil voor militaire steun aan lokale heersers verkregen de Nederlanders steeds meer land en macht en groeit hun grondgebied stelselmatig. Rond het midden van de achttiende eeuw bestuurde de Compagnie zo meer dan de helft van Java. Daarvoor steunde de Compagnie op lokale Indische elites, die voor hen de orde bewaarden en ervoor zorgden dat lokale boeren hun landbouwproducten verplicht verkochten aan de VOC, en dat ver onder de marktprijs.²⁴⁰

Slavernij in de Oost

Tijdens zijn bijna kwarteeuw durende carrière op Java kwam Van der Niepoort regelmatig in aanraking met slavernij en gedwongen arbeid. Als jonge klerk in Semarang was hij verantwoordelijk voor het opstellen en tekenen van zakelijke contracten, huwelijksovereenkomsten en testamenten, waarin met enige regelmaat tot slaaf gemaakten van eigenaar wis-

237 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, Inv.nr 3421, scan 541; NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3468, scan 19, brief van 31 september 1775.

238 Zie bijvoorbeeld: J.K.J. de Jonge, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië. Verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief* ('s Gravenhage 1884) 47.

239 De Jonge, *De opkomst van het Nederlandsch gezag*, 50.

240 R. Cribb, *Historical Atlas of Indonesia* (Richmond Surrey 2000) 91-94.

selden.²⁴¹ Later als onder- en opperkoopman in Soerabaja had Van der Niepoort een meer actieve rol. Zo moest hij erop toezien dat de lokale inwoners de zware verplichtingen naleefden die de Compagnie hen oplegde.²⁴² Dit betekende dat de Indonesische bevolking werd gedwongen zware arbeid te verrichten voor de koloniale overheid. Kort na Van der Niepoorts periode in 1793 schreef een gouverneur op Java hierover:

*‘Daar zij aan de slaafse diensten onderworpen waren die de Javaan zo kwellend drukken, en hen noodzaken telkens hun huisgezinnen te moeten verlaten om naar de hoven te komen [...] en van de knevelarijen hunnen meerderen, waaraan zij anders onophoudelijk waren blootgesteld.’*²⁴³

Maar we weten ook dat Van der Niepoort zelf direct betrokken was bij feitelijke slavernij, en dat letterlijk dichtbij huis. In zijn tijd op Java was Van der Niepoort getrouwd met een Utrechtse en vader geworden van zes kinderen. Zijn gezin leefde tijdens zijn tijd in Soerabaja met minstens zes tot slaaf gemaakten in huis. Namen, leeftijden of zelfs geslacht van deze slaafgemaakten kennen we niet, daar blijft het koloniale archief stil over. Een deel van hen had Van der Niepoort vermoedelijk als geschenk gekregen van de lokale heersers om diplomatieke banden aan te halen, wat in die tijd geen ongewone praktijk was.²⁴⁴ Een dagboektekening uit Java van dezelfde periode (afb. 26) toont een vergelijkbare huissituatie op Java, waar tot slaaf gemaakte vrouwen dienstdeden in de huishoudens van (gemengde) Europese families.

Terugkeer door de grote poort

Na een lange carrière als bestuurder in de Oost besloot Van der Niepoort in 1784 uit dienst te treden van de Compagnie en terug te reizen naar de Republiek. Dat deed hij overigens niet alleen met zijn gezin, ook zes ‘leif-eigenen’ stapten mee het retourschip op.²⁴⁵ Bij aankomst in ’s-Hertogenbosch vestigde het gezelschap zich in de binnenstad en werd eigenaar van

241 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 6859, scan 887, Testament opgemaakt op 3 juni 1765 door Van der Niepoort.

242 De Jonge, *De opkomst van het Nederlandsch gezag*, 61.

243 Idem, 312.

244 Schrikker, ‘Slavernij in koloniaal Indonesië’, 325.

245 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3657, scan 316, Missive van de Gouverneur-generaal der raden van Indië en de raden van Indië op 27 oktober 1764.

Afb. 26. Tot slaaf gemaakte vrouwen in dienst van een (gemengd) Europees gezin
door Jan Brandes, circa 1779-1785.

het huis *De Rog* op de Krullartstraat.²⁴⁶ Het was meteen duidelijk dat Van der Niepoort een enorme sociale sprong voorwaarts gemaakt had en dat hij, dankzij zijn voormalige functie in Soerabaja en zijn opgebouwde vermogen, ineens tot de elite van de stad behoorde. Rudolph verzilverde die opwaartse sociale mobiliteit ook politiek en zowel in 1788 als 1792 werd hij verkozen tot schepen.²⁴⁷ In 1792 kocht de familie tevens een pand aan de Hinthamerstraat, een plek waar in die tijd veel rijke Bosschenaren woonden.²⁴⁸ In datzelfde jaar wendde hij zijn nieuwe politieke kapitaal aan om zijn kinderen, hoewel allemaal geboren op Java, als geboren Brabanders en Bossche burgers te laten erkennen door de Staten-Generaal.²⁴⁹ In de Bataafs-Franse tijd bleef Van der Niepoort politiek actief en werd hij in 1803 lid van de stadsregering van 's-Hertogenbosch. Uiteindelijk stierf Rudolph Florentius Van der Niepoort op 62-jarige leeftijd in zijn thuisstad aan een beroerte.

²⁴⁶ Bossche Encyclopedie, 'Huizenregister'.

²⁴⁷ De Bossche Encyclopedie, 'Register van schepenen'.

²⁴⁸ De Bossche Encyclopedie, 'Huizenregister' en 'Register van inkwartiering'.

²⁴⁹ Mommers, *Brabant van Generaliteitsland tot gewest*, 477.

Afb. 27. De Hinthamerstraat in 's-Hertogenbosch met het gezicht op de Sint Antoniuskapel, circa 1857.

Achteraf bekeken is Van der Niepoort een schoolvoorbeeld van een jongen van beperkte sociale komaf die dankzij een koloniale carrière in de Oost op wist te klimmen tot de politieke elite van zijn thuisstad. Geboren als zoon van een Franstalige garnizoenssoldaat met beperkte kansen op sociale mobiliteit in de Republiek, koos hij net als honderden andere Bossche jonge mannen voor een onzeker avontuur in de tropen.²⁵⁰ Aan boord van de Oost-Indiëvaarder startte Van der Niepoort als konstabelsmaat en op Java wacht hij geduldig zijn kans af als klerk onderaan de ladder, om vervolgens op te klimmen tot de gedroomde functie van opperkoopman, een van de meest gezochte – want lucratieve – functies.²⁵¹ De lokale slavenhandel was voor hem op Java een dagelijkse realiteit. Van een passieve rol als

²⁵⁰ Zie de database *VOC-Opvarenden, 1699-1794* op de website van het Nationaal Archief.

²⁵¹ Zo verdiende een opperkoopman gemiddeld vier keer zo veel als een klerk. F. Lequin, *Het personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de achttiende eeuw, meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen* (Leiden 1982) 343.

noterende klerk groeide hij later, als opperkoopman in Soerabaja, uit tot iemand die actief toezicht hield op de gedwongen arbeid van Indonesiërs voor de Compagnie. Bovendien waren Van der Niepoort en zijn vrouw zelf eigenaar van minstens zes slaafgemaakten, die na zijn carrière bij de Compagnie mee werden genomen naar zijn thuisstad. Er bestaat geen enkele twijfel dat de financiële winsten van zijn lange bestuurlijke carrière in de Oost, gebaseerd op koloniale systemen van uitbuiting van de lokale bevolking en de (huis)arbeid van slaafgemaakten, Van der Niepoort en zijn kinderen in staat stelden om na hun terugkeer toe te treden tot de Bossche politieke elite.

4.2 Via Ambon naar het Bossche bestuur – Johan Abraham van der Voort

Tot op de dag van vandaag straalt het landhuis *Kouwenberg* in Vught een statige charme uit, die past bij haar hoedanigheid als 'kasteeltje'. Deze buitenplaats aan de Kleine Gent, op enkele kilometers van de Bossche binnenstad, heeft een verhaal dat teruggaat tot de late Middeleeuwen. Door haar lange geschiedenis heen fungeerde het landhuis als zomerverblijf voor talrijke welgestelde Bossche families. Een, in die zin, wat aparte figuur op de lange lijst met eigenaars is de van oorsprong Utrechtse advocatenzoon Johan Abraham van der Voort, die het landhuis kocht op 10 mei 1786. Achteraf bekeken was dit meer dan een woningtransactie voor Johan Abraham, maar een symbolische stap die hem definitief liet toetreden tot de Bossche elite en kort nadien ook een schepenambt in het stadsbestuur opleverde.²⁵²

Van der Voort was niet de enige bestuurder die niet in de stad was geboren en getogen, maar weinigen onder die 'vreemdelingen' hadden het voor hun schepenambt geschopt tot gouverneur in de Oost. In dit hoofdstuk bekijken we hoe Van der Voort van een elfjarig jongetje op een Oost-Indiëvaarder, kan opklimmen tot de hoogste rangen van de Compagnie in Azië. We ontdekken hoe zijn tomeloze ambitie op de Molukken hem roekeloos lijkt te maken. Aantijgingen van corruptie, afpersing en gewelddadige onderdrukking zullen Van der Voort tijdens zijn bewind als gouverneur van Ambon achtervolgen. De vraag dringt zich op wat – of wie? – hij

²⁵² De Bossche Encyclopedie, 'Johan Abraham van der Voort'.

Afb. 28. Huize Kouwenberg te Vught, 1971.

van die koloniale dwingelandij op de Molukken mee terug heeft genomen naar de stad waar hij uiteindelijk deel zou worden van het stadsbestuur.

Twee scheepsjongens

Johan Abraham van der Voort zag het levenslicht op 16 juli 1732 in Utrecht, als de oudste zoon van de Rotterdamse advocaat Joan van der Voort.²⁵³ Samen met zijn twee jaar jongere broertje Paulus Godefridus (1734-1780), trad hij in 1743 op amper elfjarige leeftijd in dienst bij de Rotterdamse Kamer van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie als scheepsjongen.²⁵⁴ Alhoewel dit voor ons vandaag de dag erg jong lijkt om zonder ouders de wereldzeeën te bevaren, was dit in de achttiende eeuw niet geheel ongebruikelijk. Scheepsjongens waren doorgaans tussen de tien en zestien jaar

²⁵³ NL-UthUA 711 *Burgerlijke stand gemeente Utrecht en van de voormalige gemeente Zuilen: retroacta doop- trouw- en begraafregisters*, inv.nr. 11, scan 108 Doopinschrijving Joan Abraham van der Voort 20-07-1732.

²⁵⁴ NL-HaNA, 1.04.02 *Vereenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 14198, scan 274-275, Standvastigheid: Grootboek 1743-1744 inschrijving Johan Abraham van der Voort; NL-HaNA, 1.04.02 *Vereenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 14198, scan 276-277 Standvastigheid: Grootboek 1743-1744 inschrijving Paulus Godefridus van der Voort.

Afb. 29. Prent van een Engelse scheepsjongen, circa 1799.

oud en deden allerlei klusjes aan boord.²⁵⁵ Zo hielden deze knapen tijdens hun maanden op zee het schip schoon en hielpen ze de timmerlieden of kuipers met hun dagelijkse werkzaamheden.²⁵⁶ Op het schip *De Standvas-*

²⁵⁵ V. Enthoven, M. van Alphen en R. Daalder, 'De vaart in en buiten Europa 1600-1780. Deel 2', in *Nieuwe Maritieme Geschiedenis van Nederland*.

²⁵⁶ J.J.B. Kuipers, *De VOC. Een multinational onder zeil, 1602-1799* (Zutphen 2020).

tigheid waarmee de broers samen met 223 andere zeelieden richting Batavia voeren, waren nog acht andere scheepsjongens in dienst. In principe zou je verwachten dat advocatenzonen meer kansen zouden hebben in de Republiek, wat in combinatie met de jonge leeftijd van de broers wel vragen doet rijzen over hun thuissituatie en de financiële toestand van het gezin Van der Voort.

Doorgaans liep de loopbaan van scheepsjongens bij de VOC niet steil omhoog, integendeel. Van de acht andere jongens die met de broers Van der Voort aanmonsterden op *De Standvastigheid*, werden er drie later matroos aan boord van een ander schip. Drie andere jongens stierven in de eerste jaren van hun avontuur in de tropen en nog twee andere keerden amper enkele jaren later definitief terug naar de Republiek.²⁵⁷ Het verhaal van scheepsjongens Johan Abraham en zijn broer is dan ook bijzonder interessant als uitzondering op die regel, zo zal blijken.

De een zijn dood

Er is weinig bekend over de eerste jaren na hun aankomst in 1744, al bleven beide broers in dienst van de Compagnie.²⁵⁸ Dat ze het die eerste jaren überhaupt allebei overleefden, is op zich een klein wonder te noemen. In 1733 brak er een malaria-epidemie uit in de stad, die vooral onder de Europese bevolking die net was aangekomen tot ongekende sterftcijfers zou leiden. Voor elke tien nieuwe krachten uit Europa stierven er gemiddeld vijf tot zeven binnen het eerste jaar na hun aankomst in de stad.²⁵⁹ De behoefte aan nieuw personeel in de jaren 1740 was dan ook erg groot, en daar maakten de broers handig gebruik van.

In hun tienerjaren in Batavia lijken de broers een zekere mate van scholing te hebben gehad, die hen in staat stelde om later bureaucratische en bestuurlijke functies te bekleden. Aan de oostelijke oever van de Ciliwung stond een houten schooltje waar les werd gegeven aan inlandse kinderen en scheepsjongens die met de VOC-vloot naar Batavia waren gereisd. De kans bestaat dat de broers hier ook les hebben gevolgd.²⁶⁰

257 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 14198, scans 268-287 *Standvastigheid*: Grootboek 1743-1744 inschrijvingen scheepsjongens.

258 Van Bochove et al., 'Nijmegenaren bij de VOC', 87.

259 P.H. van der Brug, 'Malaria in Batavia in the 18th century', *Tropical Medicine and International Health* 2:9 (1997) 892-902; Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 88.

260 A. M. Zuiderweg, 'De Bataviase jeugd tijdens de VOC', *Indische letteren* 26 (2011) 99-112, aldaar 101.

Door het gebrek aan bekwame en geletterde kandidaten na de malaria-epidemie kregen beide broers de kans op een baan bij de Compagnie als klerk.²⁶¹ Johan groeide in de jaren nadien door tot secretaris en zelfs onderkoopman, terwijl Paulus functies bekleedde van notulist en havenmeester of *sjahbandar*, een belangrijke functie in een handelsstad als Batavia.²⁶² Op zijn vijfentwintigste kreeg Johan Abraham een baan aangeboden als secretaris van Justitie in Colombo (Sri Lanka), waar hij enkele jaren zou wonen en werken. Vervolgens keerde hij terug naar Batavia, waar hij opklom tot eerste secretaris van de Hoge Regering, het centrale bestuursorgaan van de VOC in Azië.

De bliksemcarrière van de broers Van der Voort maakt vervolgens een grote sprong, waarbij ze allebei kort na elkaar het gouverneurschap kregen toevertrouwd, een van de hoogste ambten in de Nederlandse koloniale wereld. Hun ambities veranderden de broederband en hun wegen scheidten toen Johan Abraham in 1769 naar Ambon op de Molukken afreisde en Paulus twee jaar later het gouverneurschap in Makassar op zich nam.²⁶³ Paulus zou die functie uiteindelijk tien jaar lang aanhouden tot zijn dood in 1780. We weten niet met zekerheid of de broers elkaar na 1769 nog gezien hebben, maar vermoedelijk hielden ze elkaar via briefverkeer op de hoogte.

Gouverneur van Ambon

Ten tijde van Van der Voorts aanstelling als gouverneur van Ambon stond de regio bekend als een wat afgelegen plek waar – door gebrek aan controle – regelmatig corruptieschandalen voorkwamen onder het Compagnie-personeel.²⁶⁴ Meteen na zijn aantreden stelde Johan Abraham vast dat de wanorde op Amboina groot was met ‘slordigheeden, schandelijke onkunde

²⁶¹ Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*, 202.

²⁶² Zie bijvoorbeeld: NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 9418, scan 824, Brief getekend door Joan van der Voort 8 november 1746; NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 3085, scan 179, lijst met personen in het Kasteel van Colombo november 1762; NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 3262, scan 165, Brieven aan Petrus Albertus van der Parra; NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 3278, scan 1128, Transporten 23 februari 1769; J.A. Grothe, *Eerste sprokkeling uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie* (Utrecht 1872) 116.

²⁶³ N.N., ‘Lijst der Nederlandsche landvoogden te Makassar’, *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 16:2 (Zaltbommel 1854) 248; NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 3050, scan 117, Personen in het kasteel van Colombo nov. 1761.

²⁶⁴ G. Boelens, C.F. van Fraassen, H. Straver en N. Wigard, *Natuur en samenleving van de Molukken* (Utrecht 2001) 207.

en willekeurige behandelingen' tot gevolg. Hij beloofde om orde op zaken te stellen met een nieuw intern reglement, waarbij voor alle vijftien medewerkers een soort gedragscode werd opgesteld.²⁶⁵ Tijdens de vijf jaren van zijn gouverneurschap had Van der Voort niet altijd de beste relatie met de lokale bevolking. In onderhandelingen stelde hij zich regelmatig hard op. In 1771 maande hij bijvoorbeeld de zoon van de radja van Sahulau aan hem te helpen bij een conflict tussen de Compagnie en de lokale bevolking op Noord-Seram. Als hij dat zou weigeren, dreigde Van der Voort zonder hem te vertrekken en dorp voor dorp inwoners op te eisen, 'onder bedreijging dat anders doende hun in de boete zou slaan van een slaaf voor hem'.²⁶⁶

Ook in andere briefwisselingen dreigde Van der Voort met gedwongen arbeid of het tot slaaf maken van lokale inwoners wanneer zij de richtlijnen van de VOC niet zouden opvolgen. Wanneer bijvoorbeeld in 1774 verschillende keren vee wordt geroofd en gedood op zijn grondgebied, verkondigde Van der Voort dat de daders zwaar gestraft zouden worden. Naast een zware lijfstraf zouden de daders ook vijf jaar gedwongen arbeid aan de ketting moeten leveren. Mocht blijken dat de dader van Europese afkomst was (waar Van der Voort niet van uit leek te gaan), dan zou hij 'slechts' met een 'bilsdag op de werf gelaarst worden' (een lijfstraf met een dik touw) en vervolgens verbannen worden naar het eiland Poelo Damar (Edam) boven Batavia, om daar drie jaar gedwongen arbeid te verrichten.²⁶⁷

De latere opvolger van Van der Voort beschreef in 1780 een ontmoeting met twintig mannen, dertien vrouwen en hun vijftien kinderen die hij bestempelde als uitgeweken rebellen van de nederzettingen Amaheij, Makarikij en Souhoko. Onder een 'vloed van tranen' vertelden zij dat ze een afschuwelijk bestaan hadden gehad onder gouverneur Van der Voort. Zij beschreven hoe ze vrij leefden en eigen bezit hadden, maar dat ze noodgedwongen waren gevlucht omdat dit door de nieuwe regelgeving van Van der Voort niet langer mogelijk was:

'om naar eijgene willekeur te leeven, en ten anderen omdat zij zigt niet hadde willen onderwerpen aan de orders door den voormaligen:

²⁶⁵ J. van Kan, *Uit de rechtsgeschiedenis der Compagnie* (Batavia 1930) 142.

²⁶⁶ NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3355, scan 819, Brief van J.G. Feijge en J. Jansz. van 4 november 1771 over een order van Joan Abraham van der Voort.

²⁶⁷ NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3410, scan 211, Verkondiging van Joan Abraham van der Voort met betrekking tot het doden van vee, 17 mei 1774.

wel Edele agbt[are] Heer Johan Abraham Van der Voort gegeven dat niemand hoegenaamt eenige slaven onder dit district in eigendom mogt besitten zonder daarvan een wettig bewijs te hebben'.²⁶⁸

Ondanks het goede voornemen van Van der Voort om schoon schip te maken met de corruptie en het machtsmisbruik in Ambon, werd hijzelf ironisch genoeg het middelpunt van controverse tijdens zijn regeerperiode. Zijn handelen kreeg stevige kritiek, zowel van buitenaf als van binnenuit, tot het punt dat zijn positie onhoudbaar werd en hij uiteindelijk gedwongen moest aftreden als gouverneur. In 1776 diende zijn voorganger Hendrik Breton een klacht in met betrekking tot twaalf verschillende feiten.²⁶⁹ Deze klacht schetst geen fraai beeld van Van der Voorts tijd als gouverneur: het verduisteren van geld uit boetes, het achterhouden van allerhande kostbaarheden en slaafgemaakten voor eigen gewin, veel te hard militair optreden tegen rondzwervende inwoners van Ceram tot het dwingen van inlandse regenten om valse verklaringen af te leggen die hem hogerop in een beter daglicht moesten stellen.²⁷⁰

Afb. 30. Zicht op Amboina door François Valentyn, circa 1724.

268 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3550, scan 903, Brief aan de gouverneur van Amboina van 11 december 1780.

269 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3470, scan 22, Verslag vergadering van de Politie betreffende de aanklacht tegen Johan Abraham van der Voort, 9 maart 1776.

270 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3470, scan 22, Verslag vergadering van de Politie betreffende de aanklacht tegen Johan Abraham van der Voort, 9 maart 1776; NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3446, scan 457, Extract brief aan de Amsterdamse Kamer over de aanklachten tegen Joan Abraham van der Voort, 1777.

De voc op Ambon

De Compagnie veroverde in het begin van de zeventiende eeuw het Portugese kasteel op Ambon, en vestigde daar kort nadien het gouvernement Amboina. Dat gebied was daarbij verder opgedeeld in vijf residenties (Hila, Iarike, Haruku, Saparua en Buru) die allemaal bestuurd werden door een zogenaamde resident. De Ambonese eilanden speelden een cruciale rol in de handel van specerijen zoals kruidnagel, nootmuskaat en foelie, en de gouverneur had als zodanig een belangrijke positie in het koloniale bestel van de voc. Het grote economische belang van deze regio leidde in de zeventiende eeuw tot talrijke gewapende conflicten, zowel met buitenlandse concurrenten als de inheemse elite. Exclusieve contracten met lokale producenten van specerijen werden met geweld afgedwongen door de Compagnie, en de Molukse bevolking werd door de voc met harde hand onderworpen.²⁷¹

Van Ambon naar 's-Hertogenbosch

Na een korte periode in Batavia verliet Van der Voort de Compagnie en keerde hij in 1777 samen met zijn vrouw, de Utrechtse Johanna Catharina Bangeman, een eigen en een stiefdochter terug naar de Republiek.²⁷² Bij het gezelschap waren ook twee slaafgemaakte vrouwen, Constantia en Cleopatra van Boegies.²⁷³ De Boeginezen stonden bekend om hun maritieme en militaire tradities, maar ook veel van hen kwamen als tot slaaf gemaakten in koloniale huishoudens terecht. Een tekening van Jan Brandes uit 1785 toont een anonieme Boeginese vrouw, die een indruk geeft van hoe zulke vrouwen er in die tijd mogelijk uitzagen of werden voorgesteld.

Meteen na aankomst verwierf Van der Voort het burgerschap van 's-Hertogenbosch, waar het gezin zich zou vestigen. Het lijkt er sterk op dat Constantia en Cleopatra in 1779 nog bij de familie Van der Voort woonden in een pand aan de Hinthamerstraat.²⁷⁴ Dat Van der Voort het burgerschap kon kopen en een pand aan deze prestigieuze Bossche straat, dankte hij volledig aan het fortuin dat hij had kunnen vergaren als gouverneur in de Oost. Dit

271 G.J. Knaap, 'Tjengkeh, kompeni, agama. Hoofdpijnen uit de geschiedenis van de Ambonese eilanden 1500-1800', in G.J. Knaap, W. Manuhutu & H. Smeets, *Sedjarah Maluku. Molukse Geschiedenis in Nederlandse bronnen* (Amsterdam 1992) 12; G.J. Knaap, *Kruidnagelen en christenen. De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de bevolking van Ambon 1656-1696* (Dordrecht 1987) 35.

272 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3446, scan 457, Extract brief aan de Amsterdamse Kamer over de aanklachten tegen Joan Abraham van der Voort, 1777.

273 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3447, scan 781, Transportlijst van het schip Amsterdam waarop tevens de passagiers zijn opgenomen, 12-11-1776.

274 De Bossche Encyclopedie, 'Blokboeken'.

Afb. 31. Penseeltekening van een Boeginese vrouw door Jan Brandes, circa 1785.

zou uiteindelijk in 1786 leiden tot de koop van het landhuis *Kouwenberg* in Vught, in deze tijd een buitenplaats waar door de rijke families van 's-Hertogenbosch, zoals de Martini's en de Van Rijckevorsels, grote villa's werden opgetrokken.²⁷⁵ We weten jammer genoeg niet of Constantia en Cleopatra ooit hebben gewoond in Kouwenberg of wanneer ze overleden zijn.

²⁷⁵ De Bossche Encyclopedie, 'Johan Abraham van der Voort'.

Met de aankoop van Kouwenberg lijkt Van der Voort definitief zijn plekje verworven te hebben tussen de lokale elites. In 1789 krijgt hij toegang tot het stadsbestuur en zal hij jarenlang het ambt van schepen uitoefenen. Net als bij Van der Niepoort lijkt ook Van der Voort geprofiteerd te hebben van een tekort aan gereformeerde bestuurders in Den Bosch en, bij uitbreiding, Staats-Brabant.²⁷⁶ Dit bood kansen aan individuen die niet behoorden tot de eerder gevestigde, vaak katholieke, regentenfamilies.²⁷⁷

Uiteindelijk zou Van der Voort in 1798 zijn laatste adem uitblazen in zijn landhuis *Kouwenberg*.²⁷⁸ Zijn levensverhaal leest als een jongensboek: een elfjarig scheepsjongetje en zijn broertje arriveren zonder adelbrieven in Batavia, klimmen op tot de hoogste regionen van het koloniale bestuur in de Oost en verzilveren na hun terugkeer in de Republiek hun nieuwe status in de politiek. Maar dat jongensboek kende talrijke donkere bladzijden voor de Molukkers die onder het gouverneurschap gedwongen arbeid moesten verrichten voor de Compagnie, met de voortdurende dreiging van lijfstraffen en het tot slaaf maken. Zijn terugkeer naar de Republiek met in zijn kielzog de Indonesische vrouwen Cleopatra en Constantia van Boegies zorgde ervoor dat ook die slavernij uit de Oost mee verhuisde naar 's-Hertogenbosch en zichtbaar werd voor alle inwoners van de stad.

4.3 Van vader op zoon in Nederlands-Guyana – Laurens Storm van 's Gravesande

Na maanden van wachten arriveerde begin 1752 het schip uit de Republiek eindelijk bij Fort Zeelandia in de haven van Essequibo. Plaatsvervangend commandeur Adriaan Spoors kreeg uit een van de postzakken een brief toegestopt. Hij had al enkele jaren de kolonie draaiende gehouden in afwezigheid van de commandeur Laurens Storm van 's Gravesande, die in de Republiek vertoefde; net als veel lokale plantagehouders vond Spoors dat de commandeur daarmee Essequibo aan haar lot had overgelaten.²⁷⁹

Spoors moet dan ook erg geschrokken zijn bij het lezen van de brief, waarin stond dat Storm van 's Gravesande niet alleen op de terugweg was

²⁷⁶ Asseldonk, *De Meierij ontrafeld*, 46.

²⁷⁷ Brouwer, *Stedelijke elites in de Republiek*, 6.

²⁷⁸ De Bossche Encyclopedie, 'Johan Abraham van der Voort'.

²⁷⁹ Bartelds, 'Storm van 's Gravesande, Laurens', in P.J. Blok en P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 7* (Leiden 1927) 1182.

Afb. 32. Een straat in Amboina door Paulus Lauters, circa 1843-1845.

naar Zuid-Amerika, maar dat zelfs met een promotie en nieuwe eretitel 'directeur-generaal van Essequibo en Demerary' op zak. Bovendien werd bevestigd dat Laurens' zoon Jonathan was aangesteld tot commandeur van de naburige Nederlandse kolonie Demerary.²⁸⁰

Deze brief uit 1752 is het figuurlijke startpunt van een verhaal over hoe een Bossche welgestelde familie voet aan grond krijgt in de voormalige Nederlandse koloniën in het huidige Guyana. In dit hoofdstuk ontdekken we hoe deze familie haar Bossche politieke kapitaal inzette om koloniale carrières te verzekeren in de WIC, hoe ze vervolgens mannelijke telgen van de familie aan mooie posities en plantages wist te helpen en hoe tot slot de familie op dit nieuwe koloniale kapitaal kon blijven voortbouwen.

Invloedrijke familie

De van oorsprong Delftse familie Van 's Gravesande kende al sinds de vijftiende eeuw een sterke bestuurlijke traditie waarbij functies doorgaans van vader op zoon werden doorgegeven. De familie lijkt in 's-Hertogenbosch te zijn geland door een nijpend tekort aan bekwame bestuurders van protestantse strekking. Na het beleg van 's-Hertogenbosch in 1629 viel de stad immers onder het directe gezag van de stadhouder en de Staten-Generaal; katholieken werden daarmee uitgesloten van het schepenambt.²⁸¹ De vestiging van de familie Van 's Gravesande betekende een versteviging van hun politieke impact in de Republiek, waarna sociale status, rijkdom en invloed generaties lang van vader op zoon konden worden doorgegeven, ook in 's-Hertogenbosch. In de zeventiende en achttiende eeuw bracht de familie zo maar liefst acht Bossche bestuurders voort (zie bijlage 2).

Hoewel de familie Van 's Gravesande als invloedrijke bestuurders in 's-Hertogenbosch haar positie vooral gebruikte om hun sociale en politieke macht te versterken, was zij ook betrokken bij het beleid van het stadsbestuur dat connecties kende met de koloniën. Zo werden er soldaten geronseld in de stad die werden uitgezonden naar de koloniën, maar het bestuur bestraftte ook criminelen en legde hen soms een verbanning op. In 1754 is bijvoorbeeld te lezen dat een persoon werd verbannen: 'na de Colonie van Suriname of een ander Kust in de Westindien te versenden, om aldaar in

²⁸⁰ NL-HaNA, 1.05.01.02 *Tweede West-Indische Compagnie*, inv.nr. 815, scan 17-20, Brief aan Adriaan Spoors 28 oktober 1751.

²⁸¹ Oudheusden, *De Loet 's-Hertogenbosch*, 62; Asseldonk, *De Meierij ontrafeld*, 46.

Afb. 33. Het stadhuis op de Markt van 's-Hertogenbosch door Jacob Evers, circa 1777.

plaatse van in een Tughthuys aan de publicque Wercken of andersints te arbeiden'.²⁸² Deze ballingschap was een manier om niet alleen politieke dissidenten maar ook sociaal ongewenste elementen te verwijderen uit de stad, terwijl men tegelijkertijd de koloniale expansie ondersteunde. De familie Van 's Gravesande had een indirecte rol in deze praktijken, wat hun invloed en macht verder uitbreidde, ook buiten de grenzen van de stad zelf.

Laurens Storm van 's Gravesande werd in 1704 geboren in 's-Hertogenbosch en moet een bijzonder kind zijn geweest met een uitgesproken mening en koppig karakter. In tegenstelling tot zijn vader, grootvader en overgrootvader zou hij geen bestuurder worden in 's-Hertogenbosch. Als zeventienjarige knaap koos hij voor de militaire dienst.²⁸³ Hij was een voortreffelijk officier en stadhouder Willem IV zou tegen hem gezegd hebben: 'Was U Edele hier gebleven, was U Edele immers een van onze generaals

²⁸² NL-HANA 1.01.02 Inventaris van het archief van de Staten-Generaal, inv.nr. 3809, scan 209, De gedrukte resoluties van de Staten Generaal 1754.

²⁸³ J.A.J. de Villiers en C.A. Harris, *Storm van 's Gravesande. The rise of British Guiana, volume 1* (Den Haag 1911) 31.

[geworden]'.²⁸⁴ Maar zijn leven liep anders; tijdens zijn legerijd in Brielle kwam Laurens in contact met Zeeuwse tussenpersonen uit de WIC. Deze hadden nauwe banden met de van oorsprong Zeeuwse kolonie Essequibo. De WIC kon een man met zijn opleiding en status goed gebruiken, en toen er door een sterfgeval een vacature als secretaris-boekhouder vrijkwam in Essequibo, schreven de bewindhebbers van de Compagnie aan de toenmalige commandeur van Essequibo op 6 januari 1738:

*'wij hier te lande omhorende nae een bequaem subject, is ons voorgekomen eene Laurens Storm van 's Gravesande, een man die eenige jaren gestudeert hebbende, daarna in militaire dienst dezer landen is geweest en hebben wij denselven op de goede recommendatien die wij van hen hebben bekomen, aangestelt tot Raad, Secretaris en boekhouder in de rivier van Isequebe [Essequibo]... hem accordeerende, behalve zijne vrouw te mogen mede nemen zijne 5 kinderen en een zuster van zijn vrouw, considererende dat langs dusdanige wegen de Colonie best gepeupuleert zal geraken.'*²⁸⁵

De Nederlandse kolonie Essequibo

Naast Suriname bevonden zich de minder bekende plantagekoloniën Essequibo, Demerary en Berbice. Die eerste groeide in de zeventiende eeuw uit de oorspronkelijke Zeeuwse kolonie Pomeroon en maakte deel uit van Nederlands-Guyana.²⁸⁶ Het was een relatief kleine en weinig ontwikkelde kolonie, met een aantal kleine vestigingen en een fort die de kolonie moesten beschermen tegen Spaanse of Engelse aanvallen.²⁸⁷ In 1735 – kort voor de komst van Van 's Gravesande – telde de kolonie slechts zo'n drieduizend bewoners, verdeeld over het fort en de dertig tot vijfendertig plantages.²⁸⁸ De overgrote meerderheid onder hen waren slaafgemaakten uit Afrika. Het leven in de kolonie moet redelijk somber zijn geweest. Door het Zeeuwse monopolie tot 1750 was er weinig scheepsverkeer, producten stapelden

²⁸⁴ Bartelds, 'Storm van 's Gravesande, Laurens', 1180-1181.

²⁸⁵ P.M. Netscher, *Geschiedenis van de koloniën Essequibo, Demerara en Berbice. Van de vestiging der Nederlanders aldaar tot op onzen tijd* ('s Gravenhage 1888) 108-109.

²⁸⁶ B. Hoonhout, 'Financiering van de vergeten koloniën in Guyana', in P. Brandon, G. Jones, N. Jouwe en M. Van Rossum eds., *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam 2020) 112-119.

²⁸⁷ J.J. Hartsinck, *Beschrijving van Guiana, of de wilde kust in Zuid-America* (1770) 260-266.

²⁸⁸ Netscher, *Geschiedenis van de koloniën*, 108.

zich op en zo kwam er weinig geld binnen.²⁸⁹ Daarnaast was de kolonie in het algemeen zeer slecht ontwikkeld.²⁹⁰ Een structureel tekort aan slaafgemaakten in de kolonie was al voor de komst van 's Gravesande een aandachtspunt en ook in zijn correspondentie nadien bleef dit een terugkerend thema.²⁹¹ In de achttiende eeuw veranderde Essequibo langzaam van een handels- naar een plantagekolonie, en werden suiker en katoen de belangrijkste exportproducten. Die groei werd mogelijk gemaakt door een stelselmatige toename van het aantal slaafgemaakten in de tweede helft van de achttiende eeuw. Rond 1785 woonden er in Essequibo en Demerara samen ongeveer 42.000 slaafgemaakten en amper 2.000 kolonisten.²⁹²

Commandeur

Na amper vijf jaar in de kolonie slaagde Van 's Gravesande erin om benoemd te worden tot commandeur van Essequibo. De economische situatie van de kolonie was op dat moment allerm minst rooskleurig, en een verbitterde Van 's Gravesande zou hierdoor in de beginfase na 1743 meerdere malen zijn ontslag aanbieden. De Compagnie deed er echter alles aan om hem aan boord te houden: zo gaven ze hem een fikse loonsverhoging, stelden zijn zoon Jonathan aan binnen de Compagnie en gaven als cadeau een slaafgemaakte man met zijn vrouw en kind. Deze pogingen leken aanvankelijk ook te slagen en Van 's Gravesande leek te berusten in zijn functie als commandeur.²⁹³

Gedreven door ambitie keek commandeur Van 's Gravesande verder dan de grenzen van Essequibo, waarop de WIC in 1745 de rivier Demerary opende en geïnteresseerde planters opriep om zich daar te vestigen. De gronden in dit gebied waren veel vruchtbaarder dan in grote delen van Essequibo en de hoop was dat een stijging in de productie van koffie en suiker ook de economie in Essequibo zou aanzwengelen.²⁹⁴ Van 's Gravesande slaagde in die opzet en wist met name Engelse planters te lokken vanuit de Britse koloniën Barbados en Antigua door ze bepaalde voorrech-

289 Hartsinck, *Beschrijving van Guiana*, 228.

290 Netscher, *Geschiedenis van de koloniën*, 89.

291 Zie bijvoorbeeld NL-HANA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr 273, Brief van de heer commandeur van Essequibo 10 februari 1744.

292 M. Kars, 'Kolonialisme, slavernij en slavenhandel in Berbice, Demerara en Essequibo', in R.M. Allen, E. Captain, M. Van Rossum en U. Vyent eds., *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 251-262, aldaar 254.

293 De Villiers, *Storm van 's Gravesande*, 232-233.

294 Netscher, *Geschiedenis van de koloniën*, 116-117.

ten en vergunningen aan te bieden.²⁹⁵ De kleine kolonie Demerary zou dermate snel groeien dat ze na amper een generatie de naburige kolonie zou gaan overvleugelen.

Slaafgemaakten Abominé en Marianne

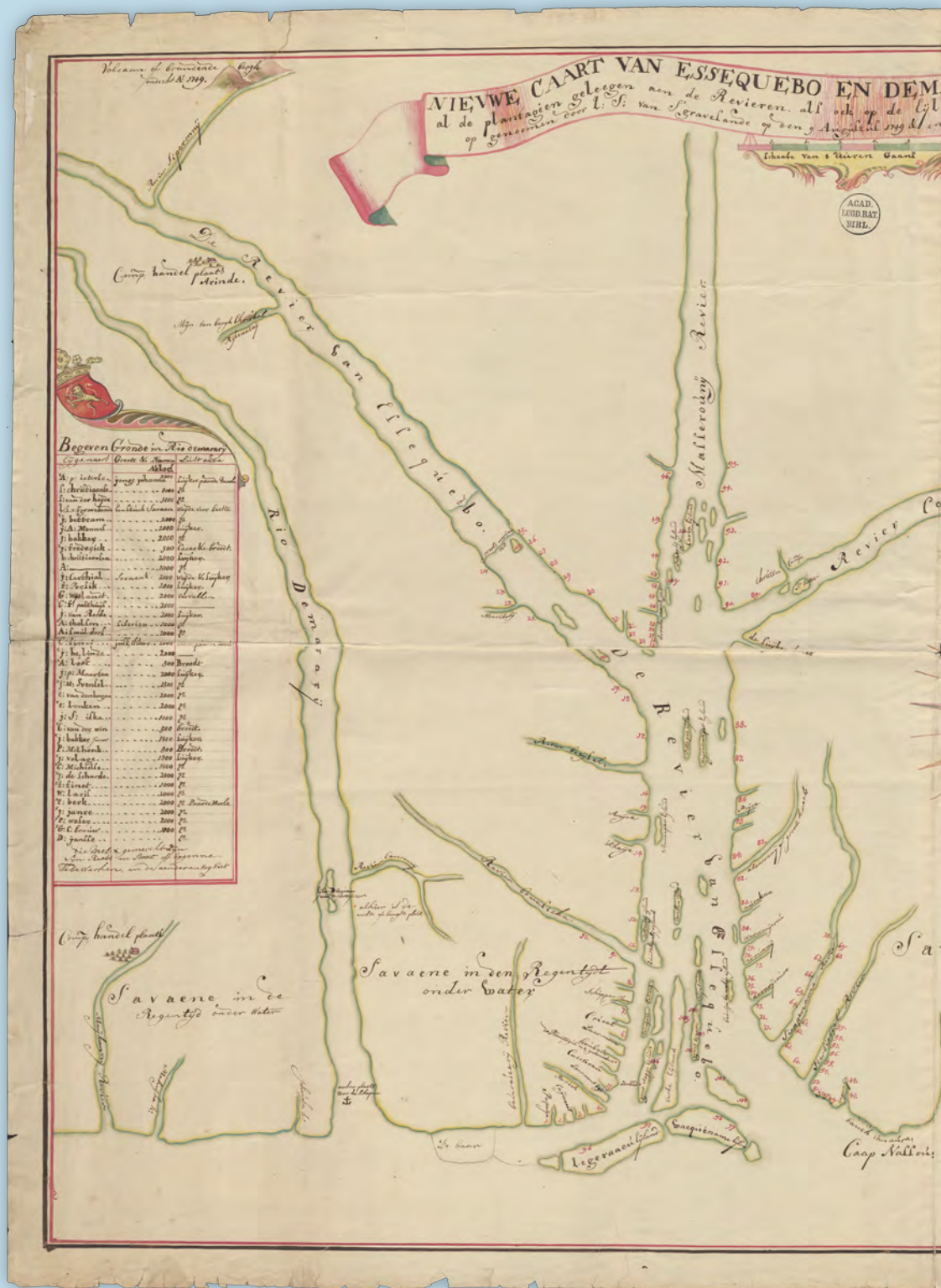
In haar poging om Van 's Gravesande gunstiger te stemmen over zijn commandeurschap in Essequibo, deed de Compagnie hem een aantal slaafgemaakten cadeau. Voordien had Laurens al een verzoek ingediend om een slaafgemaakte man genaamd Abominé te mogen kopen van de Compagnie. Abominé had zich immers een ware held getoond door zijn zoons en andere slaafgemaakten te redden van de verdrinkingsdood toen hun schip in de problemen was geraakt. Laurens was Abominé enorm dankbaar en als beloning wilde hij die laatste uit de dienst van de Compagnie kopen. In zijn verzoek beschreef Van 's Gravesande dat Abominé in de inventaris van het Fort genoteerd stond als 'commandantsjongen', maar dat hij ondertussen volwassen was met een vrouw, de dienstmeid Marianne, en een kind. Laurens benadrukte in zijn verzoek tevens dat zowel Abominé als Marianne nooit op een plantage hadden gewerkt, wat een belangrijk gegeven bleek voor de waardebepaling, zodat hij een realistisch bod kon doen om hen over te kopen. Hij waardeerde hen samen op een uitzonderlijk hoog bedrag tussen de zeven en achthonderd gulden.²⁹⁶ Uiteindelijk schonk de Compagnie dit gezin aan de commandeur. Kregen ze van Laurens hun vrijheidsbrief of bleven ze als huisknechten werkzaam voor de familie? Jammer genoeg is over het verdere leven van Abominé, Marianne en hun kind voorlopig nog niets bekend.

Zaak van de familie

Laurens stond erom bekend dat hij doelbewust zijn (schoon)zonen en -dochters wist te verbinden aan de WIC in het algemeen, en het bestuur van Essequibo en Demerary in het bijzonder. Het meest in het oog springende voorbeeld is zijn zoon Jonathan, die op voorspraak van zijn vader in 1750, op 22-jarige leeftijd, tot commandeur van Demerary werd benoemd. Jonathan werkte al sinds jonge leeftijd voor de Compagnie en maakte bijvoorbeeld kaarten, zoals de afbeelding hierna van het gebied rond de

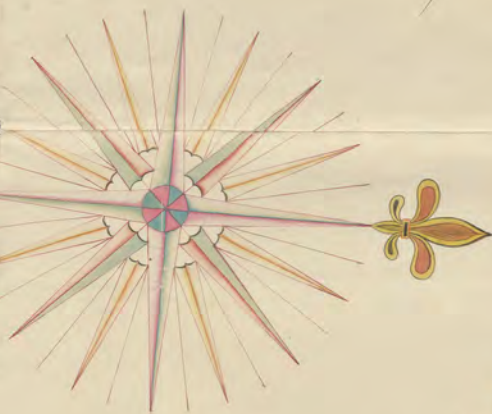
²⁹⁵ Idem, 114-115.

²⁹⁶ Omgerekend is dit een bedrag tussen € 7.476,- en € 8.544,- ; Villiers, *Storm van 's Gravesande*, 229-231.

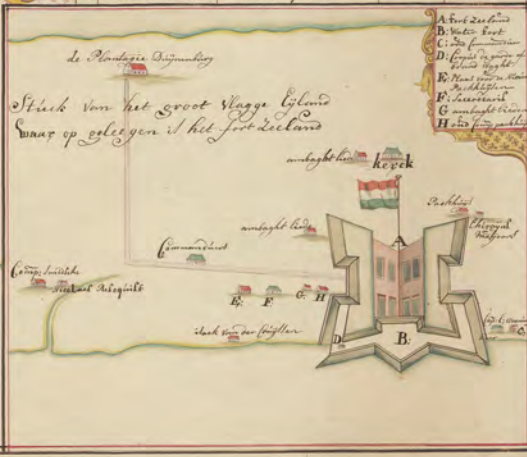
Afb. 34. Kaart van Essequibo en Demerary gemaakt door J. Storm van 's Gravesande, circa 1749.

ARARY. VERTOONENDE nde onder de silven behoorende besaant door C. Marthe K.

aanwijzing Der Plantagen in de Court

Plantagen	Plantagen	Plantagen
1. Ruyter	2. Ruyter	3. Ruyter
4. Ruyter	5. Ruyter	6. Ruyter
7. Ruyter	8. Ruyter	9. Ruyter
10. Ruyter	11. Ruyter	12. Ruyter
13. Ruyter	14. Ruyter	15. Ruyter
16. Ruyter	17. Ruyter	18. Ruyter
19. Ruyter	20. Ruyter	21. Ruyter
22. Ruyter	23. Ruyter	24. Ruyter
25. Ruyter	26. Ruyter	27. Ruyter
28. Ruyter	29. Ruyter	30. Ruyter
31. Ruyter	32. Ruyter	33. Ruyter
34. Ruyter	35. Ruyter	36. Ruyter
37. Ruyter	38. Ruyter	39. Ruyter
40. Ruyter	41. Ruyter	42. Ruyter
43. Ruyter	44. Ruyter	45. Ruyter
46. Ruyter	47. Ruyter	48. Ruyter
49. Ruyter	50. Ruyter	51. Ruyter
52. Ruyter	53. Ruyter	54. Ruyter
55. Ruyter	56. Ruyter	57. Ruyter
58. Ruyter	59. Ruyter	60. Ruyter
61. Ruyter	62. Ruyter	63. Ruyter
64. Ruyter	65. Ruyter	66. Ruyter
67. Ruyter	68. Ruyter	69. Ruyter
70. Ruyter	71. Ruyter	72. Ruyter
73. Ruyter	74. Ruyter	75. Ruyter
76. Ruyter	77. Ruyter	78. Ruyter
79. Ruyter	80. Ruyter	81. Ruyter
82. Ruyter	83. Ruyter	84. Ruyter
85. Ruyter	86. Ruyter	87. Ruyter
88. Ruyter	89. Ruyter	90. Ruyter
91. Ruyter	92. Ruyter	93. Ruyter
94. Ruyter	95. Ruyter	96. Ruyter
97. Ruyter	98. Ruyter	99. Ruyter
100. Ruyter	101. Ruyter	102. Ruyter
103. Ruyter	104. Ruyter	105. Ruyter
106. Ruyter	107. Ruyter	108. Ruyter
109. Ruyter	110. Ruyter	111. Ruyter
112. Ruyter	113. Ruyter	114. Ruyter
115. Ruyter	116. Ruyter	117. Ruyter
118. Ruyter	119. Ruyter	120. Ruyter

rivier Essequibo en Demerary. In eerste instantie verbleef hij bij zijn vader in Fort Zeelandia, maar in 1755 vestigde hij zich op *De Standvastigheid* in Demerary, een uitgestrekte koffieplantage in zijn bezit.²⁹⁷ Later in dit boek gaan we dieper in op het alledaagse leven op de Nederlandse plantages onder de WIC. Voor nu volstaat het besef dat er in 1802 op *De Standvastigheid* niet minder dan 193 slaafgemaakten werkten, waarmee het een van de grootste plantages in Guyana was.²⁹⁸

Jonathan overleed in 1761 op jonge leeftijd en werd meteen opgevolgd door een andere telg uit de familie, namelijk Laurens Lodewijk van Bergeijk, de neef en schoonzoon van Laurens Storm van 's Gravesande.²⁹⁹

Ook na de dood van zijn zoon bleef Laurens van 's Gravesande nauw betrokken bij de kolonie Demerary. Zo kocht hij er in 1765 de plantage *Soestdijk*, waar hij de laatste tien jaar van zijn leven lange periodes doorbracht.³⁰⁰ De arbeids- en leefomstandigheden op de plantage waren erg zwaar, net als in de rest van de kolonie. In 1767 meldde Van 's Gravesande dat vier slaafgemaakten waren gevlucht en in december van datzelfde jaar werd een complot ontdekt waarin twintig slaafgemaakten hoopten te ontsnappen.³⁰¹ De directeur-generaal toonde zich enorm verbaasd over die ontsnappingspoging, want in zijn ogen werden zij goed behandeld: 'Dit is nu een plantage daar de slaeven bij uijtneemendheid wel worden behandelt, noijt een dag rantsoen manqueeren noijt geen slaegen als om d'aldergewigtigste redenen krijgen.'³⁰²

297 NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AB.3.81 1778.1792, Brief aan M. Koppiers gouverneur-generaal van Berbice 30 april 1787; NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AB.3.12 October 1771-October 1772 notulen van het hof van justitie van Essequibo van 10 oktober 1771.

298 NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AB.3.90 Publications 1800-1804, Nr 497 lijst met plantages in Berbice.

299 Netscher, *Geschiedenis van de koloniën*, 134.

300 De Villiers, *Storm van 's Gravesande*, 39 en 52; NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AB.3.28 January 1780-December 1780, scan 175, Brief van G. van Meijerhelm 22 januari 1780; NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AB.3.73 1757, 1765-1772, scan 91, Brief aan de Staten-Generaal van G.M. Schmidt.

301 NL-HaNA, 1.05.01.02 *Tweede West-Indische Compagnie*, inv.nr. 1220, Duplicaat missive Dir. Gen. Mr. Laurens Storm van 's Gravesande 27 juni 1767; NL-HaNA, 1.05.01.02 *Tweede West-Indische Compagnie*, inv.nr. 816 1765 dec. 2-1768 juli 18, scans 399-400, Vermelding complot slaafgemaakten van plantage Soestdijk.

302 J.A.J. de Villiers, *Storm van 's Gravesande. Zijn werk en zijn leven uit zijne brieven opgebouwd* (Den Haag 1920) 309.

Afb. 35. Slaafgemaakte mensen op een plantage in Nederlands-Guyana door Reinier Vinkeles, circa 1791-1798.

Afb. 36. Aquarel van (naar alle waarschijnlijkheid) de plantage *La Bonne Intention*, circa 1800.

Laurens stierf uiteindelijk in 1774, na dertig jaar zijn stempel te hebben gedrukt op de ontwikkeling van de plantagekoloniën Essequibo en Demerary. Na zijn overlijden werd de helft van plantage *Soestdijk* verhypothecerd aan Amsterdamse kooplieden Jan van Reijneveld en zonen, voor een som van 102.425 gulden, inclusief de 'slaven, slavinnen, gebouwen, vaartuigen, beplanting en verdere afhankelijkheden'.³⁰³

Over de generaties heen

Na het overlijden van Laurens en Jonathan bleven familieleden actief in Demerary. Hun (klein)zoon Willem erfde verschillende plantages en zou na een tussenperiode in de Republiek terugkeren naar Demerary rond 1790. Een decennium later verkocht Willem twee plantages (waaronder

³⁰³ 102.425 gulden is omgerekend gelijk aan zo'n € 1.080.600,-; NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AZ.4.5 1772-1774, Brief van L. Storm van 's Gravesande e.a. als commissarissen in de edelen acht. hove van justitie en regeering over de Rivier en onderhorige districten van Demerary 16 augustus 1774.

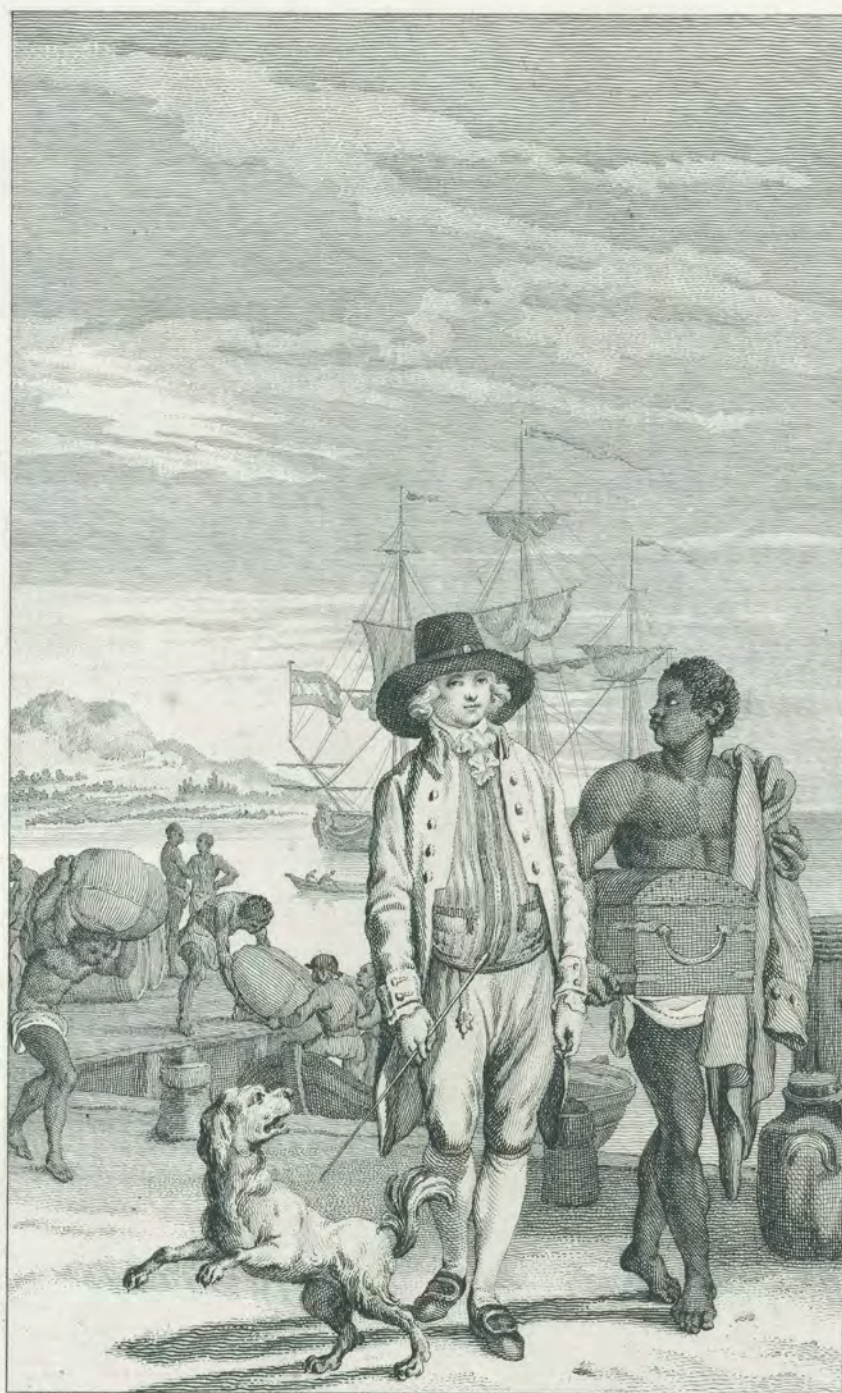
La Bonne Intention) voor een waarde van omgerekend 2,5 miljoen euro.³⁰⁴ Willem bleef evenwel betrokken bij de uitbuitingseconomie in dit gebied door het bezit van andere aandelen in verschillende plantages.³⁰⁵ Uiteindelijk zou een telg uit de familie Storm van 's Gravesande zelfs de eerste burgemeester van kleur in Nederland worden. Adolf Willem Storm van 's Gravesande was een zoon van een slaafgemaakte vrouw uit Demerary en werd een jaar voor de afschaffing van de slavernij in 1859 de burgemeester van Lonneker bij Twente.³⁰⁶

De eeuwenoude bestuurlijke traditie van de familie Storm van 's Gravesande had hen in de loop van de zeventiende eeuw verstrengeld met 's-Hertogenbosch. In tegenstelling tot zijn directe familieleden koos Laurens voor een militaire carrière, die hem via een Zeeuwse omweg zou brengen tot in Guyana. Daar wist hij het tot commandeur en later zelfs

304 Velden en Wieringa, *Deventer & slavernij*, 45-25; M. Heerink, 'Willem Laurens Storm van 's Gravesande. Patriot in Deventer, plantage-eigenaar in Demerary' (21-7-23), *Overijssel Overzee*.

305 NL-HaNA, 1.05.21, *Bestuursarchieven van de Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AZ.4.17, 1795-1798, Brief van Storm van 's Gravesande e.a. als raden commissarissen van het hof van justitie van Demerary 18 mei 1796.

306 Van Velden, *Deventer & slavernij*, 37.

Afb. 37. Tot slaafgemaakte man draagt bagage in een haven in Nederlands-Guyana door Reineir Vinkelles, circa 1791-1798.

directeur-generaal van de koloniën Essequibo en Demerary te brengen. Via strategische huwelijken en het bevoordelen van directe familieleden legde hij de basis voor een enorm patrimonium aan plantages en tonnen winsten over de rug van slaafgemaakten, die tot ver in de negentiende eeuw werden doorgegeven over de generaties heen.

5 Het leven van slaafgemaakten in Oost en West

De economie en het bestuur van 's-Hertogenbosch waren nauw verbonden met de koloniale werelden van Midden- en Zuid-Amerika en Azië. Koffie, suiker en tabak werden in de stad verscheept, verwerkt en geconsumeerd – producten die hun weg vonden via een wereldwijde handelsketen die dreef op de arbeid van tot slaaf gemaakten. Het leverde individuen en bedrijven aanzienlijke winsten op: goedkope grondstoffen, verkregen door middel van gedwongen arbeid, vormden de basis van hun welvaart. Bossche bestuurders bouwden carrières op in de Oost en West, vergaarden rijkdom binnen een systeem van uitbuiting en slavernij en keerden vaak terug om – soms generaties lang – te rentenieren in hun thuisstad met de opbrengsten uit die overzeese economieën.

Maar in al deze verhalen blijft het opvallend stil rond de belangrijkste schakels in dat mondiale systeem: de tot slaaf gemaakten en andere dwangarbeiders. Die stilte is deels te verklaren door het feit dat hun stemmen zelden zijn opgetekend. Het koloniale archief werd geschreven en beheerd door de winnaars van het systeem – zij die profiteerden van de slavernij. Generaties lang is die ongelijkheid in kennisproductie voortgezet en bleef het oorverdovend stil rondom de ervaringen van de onderdrukten.

Dit hoofdstuk wil, met de beperkte snippers informatie die het archief ons biedt, proberen een beeld te schetsen van het harde leven op de plantages in onder meer Nederlands-Guyana. We onderzoeken daarbij ook de grote revolte in Berbice van 1763 – de eerste grootschalige slavenopstand op het Amerikaanse continent – en staan stil bij de onverwachte Bossche connectie met deze rebellie. Waarom kwamen de rebellenleiders in opstand tegen het Nederlandse bestuur en de plantagehouders? Wat vertelt hun verzet ons over het systeem waartegen zij vochten?

Tot slot richten we onze aandacht op een ander vergeten hoofdstuk: de slavernij in de Oost. Die werd lange tijd, ten onrechte, afgedaan als goed aardige 'huisslavernij', in contrast met de vermeende gruwelijkheden van de West-Indische plantages. Aan de hand van de verhalen van de tot slaaf gemaakte vrouwen Regina en Roesje herbekijken we deze vorm van slavernij en ontdekken we hoe ook in Azië koloniale slavernij een verwoestende impact had op het leven van gewone mannen, vrouwen en kinderen.

5.1 De handen van Quassiba en Toktoe – De plantage 't Graaflijk Slot in Berbice

In maart 2021 kopte de lokale publieke omroep *Dtv Nieuws*: 'Anti-racisme groep hernoemt Bossche straatnamen: vier geen zeeschurken, maar helden'.³⁰⁷ Net als op veel andere plekken in Nederland destijds gebeurde, hoopte een lokale actiegroep straatnamen te veranderen die verwezen naar ondertussen omstreden koloniale figuren. Hun poging om de Anthony van Diemenstraat, de Jan van Riebeecksingel en de Jan Pieterszoon Coenstraat te herdopen bleef echter zonder gevolg. Al wandelend door 's-Hertogenbosch vinden we meer straatnamen die verwijzen naar dat koloniale verleden. Er is er zelfs eentje met een veel directere Bossche connectie dan de gouverneur-generaals of de stichter van de Kaapkolonie, namelijk het Schout van Hanswijkplein aan de Maasoever. Dit plein is in 2003 vernoemd naar Anthonij van Hanswijk (1745-1834), schepen en mede-eigenaar van de plantage 't Graaflijk Slot in Nederlands-Guyana. Hoe kwam Van Hanswijk in het bezit van deze plantage? Eerder dan een uitgebreid verhaal over de Bossche eigenaar willen we de lezer in dit deel meenemen naar het Berbice van de late achttiende eeuw en de slaafgemaakten op de plantage voor het voetlicht brengen. Wat weten we over hun harde levens op 't Graaflijk Slot en had de eigenaarswissel een betekenisvolle impact op hun zware werkomstandigheden? Blaast deze vergeten geschiedenis misschien nieuw leven in de discussie over Bossche straatnamen?

De gebroeders van Hanswijk

De familie Van Hanswijk was al in de achttiende eeuw een vooraanstaande familie in 's-Hertogenbosch die een fortuin had gemaakt in de wijnhandel en op de vastgoedmarkt. Johan van Hanswijk (1710-1765) had die economische macht weten te verzilveren met een schepenambt in de stad en ook zijn zoon Anthonij van Hanswijk (1745-1834) stapte in de lokale politiek.³⁰⁸ Anthonij werd in de periode 1779-1793 vier keer verko-

³⁰⁷ R. Moes, 'Anti-racisme groep hernoemt Bossche straatnamen: 'Vier geen zeeschurken, maar helden', *Dtv Nieuws* (21-03-2021), <https://dtvnieuws.nl/nieuws/artikel/anti-racisme-groep-geeft-straatnamen-den-bosch-make-over-vier-geen-zeeschurken-maar-helden>.

³⁰⁸ Bossche Encyclopedie, 'Johan van Hanswijk'; N.N., 'De grafzerken van de Sint-Jan te 's-Hertogenbosch: 262. Johan van Hanswijk', <http://www.grafzerkensintjan.nl/grafzerken/262/johan-van-hanswijck-1765.aspx#Bijzonderheden>.

zen tot schepen en oefende in de jaren nadien de functie van hoogschout uit, het ambt dat hem uiteindelijk de straatnaam opleverde.³⁰⁹ Samen met zijn broer Nicolaas Johan (1743-1812) – koopman in Amsterdam – en Pieter Bouwens – de schoonvader van zijn jongere broertje Johannes Wilhelmus – richtte hij de firma Bouwens & Van Hanswijk op. Via dit bedrijf legden de broers hun zakelijke interesse op de handel met de kolonie Berbice in Nederlands-Guyana.³¹⁰

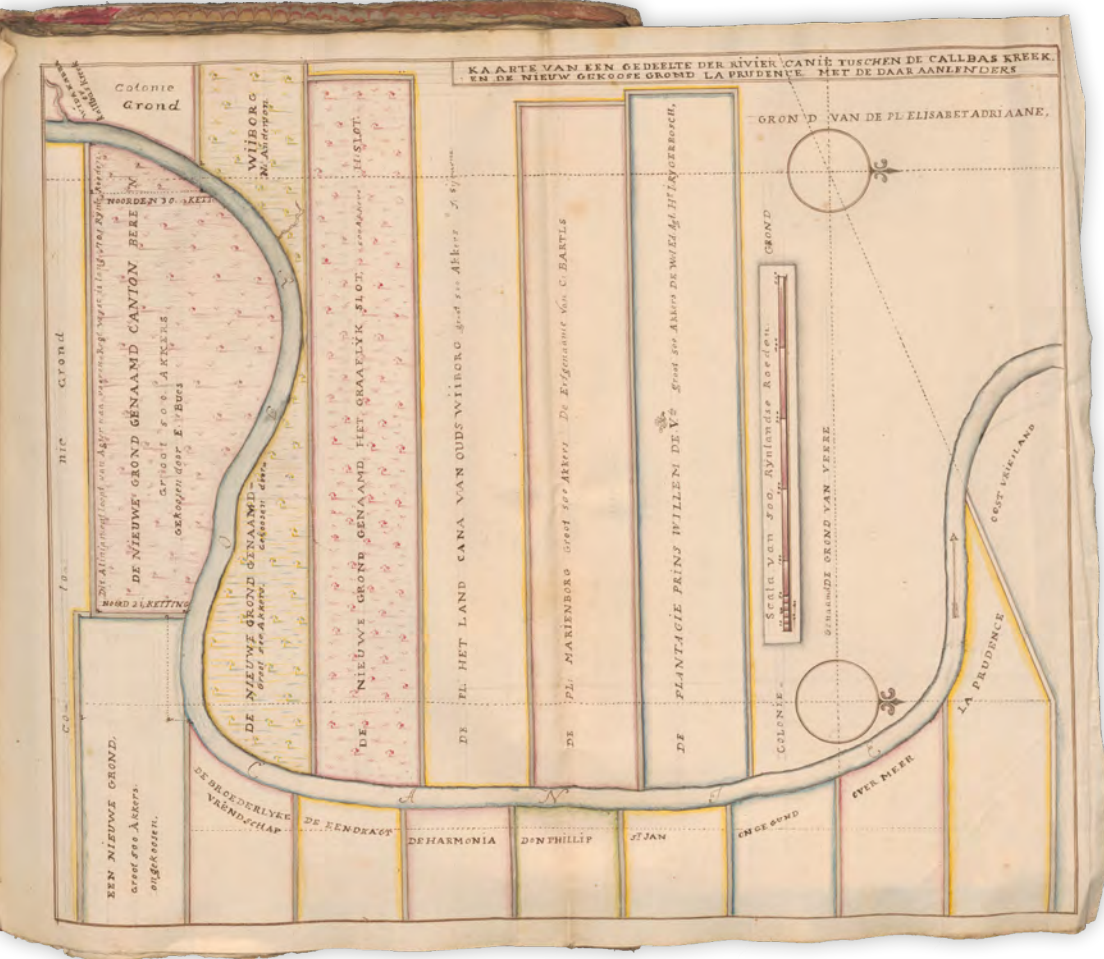
Deze firma zou in Berbice betrokken raken bij het beheer van niet minder dan elf plantages, in de meeste gevallen als vertegenwoordigers (zogenaamde ‘agendarissen’) van de Amsterdamse hoedenhandelaar en investeerder Jan Adam Charbon (1729-1798). Charbon was, samen met zijn vader Pierre Anthony Charbon, oprichter van meerdere fondsen die in de periode 1765-1770 verantwoordelijk waren voor bijna 60 procent van alle nieuwe hypotheekafsluitingen in Berbice. Bouwens & Van Hanswijk was in de periode 1778-1790 verantwoordelijk voor niet minder dan 47 transporten van suiker en katoen vanuit Berbice naar Amsterdam.³¹¹ Vanuit hun rol als vertegenwoordigers zagen zij toe op de uitvoering van Charbons instructies, waaronder maatregelen om de efficiëntie van plantages te verhogen en financiële afspraken na te komen. Daarmee oefende de firma op afstand indirect invloed uit op de bedrijfsvoering in Berbice, wat de autonomie van lokale plantagemanagers langzaamaan aantastte.³¹² Zo fungeerde Bouwens & Van Hanswijk niet enkel als transporteurs, maar waren zij ook verantwoordelijk voor de selectie en verzending van goederen (zie bijlage 3), waarmee zij een centrale rol speelden in de logistiek en controle op plantageproductie, een bevoegdheid die voorheen grotendeels bij de plantagemanagers lag.

309 Bossche Encyclopedie, ‘Anthony van Hanswijk’.

310 NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van de Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AC.9.9, scan 80-81, Notary: Laurens Wysbrand Beth, akte van 14 augustus 1778 met daarop vermeld dat Bouwens & Hanswijk bestaat uit de heeren Pieter Bouwens, Mr. Nicolaas Johannes van Hanswijk en Mr. Anthonij van Hanswijk.

311 NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van de Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AC.9.9, scan 80-81, Notary: Laurens Wysbrand Beth, akte van 14 augustus 1778 met daarop vermeld dat Bouwens & Hanswijk bestaat uit de heeren Pieter Bouwens, Mr. Nicolaas Johannes van Hanswijk en Mr. Anthonij van Hanswijk.; Koulén, *Financing plantations and slavery*, 141.

312 K. Fatah-Black, ‘Paramaribo as Dutch and Atlantic nodal point, 1650-1795’, in G. Oostindie en J. V. Roitman eds., *Dutch Atlantic connections, 1680-1800. Linking empires, bridging borders* (Leiden 2014) 52-71, aldaar 69.

Afb. 38. Kaart van de plantage 't Graaflijk Slot en omliggend gebied, circa 1765-1771.

Deze prominente positie zorgde er in 1779 voor dat Bouwens & Van Hanswijk een uitgelezen kans zag om zelf eigenaars te worden van een plantage in Berbice. 't Graaflijk Slot was in 1768 opgericht door Hendrik Slot, die van een voormalige scheepstimmerman in vijftien jaar tijd was opgeklommen tot de hoogste posities in de kolonie. Zo was Slot directeur (administrateur) van niet minder dan veertien plantages voor eigenaars die in de Republiek verbleven en zelf (mede-)eigenaar van vier plantages, waaronder 't Graaflijk Slot. De naamgeving van die plantage was trouwens een woordspeling met de achternaam van zijn vrouw, de plantersdochter Elisabeth de Graaff.³¹³ Net als veel lokale planters moest Slot regelmatig

313 P. Dekker, 'Een Zijpenaar ging naar de Barbiesjes. Waardevol 18e eeuws schilderij in Zijper boerderij', *West-Friesland. Oud en Nieuw* 37 (1970) 5-25.

leningen aangaan om investeringen in slaafgemaakten en materialen te kunnen blijven doen. Slot was zo een obligatielening (negotiatie) van 54.000 gulden aangegaan bij Charbon, maar zijn vroegtijdig overlijden in 1776 liet zijn minderjarige dochter, en tevens enige erfgenaam, Catharina Maria achter met een enorme schuldenlast.³¹⁴ Zij deed dan ook afstand van de erfenis van haar vader.³¹⁵ Anthonij van Hanswijk en zijn zakenpartners zagen zo hun kans schoon om 't Graaflijk Slot en de bijbehorende schuld over te nemen.³¹⁶

Leven en werken op de plantage 't Graaflijk Slot

De kolonie was opgebouwd rondom de bredere rivier Rio Berbice en een kleinere aftakking, de Rio Canje. De grillige getijden en de zware regenval tijdens het regenseizoen maakten het leven in de gebieden aan de kust vrij onvoorspelbaar. Veruit de meeste planters kozen er dan ook voor om hun plantages verder landinwaarts op te richten, waar ze ook beter beschermd waren tegen plundersaars en buitenlandse onruststokers.³¹⁷ 't Graaflijk Slot was echter een van de plantages die dicht bij de kust aan de Rio Canje was gesticht.³¹⁸ In het regenseizoen moet de plantage en haar tuinen onder water hebben gestaan.³¹⁹ Maar net door die ligging was de grond hier enorm vruchtbaar en uitermate geschikt voor de koffie- en katoenteelt. En dat net op een moment dat de vraag naar juist die goederen vanuit Nederland gedurende de achttiende eeuw snel steeg.³²⁰

De zware arbeid op katoenplantages in Berbice lieten eigenaars als Slot en Bouwens & Van Hanswijk verrichten door tot slaaf gemaakten. Hoewel een deel van hen op de plantage was geboren, was het leeuwendeel afkomstig uit West-Afrika. Gedwongen aan boord van een Europees slavenschip

314 f 54.000,- kent in 2021 een waarde van € 559.440,-; Van den Hout, 'Historical Prices and Wages Dataset'

315 Van den Voort, *De Westindische plantages*, 280.

316 NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 170, scan 509, Omschrijvingen van plantages in 1784; NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 166, scan 631, Brief Mr. Pieter Hendrik Koppiers gouverneur-generaal van Berbice 3 november 1779.

317 Hoonhout, *Borderless empire*, 155.

318 NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 170, scan 509, Grondbrieven van de plantage Graaflijk Slot; NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 166, scan 631, Brief Mr. Pieter Hendrik Koppiers gouverneur-generaal van Berbice, 3 november 1779.

319 Een voorbeeld van dergelijke overstromingen: NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 123, scan 418-419, Brief aan de directeur van de kolonie Berbice over de hevige regenval, 16 september 1755; Kars, *Blood on the river*, 12.

320 Hoonhout, *Borderless empire*, 155; Van Stipriaan, *Surinaams contrast*, 33-35; Lempereur en Roosenboom, *Helmond en zijn slavernijverleden*, 13-16.

Afb. 39. Diorama met een tentboot waar zes tot slaafgemaakte mannen de boot roeien door Gerrit Schouten, circa 1817.

maakten deze mensen de lange en vreselijke zeereis over de Atlantische Oceaan. Deze overtocht staat bekend als de Middenpassage, een verschrikkelijke belevenis in het ruim van een slavenschip, die miljoenen Afrikanen hebben ondergaan van de vroege zestiende tot het midden van de negentiende eeuw. Tientallen en soms honderden mensen per schip overleefden de zeereis niet en de overlevenden werden in Berbice of Suriname op markten verkocht als slaafgemaakte.³²¹ Na hun verkoop werden deze mensen op hun borst of schouder gebrandmerkt met het merk van de plantage.³²² Dit fysieke litteken stond symbool voor hun nieuwe status als slaafgemaakte en een duidelijk zichtbare herinnering dat ze niet meer hun eigen baas waren. Hun lijf was vanaf nu gebonden aan de plantage 't Graaflijk Slot en

321 L. Meijboom, 'The significance of shipboard insurrections during the slave ship captaincies of Jan Menkenveld and his former officers: David Mulders, Daniel Pruijmelaar and Willem de Molder, 1754-1767', in R. Negrón, J. den Oudsten, C. de Koning en K. Fatah-Black eds., *The Dutch Transatlantic slave trade. New methods, perspectives and sources* (Leiden 2025) 127-148, aldaar 138-140.

322 NL-HANA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 171, scan 176, Veilinglijst van de plantage 't Graaflijk Slot door Bouwens & Van Hanswijk september 1784. Op deze veilinglijst van de plantage worden twee voetboeien, een kist en een plantagiemark opgegeven.

hun arbeid behoorde nu toe aan de plantage-eigenaren Bouwens & Van Hanswijk. Datzelfde brandmerk werd ook gedrukt op andere eigendommen van de plantage, zoals kisten koffie of balen katoen.

Afb. 40. Het plantagemerk van 't Graaflijk Slot, 1783.

Op de 500 akkers (zo'n 215 hectare) aan katoen- en koffievelen van de plantage kregen de slaafgemaakten ieder een taak toegewezen.³²³ Hun fysieke paraatheid en geslacht bepaalden welke arbeid dat was. De meer fysieke taken, zoals het bewerken van de grond, waren voor de sterkere mannen, terwijl het plukken van katoen en koffiebossen eerder aan vrouwen werd toebedeeld.³²⁴ Zes dagen per week en tien uur per dag werkten zij gedwongen op de plantage. Tijdens de drukke oogstperiodes konden die werkdagen tot midden in de nacht voortduren, zodat de koffie en katoen tijdig konden worden geoogst.³²⁵ De geplukte koffie en katoen werd vervolgens te drogen gelegd in en rond grote opbergloodsen op de plantage. Dit waren vaak de grootste gebouwen op de plantage, met veel luiken die konden worden geopend om de luchtcirculatie te bevorderen en schimmel op de oogst te voorkomen.³²⁶ Wanneer alles voldoende gedroogd was, werden de producten verder verwerkt in de fabrieksgebouwen van de plantage. 't Graaflijk Slot had zo niet minder dan veertien katoenmolens en twee koffiemolens.³²⁷

Het dorp op de plantage

Op de plantage leefden de slaafgemaakten in een klein dorpje van eenvoudige zelfgebouwde hutten, vaak van hout of leem, met daken van palmladeren.³²⁸ Achter de hutjes was meestal ergens ruimte voor een gemeenschappelijke tuin waarin ze zelf hun voedsel konden verbouwen.³²⁹

323 NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 170, scan 509, Plantage grondbrieven.

324 K.E. Wood, 'Gender and slavery', in M.M. Smith en R.L. Paquette, *The Oxford Handbook of Slavery in the Americas* (Oxford 2010), 513-534, aldaar 515; C.W. van Galen, B. Quanjier, M. Rosenbaum-Feldbrügge en M. Kraijo, 'Endless digging and endless picking. Sex ratios and gendered labour in Surinamese plantations, 1830-1863', *Historical Life Course Studies* 10 (2021) 46-52.

325 Kars, *Blood on the river*, 54-55.

326 NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 171, scan 176, Veilinglijst van de plantage 't Graaflijk Slot door Bouwens & Van Hanswijk met de opgave van verschillende katoenmolens, september 1784; Van Stipriaan, *Surinaams contrast*, 114.

327 NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 171, scan 176, Veilinglijst van de plantage 't Graaflijk Slot door Bouwens & Van Hanswijk september 1784.

328 Van Stipriaan, *Surinaams contrast*, 114.

329 Kars, *Blood on the river*, 15.

Ondanks dat de slaafgemaakten weinig controle hadden over hun eigen leven, konden ze op die manier een eigen wereld opbouwen op de plantage. Er ontstonden zo diepe vriendschaps- en zelfs liefdesrelaties, en aangezien de slavenstatus overging van moeder op kind, bleven ook de nieuwe kinderen in het dorp leven in slavernij.

We weten niet exact hoeveel slaafgemaakten er werkten op 't *Graaflijk Slot* wanneer van Hanswijk mede-eigenaar wordt in 1779. Maar een veilinglijst uit 1784 maakt duidelijk dat er op dat moment minstens 91 slaafgemaakten woonden en werkten op de plantage. De veilinglijst maakt pijnlijk duidelijk hoe de koloniale overheid en de planters in het verleden dachten over tot slaaf gemaakten. Na een lange opsomming van de huisraad – zes aardens schotels en een koperen koffiekkan – en de landbouwartikelen gaat de lijst naadloos over in de namen van personen.³³⁰ Net zoals we weten voor hoeveel gulden de koffiekkan verkocht werd en wie de nieuwe eigenaar was, weten we ook hoeveel een mens waard was. De slaafgemaakten op 't *Graaflijk Slot* hadden het 'geluk' dat ouders en kinderen samen werden verkocht als eenheid. Vaak werden families uit elkaar gedwongen bij een verkoop.³³¹ Maar deze beslissing was niet geïnspireerd door de medemenselijkheid van de eigenaars. Waarschijnlijk lag bij de (ver)kopers de grote opstand van 1763 in de kolonie nog vers in het geheugen. De opstand maakte namelijk duidelijk dat de Europeanen een zeer kleine minderheid vormden binnen Berbice en dat het fysiek scheiden van families de gemoederen opnieuw kon verhitten.³³²

Maar dat het leven op 't *Graaflijk Slot* desondanks onmenselijk zwaar bleef, zou enkele jaren later blijken wanneer een groot aantal slaafgemaakten op de vlucht sloeg. Zij trokken de bossen van Berbice in, in een wanhopige poging om de plantage te ontvluchten. De jungle van Berbice was echter een meedogenloze plek en de slaafgemaakten riskeerden hun leven. Het leven in vrijheid was er een vol ontberingen, en van de gevluchte slaafgemaakten keerden er uiteindelijk velen weer terug naar 't *Graaflijk Slot*. De vriendschaps- en familiebanden die ze hadden opgebouwd met de

330 NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 171, scan 175-177, Veilinglijst van de plantage 't Graaflijk Slot door Bouwens & Van Hanswijk september 1784.

331 C. de Koning, 'The Middle Passages of the Geertruyda & Christina (1783-1785) and Zeemercuur (1787-1789). A comparison', in R. Negrón, J. den Oudsten, C. de Koning en K. Fatah-Black, *The Dutch Transatlantic slave trade. New methods, perspectives and sources* (Leiden 2025) 99-125, aldaar 103.

332 Kars, *Blood on the river*, 51.

Afb. 41. Afbeelding van een Surinaams plantagedorp met de hutten van slaafgemaakten, circa 1860-1862.

[illegible]

andere slaafgemaakten bleken sterker dan de angst voor de zware straffen die op hen wachtten.³³³

Tot slaaf gemaakte arbeiders op de plantages zoals Quassiba, Toktoe en de andere 89 mensen op de veilinglijst uit 1784 (bijlage 4) waren de onzichtbare handen die het koloniale systeem draaiende hielden. Voor hen werkten generaties anonieme slaafgemaakten op plantages in Nederlands-Guyana, en ook nadat Van Hanswijk en zijn zakenpartners *'t Graaflijk Slot* verkochten bleef slavernij in Nederlands- en nadien Brits-Guyana nog decennialang voortduren. Pas in 1833 werd slavernij in het Britse Rijk verboden. De verhalen van Quassiba, Toktoe en alle andere slaafgemaakten die op *'t Graaflijk Slot* leefden en werkten, raakten vergeten in de mist van de geschiedenis. De naam van hun eigenaar leefde wel verder, en werd vereeuwigd in een straatnaam aan de andere kant van de oceaan.

5.2 Verbroken ketens

– De slavenopstand van Berbice

'De Gouverneur zal Ued. de helft van Berbice geven en zij [de opstandelingen] zullen landinwaarts trekken. Maar je moet niet denken, dat zij weer slaven willen worden.' Met een brief aan de Nederlandse bestuurder van Berbice deed rebellenleider Coffy midden 1763 een gewaagde zet. Hij stelde hem voor om de kolonie te verdelen, maar maakte duidelijk dat hij en zijn duizenden opstandelingen nooit meer in slavernij zouden werken. Ook al was het verre van de eerste keer dat slaafgemaakten in verzet kwamen tegen hun eigenaars, toch staat deze van Berbice uit 1763 geboekstaafd als de eerste koloniebrede opstand van slaafgemaakten op het Amerikaans continent.

Bosschenaren maakten deze opstand van dichtbij mee. Niet door erover te lezen in de krant in het koffiehuis of verhalen op te vangen van passerende handelaars uit Amsterdam of Rotterdam.³³⁴ Wel omdat ze als soldaat in het koloniale leger deze opstand tien maanden na het uitbreken met geweld zouden onderdrukken en zo betrokken waren bij het verlies van achttienhonderd mensenlevens. Waarom verzetten Coffy en zijn mede-

333 NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 176, scan 395, Brief aan het hof van civiele justitie van Berbice 8 januari 1788.

334 Zie E. Baakman, 'Their power has been broken, the danger has passed'. Dutch newspaper coverage of the Berbice slave revolt, 1763', *Early Modern Low Countries* 2:1 (2018) 45-67.

Afb. 43. Het 1763 monument in Georgetown, Guyana door David Stanley, 2014.

standers zich tegen de plantagehouders en het Nederlandse bestuur? Hoe raakten Bossche soldaten betrokken bij de opstand in Berbice?

Berbice voor de opstand

Berbice werd in de vroege zeventiende eeuw door Zeeuwse handelaren en de WIC bestuurd, maar werd in 1712 verkocht aan een groep Amsterdamse ondernemers. Zij richtten daarop de Sociëteit van Berbice op als hoogste bestuursorgaan binnen de kolonie en verkochten zestienhonderd aande-

len.³³⁵ Deze aandelen werden verhandeld en ook Bosschenaren kwamen hiermee in aanraking. Zo ook Hermannus Gerbade (1736-1798), die tussen 1773 en 1798 driemaal het ambt van schepen bekleedde in de stad. Hij kocht in 1764 op een openbare veiling drie aandelen in de Sociëteit van Berbice voor zesduizend gulden.³³⁶ Met dit geld kon de Sociëteit haar activiteiten op Berbice versterken, een plantage-economie gefundeerd op de arbeid van slaafgemaakten.³³⁷ In de kolonie werden vooral katoen, koffie en cacao geproduceerd en in mindere mate ook suikerriet. Deze Nederlandse kolonie trok in zijn tweehonderdjarig bestaan veel mensen uit de Republiek aan die er hun geluk wilden beproeven. Zij raakten vrijwel allemaal direct betrokken bij de plantage-economie.³³⁸ Ook vanuit 's-Hertogenbosch vonden militairen, planters en kooplieden hun weg naar Berbice.

Berbice was een vreselijke kolonie voor slaafgemaakten om te werken. De gronden waren moeilijk bewerkbaar, minder vruchtbaar en er was een structureel tekort aan arbeidskrachten.³³⁹ De planters hadden weinig begrip voor de zware werkomstandigheden van de slaafgemaakten die urenlang zware arbeid moesten verrichten op de plantages in de brandende zon. Het aantal sterfgevallen op de plantages lag dan ook erg hoog. Planters leken er soms de voorkeur aan te geven om hun tot slaaf gemaakten letterlijk dood te laten werken en vervolgens op zoek te gaan naar nieuwe werkkrachten.³⁴⁰ Met amper driehonderdvijftig Europeanen en bijna vierduizend tot slaaf gemaakte Afrikanen leefden de kolonisten in voortdurende angst voor opstanden.³⁴¹ Zij traden dan ook zeer streng op bij de minste overtreding en ongewenst gedrag werd met harde hand de kop ingedrukt om de situatie enigszins in de hand te kunnen houden.³⁴²

335 Kars, *Blood on the river* (2020); Netscher, *Geschiedenis van de koloniën*, 74.

336 f 6.000,- kent in 2021 een waarde van € 68.340,-; Van den Hout, 'Historical Prices and Wages Dataset'.

337 NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 18, scan 89, Besluit vergadering 7 juni 1764; NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 400 bewijs van actien van Hermanus Gerbade 28 juni 1764.

338 Kars, *Blood on the river*, 12-14.

339 Kars, 'Kolonialisme, slavernij en slavenhandel', 251-254.

340 Kars, *Blood on the river*, 12-14 en 50.

341 Zie bijvoorbeeld de tellingen voor het hoofdgeld waar per plantage werd bijgehouden hoeveel 'blanken', 'roden' en 'zwarten' aanwezig waren: NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 155, scan 537 omschrijving hoofdgeld 1774.

342 Kars, *Blood on the river*, 12-14 en 50.

De grote opstand van 1763 en haar Bossche connectie

Midden in de achttiende eeuw werd de kolonie Berbice geteisterd door een epidemie met een groot aantal sterfgevallen onder de slaafgemaakten. Voor de plantage-eigenaren betekende dit een drastische daling in de export van producten zoals koffie en suiker, maar voor de slaafgemaakten betekende het nog slechtere omstandigheden. Met steeds minder mensen om het zware werk te verrichten, werd hun situatie langzaam onhoudbaar. Door de langere werkdagen ontbrak het de slaafgemaakten aan tijd om in hun schaarse vrije tijd voedsel te verbouwen, met grote hongersnood onder de slaafgemaakte bevolking tot gevolg. Begin 1763 brak een opstand uit, en rebellenleider Coffy trok met een groep medestanders van plantage naar plantage om meer slaafgemaakten te ronselen voor zijn zaak. Planters sloegen in grote aantallen op de vlucht en de enkele tientallen soldaten van de Nederlandse kolonisten stonden machteloos tegenover de ruim drieduizend opstandelingen.³⁴³

Het nieuws over de opstand bereikte de Republiek enkele maanden later, waarna verschillende regionale kranten er groots over berichtten op de voorpagina. In diezelfde kranten verschenen verschillende oproepen om Berbice met het Staatse leger te hulp te schieten.³⁴⁴ Een van de belangrijkste pleitbezorgers van die actie was Lodewijk Ernst van Brunswijk-Wolfenbüttel (1718-1788), de militaire gouverneur van 's-Hertogenbosch, ook wel bekend als de 'dikke hertog'. Van Brunswijk had niet alleen aanzienlijke invloed in 's-Hertogenbosch, maar ook op het landsbestuur.³⁴⁵ Hij was van mening dat de Republiek moest ingrijpen om Berbice te redden, aangezien de kolonie zonder de sterke hand van de staat verloren zou gaan.³⁴⁶

De oproep van Van Brunswijk was succesvol en hem werd gevraagd om een campagne op te zetten voor een militaire actie van achttien maanden. Jan Marius de Salve werd benoemd tot kolonel en commandant van het korps. Omdat hij geen ervaring had met Berbice of de koloniën, stelde Van Brunswijk zijn persoonlijke vriend Robert Douglas aan als luitenant-kolonel. Douglas, een ervaren Schots militair, had immers een broer die eigenaar

³⁴³ Kars, *Blood on the river*, 15 en 54.

³⁴⁴ Baakman, 'Their power has been broken', 45-67.

³⁴⁵ De Bossche Encyclopedie, 'Ernst Lodewijk van Brunswijk-Wolfenbüttel'; B. L. Blair, 'Wolfert Simon van Hoogenheim in the Berbice slave revolt of 1763-1764', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 140:1 (1984) 56-76, aldaar 58-59.

³⁴⁶ Kars, *Blood on the river*, 175.

Afb. 44. Commandeur Douglas en gouverneur Van Brunswijk-Wolfenbüttel buiten de vesting 's-Hertogenbosch door Jacobus Vrijmoet, 1786.

was van de plantage *Weilburg* in Demerary.³⁴⁷ Douglas zou de tweede man worden in de leiding van de missie.³⁴⁸ Op korte termijn werd er een huur-lingenleger gevormd in 's-Hertogenbosch van zeshonderd vrijwilligers uit de gehele Republiek.

Welke Bossche jongens bij die zeshonderd soldaten waren, is op dit moment nog niet duidelijk. Het is wel bekend dat veel 'gewone Bosschenaren' voor en na de opstand vertrokken naar Berbice en daar voor een

³⁴⁷ Na zijn militaire dienst zou Douglas in de kolonie een belangrijke rol spelen als planter en verkreeg hij tevens de rol van voorzitter binnen de algemene vergaderingen van de planters en andere ingezetenen van de kolonie Berbice. Aan het einde van zijn leven zou Robert Douglas ook eigenaar worden van een plantage in Berbice. In een brief van 28 augustus 1761 meldde gouverneur Storm van 's Gravesande dat de 'heer Capiteyn Douglas' de plantage die zijn broer voor hem had gekocht, goed aandeed. David Alston, 'Slaves and Highlanders'; Colonist, *Kort historisch verhaal van den eersten aanleg, lotgevallen en voortgang der particuliere colonie Berbice, gelegen in het landschap Guiana in Zuid-America* (Amsterdam 1807) 254; De Villiers, *Storm van 's Gravesande*, 208.

³⁴⁸ Netscher, *Geschiedenis van de koloniën*, 225.

periode van doorgaans zes jaar als soldaat werkten en betrokken waren bij de ordehandhaving in de kolonie.³⁴⁹ Soms waren dat gelukzoekers, maar meer dan eens betrof het jongens met een strafblad. De overheid speelde daarop in: zo had de gouverneur van 's-Hertogenbosch de expliciete opdracht gekregen om soldaten voor koloniale missies te werven onder deserteurs en andere misdadigers die op deze manier hun straf konden ontlopen.³⁵⁰ En hoewel meer onderzoek nodig is, lijkt het meer dan waarschijnlijk dat het Bossche stadsbestuur, net als in andere garnizoenssteden, gelden ontving van koloniale instanties om soldaten binnen de stad te mogen rekruteren voor de koloniën.³⁵¹

Eind 1763 kwamen de zeshonderd soldaten uit de Republiek aan in Berbice, onder leiding van De Salve en Douglas. Coffy had maanden voordien zijn vredesvoorstel gelanceerd tegenover de Nederlandse bestuurder, maar onderlinge onenigheid bij de opstandelingen brak Coffy zuur op. Uiteindelijk wachtten de kolonisten lang genoeg om het intern verzet tegen Coffy te laten groeien, tot die in wanhoop zelfmoord pleegde. Met de komst van de nieuwe infanterie uit de Republiek slaagden de Nederlanders erin om de opstand neer te slaan en Berbice te heroveren in de zomer van 1764.

Na de opstand

Honderden rebellen werden opgepakt en verhoord. De kolonisten toonden weinig interesse in de redenen achter de opstand van de tot slaaf gemaakten; hun focus lag vooral op het vinden van zoveel mogelijk 'daders' en het bepalen van hun exacte schuld.³⁵² Uiteindelijk werden op vier dagen honderdtwintig mannen en vier vrouwen publiekelijk geëxecuteerd. Douglas was zelf aanwezig bij enkele van deze executies op de plantage *Dageraad*, waar de veroordeelden vaak op brute wijze werden vermoord, door hen te radbraken of levend te verbranden.³⁵³

Na de opstand in Berbice keerde Douglas terug naar 's-Hertogenbosch en met hem ook soldaten uit de Brabantse stad. De kans is groot dat zij met de nodige sier werden onthaald. Als garnizoensstad leunde 's-Hertogenbosch sterk op zijn soldaten, en vormden die een zichtbare aanwezigheid in de straten. Soldaten marcheerden immers door de stad en deden oef-

349 J.N. Leget, 'Brabanders naar Berbice', *Brabantse Leeuw* 3 (1981) 88-91.

350 A. van Stipriaan, Lezing 'Bosch' verband met slavernij?' (11 januari 2024)

351 Meijboom et al., *Nijmegen & Slavernij*, 93.

352 Zie bijvoorbeeld: NL-HaNA, 1.05.05 inv.nr. 135, scan 549 verhoren slaafgemaakten.

353 Kars, *Blood on the river*, 255.

ningen buiten de stadspoorten.³⁵⁴ In 1780 werd Douglas aangesteld als commandeur en generaal-majoor van 's-Hertogenbosch naast Van Brunswijk.³⁵⁵ Hoewel dit onderzoek door zijn focus op de bestuurlijke betrokkenheid niet specifiek heeft onderzocht wat de rol van de Bossche soldaten was in Berbice of de andere Nederlandse koloniën, maakt deze casus toch duidelijk dat concrete ervaringen met slavernij leefden onder de stadsbevolking. Douglas en de soldaten namen immers ook hun ervaringen uit Berbice mee en deelden hun grote verhalen ongetwijfeld met iedereen die ze tegenkwamen in de stad. Bosschenaren moeten dus zeker geweten hebben waarop de grote slavenopstand in Berbice was uitgedraaid.

Afb. 45. De Markt van 's-Hertogenbosch door M. Mourot, circa 1830, waarop rechtsonder ook de militaire aanwezigheid zichtbaar is.

354 A. van Stipriaan, Lezing 'Bosch' verband met slavernij?' (11 januari 2024); P. Bosschenaar, 'Den Bosch en de Bosschenaars (8): Garnizoensstad'.

355 In 1794 werd hij echter uit zijn functie ontheven en verhuisde naar Zeeland. In februari 1796 vroeg het Comité van Waakzaamheid in Bataafs Brabant om zijn uitlevering, zodat hij berecht kon worden voor zijn rol in de plunderingen van 's-Hertogenbosch. Het is echter onduidelijk of hij daadwerkelijk werd berecht. De Bossche Encyclopedie, 'Robert Douglas'.

5.3 Voorbij het stereotiep – Regina, Roesje en slavernij in Azië

‘Lucas Aams, schipper van ’t schip Europa dewelke bekende en verklaarde te emanciperen en buijten alle slaafsche dienstbaarheid te stellen zijn Ed[ele] slave meijd gen[aam]t Roesje.’

22 oktober 1781. Met een handtekening onderaan de akte van emancipatie was het officieel: Roesje kreeg na jarenlange gedwongen arbeid als dienstmeid haar vrijheid. Daar stond ze dan, buiten het kantoor van de klerk in het fort van Galle, Sri Lanka, op duizenden kilometers van het dorp op West-Sumatra waar ze was geboren. Vervuld van hoop en geluk moet ze hebben teruggekeken op haar leven tot dan toe en op de reis die haar tot in Sri Lanka had gebracht. Hoe was ze hier nu ook al weer terechtgekomen? Hoe zwaar was haar leven als slaafgemaakte vrouw in Indonesië en Sri Lanka niet geweest? Maar vooral: welke toekomst stond haar nu te wachten als vrije vrouw? Dat laatste was nog allesbehalve duidelijk, maar het was in ieder geval een toekomst waar de latere Bossche stadsbestuurder Laurens de Sille zich net financieel garant voor had gesteld in diezelfde akte van emancipatie.

Slavernij in de Nederlandse gebieden in Azië

Het verhaal van de Indonesische slaafgemaakte Roesje is jammer genoeg geen uitzonderlijk verhaal, integendeel. In tegenstelling tot wat het grote publiek lang heeft gedacht, bleef de Nederlandse betrokkenheid bij slavenhandel niet beperkt tot de WIC en de trans-Atlantische slavernij. De laatste tien jaar groeide langzaam het besef dat ook onder toezicht van de VOC honderdduizenden mensen in gebieden langs de Indische Oceaan en Zuidoost-Azië in slavernij gedwongen werden en duizenden kilometers werden verscheept om elders te werken.³⁵⁶ Het draaiende houden van Nederlandse nederzettingen en handelsposten in Azië kon enkel door de inzet van duizenden tot slaaf gemaakten. Zij werden gevangengenomen tijdens conflicten en militaire expedities van de VOC of verhandeld op traditionele slavenmarkten. Hun herkomst strekte zich uit over een groot

³⁵⁶ R.M. Allen, *European slave trading in the Indian ocean, 1500-1850* (Athens 2015); Markus Vink, 'The world's oldest trade. Dutch slavery and slave trade in the Indian ocean in the seventeenth century', *Journal of World History* 14:2 (2003) 131-177; T. Chakraborty en M. van Rossum, 'Slave trade and slavery in Asia – new perspectives', *Journal of Social History* 54:1 (2020) 1-14.

deel van Azië en slechts in mindere mate Afrika.³⁵⁷ Deze mensen werkten op de scheepswerven, werden ingezet in de mijnbouw op Sumatra of de plantagekoloniën op de Banda-eilanden en de Molukken.

Maar Roesje was geen Compagnieslaaf. Zij was het persoonlijke eigendom van een schipper. Vanaf het begin van de zeventiende eeuw was het bezit van slaafgemaakten onder Europeanen een gangbare praktijk, waarbij veel VOC-dienaren zich omringden met lijfeigenen. Voor de koloniale elite had het bezit van slaafgemaakten niet alleen een economische functie, maar ook een statusverhogende betekenis. Welgestelde kooplieden etaleerden hun welvaart door soms tientallen slaafgemaakten in dienst te hebben.³⁵⁸ Ook onder Bossche stadsbestuurders met een verleden in de Oost was dit fenomeen waarneembaar. Zo had Rudolph Florentius van der Niepoort talrijke slaafgemaakten in dienst tijdens zijn bestuur op Java en had Johan Abraham van der Voort op Ambon zeker twee vrouwelijke lijfeigenen.³⁵⁹ Dit sociale patroon wordt ook weerspiegeld in visuele bronnen uit die periode, zoals afbeelding 46. Deze bronnen tonen aan hoe die slavernij verankerd was in het dagelijks leven.

Roesje

Op die manier verzeilde Roesje als slaafgemaakte vrouw in het bezit van de schipper Lucas Aams, die haar in 1778 officieel had aangekocht in Padang, op de westkust van Sumatra. Padang was toen al een eeuw lang het bestuurscentrum van de Compagnie op West-Sumatra, en daarbij tevens belangrijk voor de peperhandel. Maar naast peper en andere specerijen passeerden ook slaafgemaakten als handelswaar in de drukke haven. Was Roesje misschien een van de ontelbare mannen en vrouwen die vanaf het nabijgelegen eiland Nias naar Padang waren gebracht als slaafgemaakte? Of was ze elders in Indonesië geboren, of zelfs verder weg, en was Padang slechts een tussenstation in een veel langere reis?³⁶⁰

357 M. van Rossum, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum: Verloren, 2015); Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht*, 31-32.

358 Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht*, 60-63.

359 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3657, scan 316, Missive van de Gouverneur-Generaal van Indië Oktober 1784 met vermelding van tot slaaf gemaakten van Van der Niepoort; NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3447, scan 781, Transportlijst van het schip Amsterdam met vermelding lijfeigenen van Van der Voort.

360 M. van Rossum, 'Global slavery, local bondage? Rethinking slaveries as (im)mobilizing regimes from the case of the Dutch Indian Ocean and Indonesian Archipelago worlds', *Journal of World History* 31:4 (2020) 693-727.

Afb. 46. Een vrouwelijke lijfeigene in een Europees gezelschap op Ceylon door Jan Brandes, circa 1785.

In de achttiende eeuw verscheepten private handelaars vanuit West-Sumatra, met goedkeuring van de Compagnie, slaafgemaakten naar alle uithoeken van het uitgestrekte voc-gebied – tot in Zuid-Azië en zelfs de Kaapkolonie.³⁶¹ Na haar verkoop op Padang volgde Roesje Aams op zijn reizen als schipper, waar die laatste de eindverantwoordelijkheid had over honderden opvarenden en de kostbare handelswaren aan boord. De kans bestaat dat Roesje zo de Republiek heeft bezocht en enkele maanden later met het schip *Jonge Hellingman* onder Aams' gezag via Kaap de Goede Hoop naar Batavia reisde eind 1779-begin 1780.³⁶² Pas anderhalf jaar later duikt ze op in Galle, Sri Lanka, waar Aams haar terug in vrijheid wil stellen. Hij betaalde de verplichte donatie aan de plaatselijke diaconie van de Nederlands Hervormde Kerk. Twee lokale ambtenaren onderwierpen Roesje vervolgens aan een snelle fysieke controle om na te gaan of ze in haar eigen levensonderhoud kon voorzien. Immers, het koloniale bestuur van Galle wilde niet riskeren dat vrije slaven in armoede verzeild zouden raken en dan moesten komen aankloppen bij de armenzorg.³⁶³

Om dat laatste risico verder te beperken, moesten ook twee mannen financieel borg staan voor Roesje. Zij beloofden plechtig haar te ondersteunen als zij de eerste zes jaar na haar vrijlating in armoede zou verzeild raken. Aams vond een hoge officier op zijn schip daartoe bereid, maar ook equipagemeester Laurens de Sille, de lokale havenverantwoordelijke van Galle.³⁶⁴ Het is niet duidelijk of Aams en De Sille elkaar voordien al kenden of dat dit het begin was van hun connectie. Aams zou later in ieder geval zijn zeemansleven opgeven en jaren nadien De Sille opvolgen als equipagemeester van Galle.³⁶⁵ Bevrijdde Aams zijn dienstmeid Roesje om met haar in vrijheid te leven in Galle? Was er sprake van een relatie tussen beiden? Zonder verder onderzoek in de plaatselijke archieven van Galle blijft

361 T. Chakraborty, 'Nederlandse slavernij in Zuid-Azië' in: R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum en U. Vyent, *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 307-318, aldaar 311.

362 Voor meer informatie over deze reis, zie reis 4347.4 van Texel naar Batavia van *Dutch Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries*.

363 Sri Lankan National Archive, Lot 1, inv.nr. 6343 emancipatie Roesje 22 oktober 1781; L.J. Wagenaar, *Galle, VOC-vestiging in Ceylon. Beschrijving van een koloniale samenleving aan de vooravond van de Singalees opstand tegen het Nederlandse gezag, 1760* (Amsterdam 1994) 53-54.

364 Sri Lankan National Archive, Lot 1, inv.nr. 6343 emancipatie Roesje 22 oktober 1781.

365 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3975, scan 131, Aanstelling Lucas Aems 22/9/1790 en 9/11/1792 equipagemeester Galle.

dit voorlopig giswerk, maar na jarenlange gedwongen arbeid was Roesje in ieder geval voor de wet weer een vrije vrouw.

Regina

In Galle kreeg Roesje haar vrijheid terug en woonde er minstens enkele maanden en misschien zelfs jaren. Die havenstad op Sri Lanka was al eeuwenlang een broeihaard van invloeden op het kruispunt tussen oost en west. Roesje ontdekte de stad op haar economische en culturele hoogtepunt, wanneer moslims, hindoes, boeddhisten en christelijke Euraziaten zij aan zij leefden.³⁶⁶ Slaafgemaakten waren een integraal onderdeel van het sociale weefsel van de stad en de meeste Compagniedienaren, rijke moslimfamilies of Singalese hoofden hadden dan ook slaafgemaakt personeel in huis.³⁶⁷ Naast het koloniale systeem bestonden ook andere lokale vormen van slavernij, zoals schuldslavernij, waarbij mensen in armoede tijdelijk hun vrijheid opgaven. Tegelijkertijd bood datzelfde koloniale systeem sommigen van hen wel een wettelijke route naar vrijheid. Net als Roesje kregen jaarlijks een tiental anderen hun vrijheid terug via een emancipatieprocedure voor het koloniale bestuur.

Laurens de Sille, een van de twee borgstellers van Roesje, was pas enkele maanden daarvoor zijn baan in de haven van Galle begonnen. De Sille werd in 1743 geboren in het Brabantse Waalwijk, in een familie die diepe wortels kende in de Brabantse en Gelderse politiek. De Sille koos desondanks voor een maritieme carrière in de VOC en klom in enkele jaren op tot opperstuurman.³⁶⁸ Na jaren in zeedienst van de Compagnie met reizen via Kaap de Goede Hoop en Batavia, nam hij eind augustus 1781 de baan aan als equipagemeester in Galle.³⁶⁹

In februari 1786 lijkt De Sille genoeg te hebben gehad van zijn leven op Sri Lanka en maken hij en zijn echtgenote zich klaar om terug naar Nederland te verhuizen. Zij reizen samen met de achtjarige Dirk Mattheus Ebbenhorst, een 'onder hun opzicht sorteerd kint', en zijn oppas 'eene slavinne

³⁶⁶ Wagenaar, *Galle*, 45.

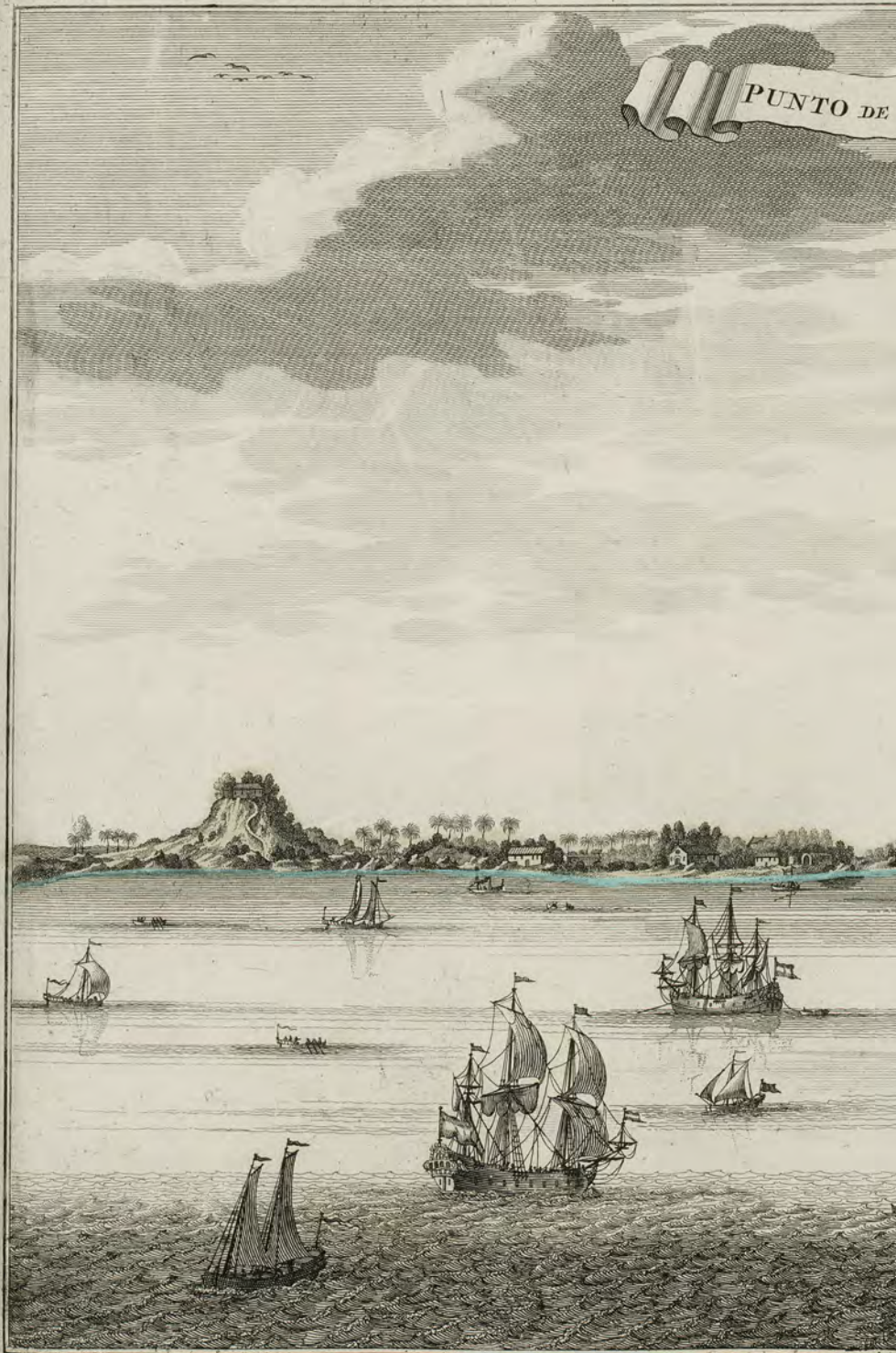
³⁶⁷ Idem, 51.

³⁶⁸ NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-indische Compagnie*, inv.nr. 6688, scan 13, Inschrijving Laurens de Sille op het schip Amsterdam op 5 januari 1780; NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 10413, scan 211.

³⁶⁹ Voor meer informatie over deze reis, zie reis 7947.4 van Batavia naar Texel van *Dutch Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries*.

N° 12. B.

PUNTO DE

Afb. 47. Aanzicht van Galle met verschillende (Nederlandse) schepen voor de kust, circa 1725.

genaamd Regina'.³⁷⁰ Over Regina zelf weten we nauwelijks iets, enkel dat ze Dirk begeleidde op zijn reis naar de Republiek. Dirk was de zoon van Jan van Ebbenhorst, een onderkoopman in dienst van de VOC, die op dat moment in financiële problemen verkeerde.³⁷¹ Hij had kort daarvoor meerdere slaafgemaakten moeten afstaan, die naar Jaffna waren overgebracht om daar op last van de Compagnie te worden verkocht om zijn schulden af te betalen.³⁷² Mogelijk verklaart dit waarom zijn zoon, samen met Regina, onder toezicht en op kosten van De Sille naar de Republiek reisde. Het was in deze periode overigens niet ongebruikelijk dat Europese kinderen met een slaafgemaakte oppas naar de Republiek reisden. Veel kinderen van VOC-functionarissen werden op jonge leeftijd teruggestuurd naar Europa voor hun verdere scholing.³⁷³ Of Regina na haar aankomst in Middelburg ook is teruggekeerd naar Azië, blijft onduidelijk. Over Laurens de Sille daarentegen weten we veel meer. Na zijn tijd in Sri Lanka vestigde hij zich in 's-Hertogenbosch, waar hij zijn loopbaan voortzette in de lokale politiek. Tussen 1792 en 1794 werd hij tot twee keer toe verkozen tot schepen.³⁷⁴

Flarden en stiltes

De flarden van de levensverhalen van Roesje en Regina maken natuurlijk iets pijnlijk duidelijk. Koloniale archieven vertellen ons altijd zoveel meer over de eigenaars, dan over de mensen die destijds onder toezicht oog van de VOC in slavernij gedwongen werden. Roesje, Regina en honderdduizenden anderen werden geroofd uit hun thuisomgeving rond de Indische oceaan en in Zuidoost-Azië, nadien op een schip gedwongen en elders ver weg in het VOC-gebied aan het werk gezet. De Oost kende dan misschien minder plantage-economieën dan in Suriname en de Caraïben, maar koloniale slavernij had hier evenzeer een enorme impact op de levens van gewone mannen, vrouwen en kinderen.

370 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 10672, scan 284, Passagierslijst met daar vermeld het gezelschap De Sille, 21 mei 1787.

371 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 10044, scan 20, Vermelding transport naar Nederland voor het 'zoontje van den onderkoopman en Jaffenas kassiet Jan van Ebbenhorst in naeme Dirk Mattheus van Ebbenhorst' 13 januari 1787.

372 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3724, scan 410, Verkoop van tot slaaf gemaakten van Jan van Ebbenhorst, 12 Augustus 1786.

373 A. van den Belt, *Het VOC-bedrijf op Ceylon. Een voorname vestiging van de Oost-Indische Compagnie in de 18de eeuw* (Zutphen 2008) 259.

374 NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 10685, scan 276, Vermelding reis De Sille naar 's-Hertogenbosch.

Afb. 48. Een vrouwelijke tot slaaf gemaakte met een Europees kind door Auguste van Pers, 1854.

6 Vergeten in de Bossche straten

Filippina Fortuijn en Alexander van Geneve vermeldden we reeds aan het begin van dit boek – twee Afro-Surinamers die in dezelfde jaren leefden en werkten in 's-Hertogenbosch en er door de straten zwierden. Maar zoals het koloniale archief doorgaans zwijgt over het leven van tot slaaf gemaakten in de Oost en West, blijft ook in de Bossche archieven hun aanwezigheid vrijwel onzichtbaar. Zo dwalen zij, net als tientallen lotgenoten, naamloos rond in het verleden van de Bossche binnenstad.

Om dit structurele vergeten van zwarte aanwezigheid in de stad tastbaar te maken, richten we eerst onze blik letterlijk op een schilderij uit de achttiende eeuw. Het toont het huishouden van de Bossche bestuurder Van der Does. Helemaal rechts op het doek staat een onbekende zwarte jongen – klein afgebeeld, op de achtergrond, maar onmiskenbaar aanwezig. Zijn aanwezigheid confronteert ons met de verwevenheid van de Nederlandse elite met koloniale structuren. Tegelijkertijd herinnert het ons eraan hoe moeilijk het is om de levens van deze naamloze zwarte bedienden te reconstrueren, precies omdat hun stemmen zelden werden gehoord of opgetekend.

Toch willen we het boek niet afsluiten zonder terug te keren naar Alexander en Filippina. Met veel moeite reconstrueren we flarden van hun levensverhalen – wonderlijke trajecten die drie continenten met elkaar verbonden. Hun verhalen getuigen van de hardheid van slavernij en haar dwang, maar ook van opmerkelijke veerkracht en handelingsvermogen. Ondanks de beperkingen waarbinnen zij moesten opereren, maakten ze keuzes die hen – hoe moeilijk ook – uit 's-Hertogenbosch deden vertrekken. Een eeuwenoude en directe verbinding tussen de stad en Suriname is hierbij tastbaar en hun persoonlijke geschiedenissen maken duidelijk dat zij geen uitzonderingen waren. Naast deze twee levensverhalen herinneren ook andere sporen ons eraan dat zwarte aanwezigheid in 's-Hertogenbosch geen zeldzaamheid was. Koloniale bestuurders als Van der Niepoort, Van der Voort en Storm van 's Gravesande, lager VOC-personeel zoals De Sille en de grote massa anonieme soldaten van het garnizoen – allen brachten zij, bij terugkeer uit de koloniën, bedienden en soms zelfs tot slaaf gemaakten uit Oost en West mee naar de stad.

De verhalen van Alexander en Filippina zijn dus geen voetnoten, maar vensters op een grotere, vaak vergeten geschiedenis – een geschiedenis waarin ook 's-Hertogenbosch, ver verwijderd van plantages en forten overzee, onmiskenbaar verstrikt was in de koloniale wereldorde.

6.1 Zwarte bedienden in de schaduw – Het familieportret Van der Does-Senguerdius

Door Floris van Alebeek

Op een familieportret uit de vroege achttiende eeuw staan vier mensen rond het klavecimbel, een vroeg toetsinstrument: één dame en drie heren. Dankzij de wapenschilden boven de deuropening weten we zeker dat het over de familie Van der Does-Senguerdius gaat, met uiterst links de Bossche schepen Johan Hendrik van der Does. Onder die wapens staat een anonieme figuur. In een met goudborduursel afgezette livrei stapt hij over de drempel. Wat op zijn dienblad staat, heeft de tand des tijds doen vervaagen. Wat nog wel zichtbaar is, is dat zijn huid herkenbaar donkerder is dan die van de vier figuren op de voorgrond. Waar de familieleden moeiteloos hun namen terugkregen en beschreven werden in de literatuur over het schilderij, blijft deze bediende naamloos in de schaduw staan.

In de loop van de vroegmoderne periode veranderde de manier waarop zwarte personen op portretten werden afgebeeld. Waar ze aanvankelijk een prominente plek innamen, werden ze geleidelijk naar de achtergrond of de randen van het beeld verschoven. Hoewel slavernij officieel niet bestond in de Republiek, werden deze personen vaak aangeduid als 'slaven' – en waarschijnlijk ook zo gezien door tijdgenoten.³⁷⁵ Deze bijdrage brengt de beschikbare kennis en vraagstukken rond het Bossche familieportret Van der Does-Senguerdius samen en onderzoekt welke rol naamloze zwarte bedienden speelden in het groepsportret in de Nederlandse Republiek.

Conversatiestuk

Het werk is geschilderd in olieverf op koper en betreft een zogenaamd conversatiestuk, een informeel groepsportret waarin de geportretteerden zich

³⁷⁵ E. Koflin, 'Zwart in de kunst van Rembrandts tijd', in E. Kolfin en E. Runia eds., *Zwart in Rembrandts tijd* (Zwolle 2020) 21-22.

Afb. 49. De familie Van der Does-Senguerdius rond het klavecimbel door Balthasar Denner, circa 1714.

bezighouden met een gezamenlijke activiteit, zoals een gesprek, een kaartspel of – zoals hier – musiceren.³⁷⁶ In de rechterbovenhoek van het werk, boven het portaal, zijn de wapens van de families Van der Does en Senguerdius te zien.³⁷⁷ Hierdoor zijn de vier familieleden eenvoudig te identificeren: Johan Hendrik van der Does (1672-1744) zit aan het klavier, terwijl zijn vrouw Hester Senguerdius gereedstaat om zich muzikaal te laten begeleiden. Naast haar zit haar vader, de Leidse hoogleraar wijsbegeerte Wolferdus Senguerdius. Zijn zwarte kleding en pruik verwijzen naar zijn in 1712 overleden echtgenote Elisabeth van der Does, een bloedverwant van Johan Hendrik.³⁷⁸ Haar portret hangt boven het klavecimbel. Rechts, het meest flamboyant gekleed, staat de jonge Leidse student Arnold Pieter van der Does, zoon van Johan Hendrik en Hester.³⁷⁹ De degen aan zijn heup verwijst naar het schermen, een studentensport – de Universiteit Leiden had al in de zeventiende eeuw een eigen schermeschool.

Balthasar Denner

Minder zeker is wanneer, waar en door wie deze voorstelling geschilderd is. De huidige toeschrijving aan Balthasar Denner is afkomstig van kunsthistoricus Adolph Staring, die zich baseerde op de sterke overeenkomsten tussen dit groepsportret en twee andere conversatiestukken van Denner.³⁸⁰ Portretschilder Denner werd in 1685 geboren in Altona bij Hamburg. Zijn vader, de doopsgezinde predikant Jacob Denner, stimuleerde zijn artistieke ontwikkeling. Hij kreeg zijn opleiding van plaatsgenoot Frans van Amama, waarschijnlijk een Nederlander. Al sinds de zestiende eeuw kenden Hamburg en Altona aanzienlijke Nederlandse migrantengemeenschappen, wat Denners latere oriëntatie op Nederland kan verkla-

³⁷⁶ Zie A. Staring, *De Hollanders thuis: gezelschapstukken uit drie eeuwen* ('s-Gravenhage 1956). Dit werk geeft een overzicht van het informele familieportret en de wording van het conversatiestuk.

³⁷⁷ J.M. de Lange, *Rouwboarden* (ca. 1700), 4500 pengetekende en ingekleurde familiewapens en genealogische aantekeningen, Koninklijke Bibliotheek, <https://webggc.oclc.org/cbs/DB=2.37/XMLPRS=Y//PPN?PPN=434188247>.

³⁷⁸ Haar grootvader Jan van der Does (1567-1649) is tevens de overgrootvader van Johan Hendrik van der Does. Haar vader is Adriaen van der Does, burgemeester van Schiedam.

³⁷⁹ J.M. de Lange, *Rouwboarden* (ca. 1700) meldt 'De Heer en Mr Arnold Peter van der Does obiit 1730'. Van beide volwassen heren bestaan portretten, waardoor deze identificatie nog eens is te verifiëren.

³⁸⁰ J.W. Niemeijer, 'Een vroeg-achttiende-eeuws conversatiestuk', *Oud Holland – Journal for Art of the Low Countries* 75:1 (1960) 249-252, aldaar 252.

ren: Denner bracht, in een viertal reizen, naar schatting vijf tot zeven jaar in Nederland door.³⁸¹

In de vroege achttiende eeuw werd Altona zwaar getroffen door rampen: nadat in 1711 de kern van de oude stad was afgebrand, werd in 1713 tijdens de Grote Noordse Oorlog opnieuw een stadsbrand door de Zweden aangestoken, waardoor tweederde van Altona in de as werd gelegd. Tegelijkertijd woedde een pestepidemie die tienduizenden slachtoffers eiste. Balthasar Denner zag in 1714 de kans om met zijn vrouw uit de halfverwoeste stad te ontsnappen en naar Nederland te reizen. Kunstschrijver Jan van Gool, die Denner persoonlijk kende, vermeldt verschillende reizen van Denner naar Nederland, waaronder 'een speelreisje naer Amsterdam' in 1714. Denner 'schilderde daer eenige Portretten', aldus Van Gool. Het is mogelijk dat hij tijdens dit verblijf ook de familie Van der Does portretteerde.³⁸²

Denners eerste reis naar Nederland heeft geen sporen nagelaten in gesigioneerde of gedocumenteerde schilderijen.³⁸³ Daarmee zou de familiegroep waar deze bijdrage over gaat een bijzonder hoofdstuk vormen in het oeuvre van de jonge Denner. Het werk sluit binnen Denners oeuvre aan bij een groot conversatiestuk rond Christiaan August van Sleeswijk-Holstein-Gottorp met zijn familie en hofhouding tijdens het kaartspel, geschilderd in 1712.³⁸⁴ Een later groepsportret met onder anderen Mattheus de Neufville en Petronella de Neufville toont opnieuw een figuur die opzij is geplaatst, met een ingelijst portret van een overleden familielid op de achtergrond. Ook hier speelt de voorgestelde ruimte een vergelijkbare rol. Het groepsportret van Denner en zijn eigen gezin vertoont eveneens overeenkomsten met het conversatiestuk met de familie Van der Does-Senguerdius, waarbij Denner zichzelf naar rechts gezeten afbeeldde (afb. 50).

381 J.W. Niemeijer, 'Denner en Van der Smissen. Twee Hanze-schilders in Holland', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 21:1 (1970) 199-224, aldaar 204.

382 J. van Gool, *De Nieuwe Schouburg der Nederlantsche Kunstschilders en Schilderessen. Tweede deel* (Den Haag 1751) 67.

383 Niemeijer, 'Denner en Van der Smissen', 204.

384 Het werk werd tot de twintigste eeuw bewaard in Schloss Eutin. Zie afbeelding in G. Biermann, *Deutsches Barock und Rokoko* (Leipzig 1914) 162. De zithouding van de hertog vertoont sterke overeenkomsten met die van Johan Hendrik van der Does en ook de architectonische elementen tonen gelijkenissen. Wel moet worden opgemerkt dat de figuren in het werk uit Schloss Eutin stijver ogen dan de familie Van der Does-Senguerdius. Dit suggereert dat de twintiger Denner tussen 1712 en 1714 een aanzienlijke artistieke ontwikkeling doormaakte. Niemeijer, 'Denner en Van der Smissen', 206.

Afb. 50. Het groepsportret van Denner met zijn eigen gezin door Balthasar Denner, circa 1728-1732.

Een speelreisje naar Amsterdam

Het is niet zeker of Denner tijdens het door Van Gool genoemde 'speelreisje' van 1714 ook in Leiden of zelfs 's-Hertogenbosch geweest kan zijn.³⁸⁵ Voor de datering bestaan enkele piketpaaltjes: het werk is vervaardigd ná het overlijden van Elisabeth van der Does in 1712 en vóór het overlijden van Hester Senguerdius in 1716.

Ook over de locatie van de afgebeelde ruimte bestaat onzekerheid. Het schilderij is waarschijnlijk gemaakt in een periode waarin de familie zich meer en meer in 's-Hertogenbosch ging ophouden.³⁸⁶ Johan Hendrik van der Does wordt schepen van 's-Hertogenbosch in 1715 en zijn nominatie was in 1714. De vraag blijft echter of het schilderij wel een bestaande ruimte afbeeldt. Het zou immers evengoed om een door de schilder verzonnen ruimte kunnen gaan, om het samenzijn van de geportretteerden wat aan te kleden. De vraag blijft ook of het er wezenlijk toe doet of de voorstelling in Leiden of 's-Hertogenbosch tot stand kwam: de familie behoorde tot de bestuurlijke en intellectuele laag van de Republiek.³⁸⁷ Johan Hendrik van der Does gaf als schepen van 's-Hertogenbosch en later als broeder (1718) en proost (1736) van het Illustere Lieve Vrouwe Broederschap het startschot voor de blijvende aanwezigheid van de familie Van der Does in 's-Hertogenbosch en het politieke en maatschappelijke leven van de stad gedurende de daaropvolgende twee eeuwen.

Opdrachtgever

Overigens is onbekend wie van de geportretteerden initiatief nam tot dit groepsportret. De vraag naar de opdrachtgever van dit schilderij is relevant in de bredere zoektocht naar sporen van slavernij en kolonialisme binnen de familiegeschiedenis en identificatie van de zwarte bediende. Over Wolferdus Senguerdius is veel bekend. Hij was zelf het kind van de Utrechtse hoogleraar Arnoldus Senguerdius. Wolferdus Senguerdius werd hoogleraar wijsbegeerte in Leiden. Hij was een voorstander van empirisch onderzoek en voerde zelf ook demonstraties van wetenschappelijke

³⁸⁵ Idem, 205.

³⁸⁶ Johan Hendrik van der Does was poorter van Leiden sinds 1695 en diens gelijknamige zoon werd nog in Leiden geboren in 1709. De hier afgebeelde zoon Arnold Pieter van der Does is sinds 1710 ingeschreven als student in Leiden.

³⁸⁷ Dat is overigens ook de reden dat het werk als bruikleen opgenomen is in *Het verhaal van Brabant*, onderdeel van de vaste collectiepresentatie van *Het Noordbrabants Museum*, als illustratie van de politiek van Staats-Brabant, de periode waarin protestante geslachten met goede connecties in de Republiek de dienst uitmaakten in het Bossche stadsbestuur.

experimenten in Leiden uit.³⁸⁸ Na het overlijden van Friedrich Spanheim in 1701 werd Senguerdius bovendien bibliothecaris van de Universiteitsbibliotheek Leiden.³⁸⁹ Een interessante connectie tussen Senguerdius en Denner komt naar voren in reisverslagen van auteur Zacharias Conrad von Uffenbach. In zijn *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland* (1753) beschrijft Uffenbach hoe hij in de jaren 1709-1711 zowel Denner in Altona als Senguerdius in Leiden bezocht.³⁹⁰ Interessant voor deze bijdrage zijn de intellectuele connecties met de Engelse koloniën in de trans-Atlantische wereld van Senguerdius.³⁹¹

Toch blijft het de vraag of Senguerdius, ondanks zijn senioriteit, de opdrachtgever van dit werk was. In het conversatiestuk zijn de afgebeelde personen relatief gelijkwaardig gepositioneerd. Het alliantiewapen Van der Does-Senguerdius boven de deuropening verwijst concreet naar het echtpaar Johan Hendrik van der Does en Hester Senguerdius, wat suggereert dat de opdracht mogelijk vanuit hun huishouden kwam. De nominatie van Johan Hendrik van der Does als schepen van 's-Hertogenbosch in 1714 kan een aanleiding zijn geweest voor het vervaardigen van dit familieportret.

Slaafgemaakten en bedienden

Tot slot wat bedenkingen over de 'bediende' – op zich een problematisch woord, aangezien de kans groot is dat deze 'bedienden' de Republiek bereikten via de trans-Atlantische handel in slaafgemaakten.³⁹² Deze 'bedienden' werden voornamelijk ontvoerd uit Westelijk Afrika en de Caraïben en werden aangesteld als bedienden, tuiniers, koks en voor andere huishoudelijke taken te werk gesteld. Hoewel slavernij in Nederland verboden was, werden mensen van kleur meegebracht door handelaren van de WIC en als geschenk doorgegeven aan andere welgestelden. Soms werden ze

388 E.G. Ruestow, *Physics at 17th- and 18th-Century Leiden. Philosophy and the new science in the university* (Den Haag 1973) 96. Enkele achttiende-eeuwse wetenschappelijke instrumenten naar zijn ontwerp worden bewaard in Rijksmuseum Boerhaave.

389 N.N., 'Arnoldus Senguerdius', in A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden* (1874) dl. XVII, 614.

390 Z.C. Von Uffenbach, *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen Holland und Engelland* (Leipzig 1753), delen II-III.

391 Senguerdius onderhield onder meer contact met Increase Mather in New England. In 1688 schonk hij een Amerikaanse Bijbelvertaling aan de Leidse Universiteitsbibliotheek. P.C. Molhuysen, *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit 1574-1811. Deel 4 (1682-1725)* (Leiden 1913-1924) 59.

392 In oudere artikelen over deze personen worden ook termen als 'page' gebruikt, teruggaand op de ridderlijke traditie van 'knechten' en 'schildknappen'.

belast met taken van meer gezag, zoals boekhouding en andere vormen van huishoudelijk beheer, of deden ze dienst als paardenverzorger, jachthulp of muzikant.³⁹³

Dusver is het niet gelukt om personen van kleur te traceren in archiefstukken rond de familie Van der Does-Senguerdius. Mogelijk gaat het hier, niet alleen bij gebrek aan documentatie rond een bestaande historische persoon, om een artistiek gebruik: die van zwarte ‘bedienden’ in zeventiende- en achttiende-eeuwse groepsportretten. In sommige gevallen lukt het om een individu te traceren, vaker lukt dat niet, zelfs bij goed gedocumenteerde en uitgebreid onderzochte zeventiende-eeuwse werken van onder meer Frans Hals, Caesar van Everdingen en Jan Mijtens. Vaak lijken deze personen toegevoegd te worden om de status van de geportretteerde te verhogen en worden zwarte personen als luxueuze ‘bezitting’ afgebeeld. Op een achttiende-eeuws groepsportret van Philip van Dijk heeft de anonieme zwarte bediende zelfs een halsband om, eveneens een gebruik dat op meerdere werken terug te vinden is. Deze halsband lijkt dit pijnlijke idee van ‘eigendom’ te onderstrepen.³⁹⁴

Conclusie

Zo blijven we achter met twee fundamentele vragen: ging het hier om een bestaand individu of was de zwarte bediende enkel een statussymbool? En als hij wel bestond, hoe vrij was hij dan? Zeker is dat er zwarte mensen in Leiden en in 's-Hertogenbosch waren, maar dat betekent niet automatisch dat *dé* persoon traceerbaar is.³⁹⁵

Als het lukt om een zwarte persoon in het huishouden Van der Does of Senguerdius te identificeren, zou dat een belangrijke stap zijn in het zichtbaar maken van individuele geschiedenissen die anders verloren gaan. Tegelijkertijd bestaat de kans dat we zoeken naar iemand die nooit heeft bestaan en dat we te maken hebben met een geënceneerd beeld, zoals vaker voorkwam in groepsportretten uit deze periode.³⁹⁶ Dit schilderij

393 G. Cook, ‘Were those Black ‘servants’ in Dutch Old Master paintings actually slaves?’ (15-1-2016), <https://www.wbur.org/news/2016/01/15/black-servants-old-master-art-slavery>.

394 V. Smeulders, ‘Met halsbanden als deze werden slaafgemaakten in Nederland een statussymbool’, *Volkskrant*, 6-12-2022.

395 Zie bijvoorbeeld: G. Oostindie en K. Fatah-Black, *Sporen van de slavernij in Leiden* (Leiden 2017).

396 In de hedendaagse erfgoed- en museumwereld wordt steeds vaker geprobeerd betekenis te geven aan deze complexe en gefragmenteerde geschiedenis. Tentoonstellingen als *Bitterzoet Erfgoed: Zwart in Groningen* (2022) in het Groninger Museum en *Act II, 12 Portraits* (2019) van Joyce Vlaming in het Centraal Museum proberen deze figuren uit de anonimiteit

Afb. 51. Groepsportret van de familie Friesheim en hun page door van Philip van Dijk, 1739.

biedt een uitdaging: het herinnert ons eraan hoe verstrengeld de Nederlandse elite was met koloniale structuren en hoe moeilijk het is om de verhalen van naamloze zwarte bedienden te reconstrueren.

6.2 'Vrije mulat' uit Suriname – Alexander van Geneve

Het is april 1781 en het is druk aan de Bossche haven. Aan het huis van luitenant-kolonel Jacob Salomon Briseval des Borgnes is Alexander van Geneve samen met een andere bediende meubels op een kar aan het laden. Een alledaags verhuistaferel op de Bossche straten, totdat een dronken schipper het huis van de kolonel binnendringt. Daar eist de dronkaard geld van de dochter des huizes. Op haar vraag zet Alexander getrouw de schipper aan de deur, en op straat onttaardt de ruzie verder. De schipper bedreigt Alexander hem in de 'haven te zullen aanranden en met zijn mes tot fricandelle snijden'.³⁹⁷ De schipper wordt opgepakt en in het latere proces-verbaal wordt Alexander beschreven als 'vrije mulat, knecht', wat erop wijst dat hij kind was van een Europese en Afrikaanse ouder. Wat weten we over het vroegere leven van Alexander? Waarom woonde en werkte hij op dat ogenblik in 's-Hertogenbosch? En hoe uitzonderlijk was iemand als Alexander in het Bossche straatbeeld van die achttiende eeuw?

Al vanaf het prille begin van de Europese koloniale ondernemingen in Amerika, Azië en Afrika kwamen er mensen in omgekeerde richting mee op de retourschepen naar de Nederlanden.³⁹⁸ Uitgezonderd een kleine groep diplomaten en vrije personen waren veruit de meeste mensen van kleur in de Republiek destijds slaafgemaakten of bedienden.³⁹⁹ Zij werden doorgaans meegenomen door kooplieden, ambtenaren of militairen die terugkeerden uit de overzeese gebieden. Al vanaf de zeventiende eeuw verspreidden mensen van kleur zich voorbij de havensteden als Amsterdam, Rotterdam en Middelburg en vestigden zich op plekken overal in de

397 NL-HtSA, 0014 *Criminele procesdossiers*, inv.nr. 141-18 Crimineel dossier inzake bedreiging, dronkenschap 1781.

398 M. Ponte, 'Tussen slavernij en vrijheid in Amsterdam', in P. Brandon, G. Jones, N. Jouwe en M. Van Rossum eds., *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam 2020) 248-256, aldaar 248.

399 C. Haarnack, D. Hondius en E. Kolfin, 'Swart' in Nederland: Afrikanen en creolen in de Noordelijke Nederlanden vanaf de middeleeuwen tot de twintigste eeuw', 'Swart' in Nederland: Afrikanen en creolen in de Noordelijke Nederlanden vanaf de middeleeuwen tot de twintigste eeuw', in E. Kolfin en E. Schreuder eds., *Black is beautiful: Ruben tot Dumas* (Amsterdam 2008) 88-107, aldaar 90.

Nederlanden.⁴⁰⁰ Hun vroege aanwezigheid in kleinere steden binnen de Republiek toont de eeuwenoude en diepe verwevenheid tussen Nederland en de voormalige koloniën. Dit dwingt ons om het historische beeld van Nederland als homogene witte natie bij te stellen.

⁴⁰⁰N. Jouwe, 'Eduard, Sitie, Pieter en Lizette. Vier eeuwen zwarte aanwezigheid in Utrecht', in N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben eds., *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021) 215-234, aldaar 218.

Afb. 52. Raedhuis en Markt in 's Hertogenbosch door Abraham de Haen, 1730.

Net als in andere steden binnen de Republiek kwamen ook in 's-Hertogenbosch zowel vrije als onvrije mensen van kleur terecht. Haar voorname handelspositie speelde daar zeker een rol in, maar het was vooral haar functie als een van de belangrijkste garnizoenssteden van het land die ervoor zorgde dat militairen uit alle windstreken naar de stad kwamen. Aan een van belangrijkste verdedigingslinies van het Nederlandse grondgebied waren in 's-Hertogenbosch permanent enkele duizenden soldaten en offi-

cieren gevestigd in de zeventiende en achttiende eeuw.⁴⁰¹ Dat bonte garnizoen veranderde voortdurend van samenstelling en kende manschappen van zeer uiteenlopende nationaliteiten.⁴⁰² Naast hun rol als beschermers van de stad en regio tegen indringers van buitenaf werden deze garnizoenssoldaten ook regelmatig ingezet voor missies in de uithoeken van het koloniale rijk. Zo lazen we eerder al over de uitgezonden Bossche soldaten die de slavenopstand in Berbice moesten neerslaan (4.2). Maar het was na het breken van het verzet van slaafgemaakten in Suriname dat een garnizoenssoldaat Alexander mee terug naar 's-Hertogenbosch had genomen.

Reiziger door het koloniale rijk

In september 1765 reisde Alexander als passagier vanuit Suriname op een schip richting Amsterdam.⁴⁰³ Op zich was zijn reis niet direct bijzonder: met de stichting van plantagekoloniën in Zuid-Amerika kwam ook het gewone personenverkeer van en naar de Republiek op gang.⁴⁰⁴ Mensen staken de oceaan over om uiteenlopende redenen, als kooplui, ambtenaren of omwille van familiale redenen, en daarbij reisden hun (on)vrije bedienden mee. Aangezien 'mulatte jonge' Alexander zonder eigenaar op de passagierslijst stond, kan het zijn dat hij op vraag van zijn ouders naar de Nederlanden trok. De kinderen van Europese en Afrikaanse ouders werden immers vaker naar het vasteland van Europa gestuurd om daar een goede opleiding te krijgen. De precieze beweegredenen van Alexander blijven echter onbekend.

Het zou veertien jaar duren voordat Alexander opnieuw in de archieven opduikt, wanneer hij in 1779 vanuit het fort Elmina in Ghana in Suriname arriveerde.⁴⁰⁵ Het fort was een van de belangrijkste knooppunten in de internationale slavenhandel. Afrikaanse slaafgemaakten werden er opgesloten alvorens ze van hieruit verscheept werden via de Middenpassage naar de plantages in Noord-, Midden- en Zuid-Amerika. Vermoedelijk was Alexander in dienst van een van de militairen of bestuurders uit

401 M. Prak, 'Omhoog, vooruit: de negentiende eeuw: inleiding', in A. Vos e.a. eds., *'s-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1997) 149-159, aldaar 156.

402 Kappelhof, 'Laverend tussen Mars en Mercurius', 58.

403 NL-NAHA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 204, f. 908, Gouverneursjournaal maandag 30 September 1765.

404 Ponte, 'Tussen slavernij en vrijheid', 253.

405 NL-NAHA, *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 208, f. 302, Gouverneursjournaal woensdag 25 juni 1779.

Suriname aan boord van het schip vanuit Elmina. Kort na zijn aankomst in Suriname vertrok Alexander opnieuw naar Amsterdam. Zo reisde hij in nog geen jaar tijd meer dan 13.000 kilometer, legde hij de trans-Atlantische driehoeksvaart af en verbond hij drie continenten met elkaar aan boord van Nederlandse schepen.

Terugkerende regimenten en 's-Hertogenbosch als garnizoensstad

Het moet ergens in die jaren geweest zijn dat Alexander zijn latere werkgever, luitenant-kolonel Des Borgnes, heeft leren kennen. Om te begrijpen waarom Alexander in 's-Hertogenbosch opduikt, moeten we graven in de levensloop van Des Borgnes. Na een lange staat van dienst in het Staatse leger schopte Des Borgnes het uiteindelijk tot generaal-majoor.⁴⁰⁶ In die functie werd hij in 1772 uitgezonden naar Suriname met het regiment van de Zwitserse kolonel Louis Henri Fourgeoud. Dit regiment moest het verzet van de tot slaafgemaakten met geweld neerslaan. Onder de soldaten bevond zich ook de Schotse militair John Gabriel Stedman, wiens latere memories over de strafexpedities in Suriname een accuraat beeld geven van de wreedheden in een plantagekolonie.⁴⁰⁷ Anders dan zijn achternaam misschien doet vermoeden, is er op dit moment geen reden om aan te nemen dat Alexander bij dit Zwitserse regiment betrokken was.

Des Borgnes trouwde in Suriname met de vermogende plantage-bezitster Helana Francina Craffort. Via dit huwelijk werd Des Borgnes deeltijdenaar van de plantages *Reynsfort*, *De Eendragt*, *Heimslust* en *Sardam*.⁴⁰⁸ Het koppel woonde in een huis aan de Gravenstraat in Paramaribo, tot Des Borgnes in 1777 als kolonel terugkeerde naar Nederland om zijn militaire carrière te vervolgen.⁴⁰⁹ Vanuit Paramaribo voer het Zwitserse regiment via Texel naar haar eindbestemming, de garnizoensstad 's-Hertogenbosch. Nadat jaren van tropische hitte het regiment flink had uitgedund, ontvingen nog een honderdtal militairen na een lange reis hun soldij. Ter ere van hun terugkeer werd een parade georganiseerd, waarbij de soldaten door de straten van de Brabantse hoofdstad trokken.⁴¹⁰ Aan die optocht van het Zwitserse regiment namen ook mensen van kleur deel, die door militairen vanuit Suriname waren meegenomen.

406P. Dikland, 'Koffieplantage Reynsfort aan de Warapperkreek', database 2008.

407 R. van Gelder, *Dichter in de jungle: John Gabriel Stedman 1744-1797* (Amsterdam 2018) 16.

408P. Dikland, 'Dageraad aan de Commetewane' Database 2005, aangevuld 2008.

409Gelder, *Dichter in de jungle*, 177.

410 Idem, 184.

Afb. 53. Inspectie van een cavalerie-regiment door Cornelis Troost, 1742.

De bekendste was Stedmans vijftienjarige reisgezel Quaco, die door hem was vrijgekocht in Suriname. Later zou Quaco als bediende in dienst gaan bij de familie Torck van Rosendael in Asten.⁴¹¹ Naast Quaco werden ook de slaafgemaakte jongens Vendredi en Louis meegenomen naar 's-Hertogenbosch door andere officieren, alsook de 'mulattin' Phillis.⁴¹² De meeste Afro-Surinamers waren bedienden, maar sommigen onder hen werden paukenist of trompetter in het leger zoals afgebeeld op afbeelding 53.⁴¹³ Volgens een wet uit 1776 werd iedere slaafgemaakte vrij zodra die langer dan zes maanden op Nederlandse bodem verbleef. Dat is vermoedelijk ook de reden waarom de slaafgemaakte Louis, samen met een andere jongen, Frederik, al het volgende jaar terugkeerde naar Suriname, allebei eigendom van Des Borgnes.⁴¹⁴ Over Louis en Frederik weten we verder (nog) niets, maar hun aanwezigheid onderstreept nog een keer de onderschatte mobiliteit tussen de Nederlanden en de overzeese gebieden en de vergeeten aanwezigheid van (voormalig) slaafgemaakten in 's-Hertogenbosch.

Alexander was in ieder geval niet alleen, en in 's-Hertogenbosch waren net als op veel andere plekken in Nederland mensen van kleur te vinden. Met zijn grote garnizoen werkte de Brabantse stad als een magneet op militairen die naar alle hoeken van het Nederlandse koloniale rijk werden uitgezonden en weer terugkeerden. In hun kielzog brachten ze bedienden en slaafgemaakten mee terug naar de stad. Specifieke aantallen hebben we niet, maar alleen al met deze ene terugkeer van het Zwitserse regiment in 1777 kwamen Quaco, Louis, Phillis en Vendredi naar de stad. Van de vermoedelijk honderden Afro-Surinamers die op deze manier in 's-Hertogenbosch terecht kwamen, weten we voorlopig alleen iets over Alexander van Geneve. Als bedienden kwamen ze amper voor in de officiële archieven, en was de dronken schipper die bewuste dag in april 1781 het huis niet binnengedrongen, dan was Alexander anoniem meubels blijven sjouwen en andere klussen verrichten in het huishouden van Des Borgnes.

Alexanders verhaal illustreert op een krachtige manier hoe een vrije man van kleur zich bewoog in een koloniale wereld over drie continenten heen en uiteindelijk als bediende terecht kwam in 's-Hertogenbosch. Zijn

⁴¹¹ Idem, 203.

⁴¹² Zo nam luitenant-kolonel Sieborg de 'mulattin' Phillis mee en bracht de chirurgijn, majoor Nissaeus, een jongen genaamd Vendredi mee. Ook de latere meester van Alexander, Des Borgnes had in Suriname een slaafgemaakte genaamd Louis gekocht; Gelder, *Dichter in de jungle*, 177.

⁴¹³ Idem, 186.

⁴¹⁴ NL-NAHA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 204, f. 21, Donderdag 5 februari 1778.

Afb. 54. Graman Quassi door William Blake naar tekening John Gabriel Stedman, 1796.

verhaal is evenwel niet uniek in de garnizoensstad. Zoals de namen van de pakhuizen verwezen naar de koloniale handel, zo moet de terugkeer van de regimenten uit de West-Indische koloniën de Bossche bevolking in contact hebben gebracht met de koloniale wereld. Ook de mensen van kleur in hun gevolg moeten een rol hebben gespeeld, evenals de verhalen over plantages, slavernij en strafexpedities in de tropische hitte. Kortom, de harde realiteit van een koloniaal rijk ver weg overzee was herkenbaar in het dagelijkse leven van het achttiende-eeuwse 's-Hertogenbosch.

6.3 'Sward mijsje' uit Suriname – Filippina Fortuijn

'In het kerkarchief staat te lezen dat – in de woorden van toen – een zwart meisje, genaamd Filippina Henrietta Christina Fortuijn, daar in 1783 werd gedoopt'.⁴¹⁵ Tijdens de herdenking van het slavernijverleden in 's-Hertogenbosch op 1 juli 2023 gaf minister Conny Helder hiermee eindelijk een naam aan vele vergeten Bosschenaren. Vrouwen als Filippina zijn vaak onzichtbaar in de verhalen over de rijke geschiedenis van de stad, terwijl ze daar een onmiskenbaar deel van uitmaakten. Waar lagen de wortels van Filippina Fortuijn? Hoe kwam ze uiteindelijk in 's-Hertogenbosch terecht en hoe zag haar leven in de stad eruit? En hoe kunnen we door haar verhaal te vertellen bijdragen aan een nieuwe perspectief op het Bossche verleden?

Een bruidsschat in Paramaribo

De jeugdjaren van Filippina voeren ons naar Suriname, waar ze in slavernij werd geboren, hoogstwaarschijnlijk op een plantage. Haar moeder Prinses moet gewerkt hebben in het huis van de plantagedirecteur of als pluukster op de velden; haar vader Fortuin op diezelfde velden, of als ambachtsman.⁴¹⁶ We weten verder niets over Filippina's jonge leven, waar ze precies werd geboren of voor wie haar ouders werkten. Hun zware leven in Suriname was vrij gelijkaardig aan dat van slaafgemaakten op plantages als *Groot Poelgeest* (3.1) of *'t Graaflijk Slot* (5.1). Hoewel slaafgemaakte familieleden in Berbice doorgaans samen werden verkocht, was dit niet het geval bij Filippina en haar ouders.

⁴¹⁵ Helder, C., *Toespraak Conny Helder te 's-Hertogenbosch op 1 juli 2023* (1-7-2023).

⁴¹⁶ NL-HtSA, 0074 *DTB Dopen*, inv.nr. NT000700604, Doopakte van Filippina Hendrijetta Christina Fortuijn, 05-08-1783; Van Galen et al., 'Endless digging', 49.

Over het algemeen wisselden slaafgemaakte families van eigenaar wanneer de plantage met haar inboedel werd verkocht aan verschillende partijen. Prinses en haar dochter Filippina werden op deze manier tussen 1776 en 1778 het bezit van Rudolph Hendrik van Halm, een legerkapitein die samen met zijn regiment in Suriname was gelegerd.⁴¹⁷ Vader Fortuin verdween in dezelfde periode uit zicht en bleek voor ons, door zijn veel voorkomende naam onder slaafgemaakte mannen, niet meer te traceren. Moeder en dochter bleven wel bij elkaar wonen en droegen zorg voor Van Halm en zijn vrouw Christina Elisabeth Winne.⁴¹⁸ Voorlopig blijft het speculatie, maar het zou zomaar kunnen dat Christina's vader Filippina en Prinses als bruidsschat had geschonken aan zijn dochter en haar echtgenoot, of dat zij deel uitmaakten van zijn erfenis. Johan Winne was immers eigenaar van de plantages *De Goede Verwachting* en *Toevlugt*; had Filippina op een van deze plantages haar jeugd doorgebracht?⁴¹⁹

Een nieuwe eigenaar betekende voor Prinses en Filippina een grote verandering en ze verhuisden met het gezin Van Halm naar de Heerenstraat in Paramaribo.⁴²⁰ Destijds was Paramaribo een bruisende stad waar sociale status een belangrijke rol speelde. Meneer en mevrouw Van Halm brachten regelmatig bezoeken aan het theater of de luxueuze koffiehuisen in de stad, maar deden ook mee aan grote bals die daar werden gehouden. Voor de witte elite was het niet ongebruikelijk om hun bedienden mee te nemen, en dus zullen Filippina en haar moeder de Van Halms vergezeld hebben op dit soort sociale evenementen in Paramaribo. De meeste tijd brachten ze echter door met het uitvoeren van hun huishoudelijke taken in de gezinswoning op de Heerenstraat.⁴²¹

417 NL-HaNA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 208, scan 46, Gouvernements journaal met de vertrekkende passagiers uit het gezin Van Halm van 13 mei 1778; NL-HaNA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 207, scan 709, Beschrijving donderdag 6 november 1777.

418 NL-HaNA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 208, scan 46, Gouvernements journaal met de vertrekkende passagiers uit het gezin Van Halm van 13 mei 1778.

419 NL-HaNA, 1.05.01.02 *Tweede West-Indische Compagnie*, inv.nr. 89 scan 169, 30 augustus 1791 correspondentie omtrent de verkoop van de plantage de goede verwachting en de aankoop van dertig tot slaaf gemaakten; Amsterdamse Courant, 7 november 1786, verkoop van de boedel van Johannes Winne; Hendrik Gartman, *Eerstelingen van Surinaamsche mengelpoëzy door P.F. Roos* (Amsterdam 1783) 121-122.

420 NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter Standplaats Amsterdam*, inv.nr. 15394, aktenummer 498519, 7 augustus 1784.

421 P. Brandon, 'Between the plantation and the port. Racialization and social control in eighteenth-century Paramaribo', *International Review of Social History* 64 (2019) 95-124, aldaar 102.

Afb. 55. Europees koppel met hun tot slaaf gemaakten in Suriname
door Pierre Jacques Benoit, 1839.

‘Vrij’ in een verre stad

Het stadsleven van Filippina en haar moeder was echter van korte duur. In 1778 kwam het bevel dat Van Halms regiment moest terugkeren naar de Republiek, namelijk naar de garnizoensstad 's-Hertogenbosch. Op 13 mei 1778 stapt het gezin aan boord van een schip met bestemming Amsterdam. Samen met Filippina – die hier met haar mogelijke roepnaam Philippa wordt vermeld – reisden ook moeder Prinses en een zwarte jongen genaamd Prafiet mee richting de Republiek. Die jongen was trouwens eigendom van de weduwe Walraven uit Suriname, die waarschijnlijk aan Van Halm had gevraagd of de jongen onder zijn supervisie zou kunnen meereizen.⁴²²

422 NL-HaNA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 208, scan 46, Gouvernements Journaal van 13 mei 1778.

Na een maandenlange reis over de Atlantische oceaan en een tussenstop in Amsterdam kwam het gezelschap uiteindelijk aan in 's-Hertogenbosch. Daar bleef Filippina werken in het huishouden van de familie, in de keuken of als kindermisje voor hun vier kinderen. Voor een huishouden van enige rang en stand in Nederland destijds was het hebben van meerdere meiden en knechten de normaalste zaak van de wereld. Met gekleurde bedienden kon de gegoede burgerij van de stad extra pronken. Zij waren het bewijs van de rijkdom die hun meesters in de koloniën hadden verworven. Het in dienst hebben van Filippina moet dan ook het gezin Van Halm extra aanzien hebben geschonken.⁴²³

Als Afro-Surinaamse in 's-Hertogenbosch was Filippina niet alleen. Het straatbeeld was diverser dan schilderijen en platen uit die tijd ons soms doen geloven, waar die personen zelden of nooit op voorkomen.⁴²⁴ De vorige hoofdstukken hebben reeds aangetoond dat mensen uit alle windstreken naar de stad kwamen, al dan niet vrijwillig. Filippina liep eind achttiende eeuw wel eerst als een slaafgemaakte vrouw rond in 's-Hertogenbosch. Omdat slavernij in de Republiek zelf verboden was, had destijds recente wetgeving uit 1776 duidelijk gemaakt dat iedereen in de Republiek erkend moest worden als een vrij mens. Voor mensen in slavernij was er een overgangsregeling: wanneer een tot slaaf gemaakte persoon langer dan zes maanden legaal in de Republiek verbleef, verkreeg hij of zij automatisch de vrijheid.⁴²⁵

Filippina moet dan ook na haar zes maanden in dienst van de familie Van Halm wettelijk als vrij persoon erkend zijn. Echter, vrijheid betekende niet automatisch dat ze gelijk behandeld werd in de stad. Zelfs vrije dienstmeiden en knechten waren sterk afhankelijk van hun werkgevers.⁴²⁶ Ondanks haar nieuwe vrijheid bleef Filippina bij de familie wonen

423 E. Maduro en G. Oostindie, *In het land van de overheerser II. Antillianen en Surinamers in Nederland, 1634/1667-1954* (Leiden 1986) 19 en 138-139.

424 In de negentiende eeuw waren zo 2 op 100 Bosschenaren geboren buiten Europa. A.J.M. Sliphorst, *Verbonden levenslopen, kindersteppe binnen Bossche deelbuurten 1814-1903* (Onuitgegeven proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen, 2020) 60.

425 Het was gangbaar dat mensen hun vrijheid verkregen na een verblijf van zes maanden in de Republiek, echter kon dit worden aangevochten. Wanneer een eigenaar in bezwaar ging tegen deze termijn vanwege bijzondere omstandigheden kon een persoon langer verkeren in slavernij. *'s-Hertogenbosche courant*, 7 juni 1776, Plakkaat van de Staten-Generaal ten aanzien van slavernij (raadpleegbaar via Delpher).

426 M. Ponte, 'Al de zwarten die hier ter stede comen. Een Afro-Atlantische gemeenschap in zeventiende-eeuws Amsterdam', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 15:4 (2018) 33-62, aldaar 60-61.

en werken, en dat nog jarenlang.⁴²⁷ Zag Filippina geen andere kansen op een goed leven? Was er sprake van een zekere band tussen haar en de kinderen van Halm? Haar leven als bediende bij een voornaam huishouden was ondanks haar ondergeschikte status ongetwijfeld luxueuzer dan een 'vrij' leven onder de arme bevolking van de stad.⁴²⁸

Een eigen naam en eigen keuzes

Op 5 augustus 1783 wordt Filippina gedoopt in de Grote Kerk voor de Gereformeerde Nederduitse kerk. In haar tijd verwees de Grote Kerk niet naar de huidige kerk aan het Kerkplein, maar naar de Sint-Janskathedraal, waar tot 1810 nog protestantse diensten werden gehouden.⁴²⁹ Hoewel het interieur van de kathedraal destijds niet zo rijkelijk versierd was als vandaag de dag, moet de immense neogotische kathedraal een diepe indruk hebben gemaakt op Filippina. Onder begeleiding van haar werkgevers Rudolph en Christina van Halm betrad Filippina de kathedraal en onderging zij de doop met het heilige water, waarna zij zich officieel christen mocht noemen. Dit was een belangrijke stap voor Filippina in een tijd waarin het christendom niet uitsluitend als een religie beschouwd werd, maar ook als een manier om zich te onderscheiden van een 'barbaars' en 'onbeschaafd' bestaan. Eigenaren van slaafgemaakten in de Oost en West zagen niet altijd de noodzaak om hun bedienden te laten dopen, wat mogelijk verklaart waarom Filippina al niet op jongere leeftijd was bekeerd.⁴³⁰

Het feit dat Filippina zich pas vijf jaar na haar komst in de stad liet dopen, roept vragen op. In andere bekende gevallen bekeerden voormalig slaafgemaakten in de achttiende-eeuwse Republiek zich op latere leeftijd om nadien kerkelijk te mogen trouwen.⁴³¹ Toch is er geen trouwakte van Filippina terug te vinden. Maar het lidmaatschap van de kerk bood haar

427 Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat Rudolph en Christina van Halm aanwezig waren als getuigen bij het doopsel van Filippina in 1783; NL-HtSA, 0074 DTB Dopen, inv.nr. NT000700604, Doopakte van Filippina Hendrijetta Christina Fortuijn, 05-08-1783.

428 Maduro en Oostindie, *In het land van de overheerser*, 12.

429 's Hertogenbossche courant, 10 februari 1784 (raadpleegbaar via Delpher); NL-HtSA, 0074 DTB Dopen, inv.nr. NT000700604, Doopakte van Filippina Hendrijetta Christina Fortuijn, 05-08-1783.

430 R. von Mallinckrodt, 'The European experience in slavery 1650-1850: Parallels and entanglements', in R. von Mallinckrodt ed., *The European experience in slavery, 1650-1850* (Berlijn/Boston 2024) 69-100, aldaar 15-16.

431 M.R. Doortmont en A. van der Vegt, 'Variations of African life in the eighteenth-century Netherlands: between a boy servant at the court of Orange-Nassau and a lord of the manor in the province of Groningen', in R. von Mallinckrodt ed., *The European experience in slavery, 1650-1850* (Berlijn/Boston 2024) 69-100, aldaar 83.

ook toegang tot bepaalde sociale kringen en liet haar toe om desnoods beroep te doen op sociale bijstand.⁴³² Moeten we in deze doop een poging zien van Filippina om zich wat zelfstandiger te profileren in de stad, wat lossen van de familie Van Halm?

Een ander element lijkt er in ieder geval op te wijzen dat Filippina streefde naar wat meer zeggenschap over haar eigen leven: de zelfgekozen achternaam Fortuin. In tegenstelling tot de Indische vrouwen Cleopatra en Constantia van Boegies (5.3) hadden tot slaaf gemaakten uit Suriname vaak geen achternaam. Bij hun vrijlating of doop vielen voormalig slaafgemaakten doorgaans terug op een achternaam die verwees naar hun voormalige eigenaar of een generische naam als Jansz of Danielsz. Filippina daarentegen koos juist de voornaam van haar vader, die ze op dat moment al minstens vijf jaar niet meer had gezien. Filippina was gedoopt en werd als christen erkend in de stad, maar met haar doopnaam maakte ze duidelijk waar haar wortels lagen.

Een vrij leven in Suriname

In die zin mag het dan ook niet verbazen dat Filippinas hart elders klopte. Twee jaar na haar doopsel besloot Filippina 's-Hertogenbosch dan ook definitief achter zich te laten. Bijna tien jaar na haar aankomst als slaafgemaakte vrouw in Amsterdam stapte ze op 19 december 1787 aan boord van het schip *de Pieter en Jacoba* om de Republiek voorgoed achter zich te laten. Haar nieuwe status vertaalde zich op de passagierslijst: niet langer als eigendom van een witte familie, maar als 'vrije zwarte vrouw'.⁴³³ Gezien de stilte in het Bossche archief over Filippinas moeder en het feit dat ze zonder haar vertrok uit de Republiek, doet vermoeden dat Prinses op dat ogenblik niet meer leefde. Aan boord van het schip richting Suriname verdween ook het laatste spoor van Filippina. Na haar aankomst in Paramaribo gaat ook zij, voor nu, uit het zicht. Opmerkelijk genoeg reisde het gezin Van Halm ongeveer een jaar later ook terug naar Paramaribo.⁴³⁴ Samen met hun vier kinderen, een zoogvrouw en een anonieme *made-*

432 Doortmont en van der Vegt, 'Variations of African Life', 83-84.

433 NL-HaNA, 1.05.03 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 209, scan 491, Donderdag 7 februari 1788 in het journaal van de gouverneur; NL-HaNA, 1.05.03 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 197, scan 447, Notulen van de Surinaamse boedelkamer van maandag 24 oktober 1791 waarin het geschil tussen Blom en Nauhaus wordt verklaard.

434 NL-HaNA, 1.05.03 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 210, scan 42, Passagierslijst in het gouverneurs journaal van 27 juni 1788; NL-HaNA, 1.05.03 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 392, scan 227, Passagierslijst van vertrokken en gearriveerde schepen in Suriname op 27 juni 1788,

Afb. 56. De Sint-Janskathedraal door Jan Frederik Christiaan Reckleben, 1859.

Afb. 57. Een vrijgelaten vrouw in Suriname door Jacob Marius Adriaan Martini van Geffen, circa 1850-1860.

moiselle stapten zij het schip op.⁴³⁵ Zou Filippina nog contact met hen hebben onderhouden, of had zij een andere weg gekozen? Het lijkt er sterk op dat er mogelijk een band was gebleven. Ruim tien jaar na zijn terugkeer in Suriname duikt Van Halm namelijk in 1799 op als straatvoogd van een zwarte man genaamd Fortuin, die op dat ogenblik nog niet helemaal vrij was.⁴³⁶ Was dit toevallig een slaafgemaakte met dezelfde voornaam als Filippinas vader? Voorlopig blijft het speculatie.

Inspiratie

Het levensverhaal van Filippina voerde haar van Suriname over 's-Hertogenbosch uiteindelijk terug naar haar geboorteland. Ze kwam ter wereld als slaafgemaakte op een plantage en kreeg in de Republiek een wettelijke vrijheid die ze in Suriname niet had. Langzaam maar zeker zocht Filippina een zekere zeggenschap over haar eigen leven. Zo liet ze zich als zwart meisje dopen om zich als respectabele christen te kunnen tonen aan de stad, maar koos ze tegelijkertijd bewust voor een achternaam die haar verbond met haar slaafgemaakte Afro-Surinaamse vader die ze al jaren niet meer had gezien. Na bijna een decennium in Nederland stapte ze als vrije zwarte vrouw het schip op in Amsterdam om terug naar huis te keren en daar haar leven voort te zetten. Dit soort verhalen over vergeten Bosschenaren moeten verteld worden. Ze getuigen van buitengewone veerkracht en een bewonderenswaardig doorzettingsvermogen om tegen de stroom in te roeien en zelf een toekomst uit te stippelen.

435 NL-HaNA, 1.05.03 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 210, scan 42, Passagierslijst in het gouverneurs journaal op 27 juni 1788; NL-HaNA, 1.05.03, inv.nr. 392, scan 227, Passagierslijst van vertrokken en gearriveerde schepen in Suriname op 27 juni 1788.

436 Een straatvoogd was een vrije persoon die de voogdij verkreeg over een tot slaaf gemaakte die geen meester meer had. Dit kon voorkomen wanneer bijvoorbeeld zijn meester overleed. De straatvoogd diende als tijdelijke meester, met de bedoeling dat de tot slaaf gemaakte voor manumissie (vrijlating) in aanmerking kon komen; NL-HaNA, 2.01.28.01 *Het Comité tot de Zaken van de Koloniën en Bezittingen op de Kust van Guinea en in Amerika*, inv.nr. 110, scan 66, Notulen van de Gouverneur-generaal en raden van politie en Crimineele Justitie in Suriname 15 mei 1799.

7 Na de komma? – Het Bossche slavernijverleden in de toekomst

Zo'n 250 jaar geleden woonden Filippina Fortuijn, Constantia van Boegies en Alexander van Geneve maandenlang, wellicht zelfs jarenlang, in 's-Hertogenbosch. Met hun eigen dromen, zorgen en dagelijkse routines maakten zij deel uit van het stedelijk leven. Toch weten we enkel van hun aanwezigheid dankzij een toevallige vermelding in een gerechtelijk dossier, een wijkregister en een naam in een doopregister. Het is alsof hun bestaan tussen de plooiën van de geschiedenis is gevallen. Dit boek startte met vragen die deze weinige sporen oproepen: wie waren Filippina, Constantia en Alexander? Hoe kwamen zij hier terecht, en waarom verdwenen ze weer zo stil uit beeld? Belangrijker nog: waarom is hun verhaal – net als dat van zoveel met een achtergrond in de slavernij – uit ons collectieve geheugen verdwenen? Hun vergeten aanwezigheid confronteert ons met de beperkingen van het historische archief, maar ook met de manier waarop we herinneringen vormgeven. Wie krijgt een plek in het verhaal van de stad en wie niet?

Door het boek heen is steeds duidelijker geworden hoe het koloniale systeem 's-Hertogenbosch eeuwenlang heeft verbonden met de verste uithoeken van het Nederlandse rijk. De stad, haar bestuurders en inwoners stonden niet aan de zijlijn, maar waren actief ingebed in economische netwerken die gebouwd waren op uitbuiting. Grondstoffen geproduceerd door de arbeid van tot slaaf gemaakte mensen in de koloniën, vonden hun weg over de oceaan om in Bossche suikerraffinaderijen en koffiebrandeijen verwerkt te worden. Welgestelde families in de stad investeerden actief in plantages en koloniale financiële producten, en plukten daar de vruchten van. Hoewel velen van hen zelf nooit een voet op Surinaamse of Indonesische bodem hadden gezet, is het onjuist te denken dat ze zich niet bewust waren van de realiteit achter hun inkomsten. Briefwisselingen tonen aan dat er regelmatig contact was met plantagehouders die namens hen de exploitatie leidden. De koloniale wereld was bovendien geen louter verre aangelegenheid. Bossche bestuurders en inwoners maakten carrière in zowel Oost als West en kwamen daar dagelijks in aanraking met de harde realiteit van kolonialisme en slavernij. Terug in de stad namen zij hun verhalen, overtuigingen en ervaringen mee. Die deelden ze onge-

twijfeld aan de theetafel bij vrienden of in één van de vele sociëteiten die de stad telde, in een koffiehuis aan de Grote Markt, of tijdens een culturele avond in een muziekzaal. Zo sijpelde de koloniale werkelijkheid niet alleen door in de Bossche economie, maar ook in het sociale leven van de stad.

Maar de koloniale wereld bleef niet beperkt tot abstracte handelsstromen of verhalen aan de theetafel; ze was ook letterlijk zichtbaar en tastbaar aanwezig in de Bossche binnenstad. In de achttiende en negentiende eeuw brachten ambtenaren, handelaars en regentenfamilies mensen van kleur mee uit Oost en West, vaak tot slaaf gemaakten of hun nakomelingen, die in Nederland formeel als 'vrije bedienden' werden gehouden. Hun aanwezigheid werd niet zelden gezien als een statussymbool. Zozeer zelfs, dat sommige regenten hun familieportretten lieten verfraaien met de afbeelding van zwarte bedienden, al dan niet fictieve figuren, puur bedoeld om hun wereldse rijkdom en koloniale connecties te etaleren. Toch waren het niet enkel symbolen: Afro-Surinamers en Indonesiërs woonden en werkten daadwerkelijk in de stad, vaak jarenlang, als dienstmeiden, huisknechten of verzorgenden. Filippina en Alexander waren geen uitzondering, integendeel, zij maken deel uit van een bredere, maar vaak vergeten geschiedenis. Ook de Indonesische vrouwen Constantia en Cleopatra van Boegies, die met de familie Van der Voort vanuit Ambon naar Nederland waren gekomen, woonden in 's-Hertogenbosch. Het zou echter onjuist zijn te denken dat deze verweven werelden en vormen van langeafstandsmigratie uitsluitend een verhaal van de achttiende eeuw of later zijn. Al honderd jaar vroeger, bijvoorbeeld, werd Titus Christianus uit Cormandel (Zuidoost-India) gedoopt in de Grote Kerk.⁴³⁷ De jongeman werkte in de stad als knecht van Bosschenaar Johan Adriaan Ruysch, die hem een jaar eerder had meegenomen naar Nederland na zijn dienstitijd als VOC-ambtenaar in Indonesië.⁴³⁸ In 1709 duikt Isaac Christiaan van Bengale (Noordoost-India) op in diezelfde doopregisters, opnieuw een man met vermoedelijke wortels in slavernij.⁴³⁹ Amper een jaar later verdwijnt die Isaac Christiaan al weer uit

437 Bij 21 juli 1696 staat in het doopregister van de Grote Kerk: *Titus Christianus van Cormandel, uit het Heijndendom christen geworden*. Archief van de Kerkenraad van de Nederlands Hervormde Kerk ('s-Hertogenbosch), Register DTB-072, 21/07/1696.

438 Op Kerst 1684 ging Ruysch in dienst bij de VOC als assistent van de (opper)koopman en vertrok hij naar Azië. Op 23 augustus 1695 keerde Ruysch terug uit Batavia met het schip Vosmaar, en beëindigde hij zijn carrière bij de Compagnie. NA, 1.04.02 Inventaris van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), 1602-1795, 5324, folio 3.

439 Bij 11 oktober 1709 staat in het doopregister van de Grote Kerk; *Isaac Christiaan van Bengale, uit het heijndendom overgekomen, is, na belijdenisse sijns geloofs gedaan te hebben, op dato*

beeld richting Middelburg, om daar als matroos aan de slag te gaan in de Admiraliteit van Zeeland.⁴⁴⁰ De levens van al deze mensen herinneren ons eraan dat ook in de Bossche samenleving sprake was van koloniale migratie, verhoudingen en hiërarchieën – niet als abstract fenomeen, maar als tastbare realiteit in de huizen, straten en relaties van de stad.

Na de komma

Op 19 december 2022 sprak toenmalig minister-president Mark Rutte in het Nationaal Archief de langverwachte woorden uit: excuses namens de Nederlandse staat voor haar rol in de Trans-Atlantische slavenhandel en slavernij. Het was een historisch moment, beladen met betekenis voor allen die zich inzetten voor eerlijke geschiedschrijving. ‘Dat doen we niet om schoon schip te maken’, benadrukte de premier. ‘We doen dit, en we doen dit nu om, staande op de drempel van een belangrijk herdenkingsjaar, samen de weg vooruit te vinden. We delen niet alleen het verleden, maar ook de toekomst. Dus zetten we vandaag een komma, geen punt.’ Die komma als uitnodiging tot verdere dialoog, verdieping en herstel klinkt ook door in dit boek. Want het erkennen van mensen als Filippina, Alexander en Constantia en van de koloniale werkelijkheid waarin zij leefden is geen sluitstuk, maar juist een begin. Een begin van een bredere, inclusievere geschiedschrijving waarin niet alleen de keuzes van bestuurders en investeerders worden belicht, maar ook de levens van hen die eeuwenlang aan de randen van het verhaal werden gehouden.

Dit boek heeft niet de ambitie om een punt te zetten achter de specifieke verhalen van Filippina, Constantia en Alexander – of achter het bredere slavernijverleden van 's-Hertogenbosch. Integendeel, vanaf het begin was het de bedoeling een verkennende zoektocht te ondernemen, geen sluitend overzicht te bieden. Er zouden losse eindjes blijven, en dat is ook goed zo. Want veel van de mensen die in deze pagina's voorbij komen, verdienen nog een vollediger verhaal dan we hen nu kunnen geven. In de Bossche archieven liggen ongetwijfeld nog onbekende puzzelstukjes te wachten, in persoonlijke brieven, vergeten notariële akten, oude kran-

door het E. Sacrament des doops de Christelijke Gemeijnte ingelijft. Archief van de Kerkenraad van de Nederlands Hervormde Kerk ('s-Hertogenbosch), Register DTB-072, 11/10/1709.

⁴⁴⁰In maart 1710 vertrok lidmaat Isaac Christiaan naar Middelburg. Archief van de Kerkenraad van de Nederlands Hervormde Kerk ('s-Hertogenbosch), DTB Lidmaten, 57, 85 recto. Tussen 1 juni 1714 en 7 augustus 1716 was Isaack Christiaansen van Bengale matroos op 's Lands schip *Orange Galleij*. Zeeuws Archief, 508 Rekenkamer van Zeeland, 'Rekenkamer C', 7442/7443.

ten of kerkelijke registers. De verhalen zijn nog lang niet af en dit boek is bedoeld als uitnodiging om samen verder te zoeken. Om vragen te blijven stellen, om stiltes te leren lezen, en om nieuwe stemmen toe te voegen aan het gedeelde verhaal van de stad. Want geschiedenis leeft pas echt als we haar blijven herschrijven, telkens opnieuw, met steeds meer en nieuwe perspectieven.

Bij de start van dit onderzoek zijn bewuste keuzes gemaakt om de haalbaarheid en focus te bewaken. Zo werd in samenspraak met de wethouder en de Adviescommissie besloten om de tijdslijn te beginnen na 1629, het jaar waarin 's-Hertogenbosch definitief in Staatse handen viel. Die afbakening bood houvast in een zeventiende eeuw die al complex en gefragmenteerd genoeg is, maar betekent ook dat eerdere decennia, waarin de stad nog onder Zuid-Nederlandse invloed stond, grotendeels buiten beeld zijn gebleven. Toch is die vroegere geschiedenis cruciaal voor het bredere koloniale verhaal. Historicus Maarten Prak stelde eens treffend dat 's-Hertogenbosch na 1629 'afzakte tot de rangen van een gewone Nederlandse stad'.⁴⁴¹ Daarvoor had het een veel levendiger en internationaler karakter. In de vijftiende eeuw waren de Zuidelijke Nederlanden – met een stad als Brugge – al betrokken bij de handel in Afrikaanse tot slaaf gemaakten. Recent onderzoek wijst uit dat het zestiende-eeuwse Antwerpen nauwe connecties had met de Iberische slavenhandel.⁴⁴² Na de val van Antwerpen migreerden veel Zuid-Nederlandse kooplieden naar het noorden en zij speelden een sleutelrol in de opkomst van Amsterdam als handelsmetropool. Die continuïteit maakt het aannemelijk dat ook Bossche families – via hun banden met Antwerpen – betrokken waren bij die vroege fases van koloniale expansie en slavernij. Door de focus op de latere periode blijven deze verbindingen grotendeels onverkend, maar ze vormen een belangrijk aanknopingspunt voor toekomstig onderzoek. De wortels van het Bossche slavernijverleden reiken waarschijnlijk dieper dan dit boek nu laat zien.

Ten tweede vertrok dit onderzoek vanuit het perspectief van bestuurders. Dat bood een stevig fundament, maar de betrokkenheid van 's-Hertogenbosch bij het koloniale systeem ging veel verder dan alleen het stadsbestuur. Ook particuliere ondernemers en rijke burgers, zonder directe

441 M. Prak, 'Inleiding. Een Brabantse hoofdstad', in: A. Vos e.a. eds., *'s-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1997), 11-24.

442 J. Puttevils, 'Een vergeten bladzijde? De vroege participatie van de Zuidelijke Nederlanden aan slavernij', in: R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum en U. Vyent eds., *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 347-358.

bestuurlijke functie, profiteerden volop van de economische mogelijkheden die slavernij en koloniale handel boden. Een sprekend voorbeeld is Dirk van Bree, een Bossche ondernemer die in 1671 toestemming kreeg van het stadsbestuur om een suikerraffinaderij te beginnen – een fabriek die niet alleen zijn eigen fortuin zou vergroten, maar ook de status van de stad als handelscentrum versterkte.⁴⁴³ Van Bree vestigde zijn raffinaderij aan de Bossche Markt, midden in het hart van de stad. De suikerhandel, gevoed door plantages die draaiden op de arbeid van tot slaaf gemaakten, maakte de familie Van Bree buitengewoon welgesteld. Met hun winsten kochten zij het *Hof van Zevenbergen*, een van de meest luxueuze woningen van de stad. Zulke panden, vaak voorzien van rijk gedecoreerde gevels en monumentale interieurs, staan er nog steeds. Ze dragen stille getuigenissen van een tijd waarin koloniaal kapitaal letterlijk werd verankerd in steen. Het ligt voor de hand dat er meer van zulke figuren moeten zijn geweest onder de welgestelde families van 's-Hertogenbosch, individuen wiens rijkdom, al dan niet indirect, verbonden was met het koloniale systeem. Door hen in beeld te brengen wordt duidelijk dat de koloniale verwevenheid van de stad niet beperkt bleef tot de politieke bovenlaag, maar verankerd was in de stedelijke economie, het sociale netwerk van de elite én het fysieke stadsbeeld dat tot op de dag van vandaag zichtbaar is.

Het scherp krijgen van de beperkingen van dit onderzoek biedt tegelijkertijd de kans om vooruit te kijken naar nieuwe onderzoeksrichtingen die nog verder kunnen verdiepen en uitbreiden. Er liggen nog verschillende interessante pistes open die verder onderzocht kunnen worden. Zo zou een doorgedreven onderzoek naar het garnizoen van 's-Hertogenbosch nieuwe zaken kunnen onthullen over de koloniale verbindingen van de stad. In de achttiende en negentiende eeuw keerden honderden officieren en garnizoenssoldaten vanuit Suriname naar de stad terug en in hun kielzog reisden ongetwijfeld Afro-Surinamers mee. Het zou waardevol zijn om de carrières van hogere officieren, zowel in de Oost als de West, verder te onderzoeken en de relaties die zij hadden met slavernij en de koloniale economie in kaart te brengen. Hoewel dit aspect buiten de grenzen valt van het verkennende onderzoek naar het stedelijk bestuur, zou een dergelijke studie belangrijke inzichten kunnen bieden in de complexiteit van de Bos-

443 Met dank aan Alex van Stipriaan voor het delen van deze archiefvondst. Alex van Stipriaan, lezing 'Bosschenaren die verdienen aan de slavernij', Historisch café/Knillispoort, 's-Hertogenbosch (15 februari 2025).

sche koloniale banden. Daarnaast biedt de geschiedenis van soldaten die dienst namen in de Oost een andere interessante invalshoek. Het verhaal van Alexander van Geneve is een voorbeeld hoe dergelijke persoonlijke en institutionele netwerken verder kunnen worden ontrafeld. Dit alles vormt een veel bredere context waarbinnen het slavernijverleden van de stad en de regio zich afspeelt, en opent nieuwe deuren voor een meer genuanceerd begrip van de koloniale erfenis.

Een ander belangrijk instituut in 's-Hertogenbosch dat een rol speelde in de koloniale verbindingen van de stad was de Rooms-Katholieke Kerk, met haar missiewerk. De rol van de Rooms-Katholieke Kerk in het Generaliteitsland Brabant wordt vaak gebagatelliseerd, maar de kerk speelde juist een belangrijke rol als schakel tussen de koloniale wereld en de lokale gemeenschap. Via een actief netwerk van missiecongregaties, waarvan veel hun hoofdkwartier in 's-Hertogenbosch hadden, onderhield de kerk nauwe banden met de overzeese gebieden. Dit missiewerk, zowel in de Oost als de West, speelde een grote rol in het vormen van het beeld dat de lokale bevolking na 1850 had van de koloniale gebieden. De verhalen, beelden en overtuigingen die via preken, missietijdschriften en scholen werden verspreid, kleurden generaties lang het perspectief van 'de ander'. De invloed daarvan reikt verder dan het verleden: tot op de dag van vandaag beïnvloedt deze erfenis hoe mensen in voormalige koloniale gebieden zichzelf zien. Bij recent onderzoek in Tilburg bijvoorbeeld boden de fotocollecties van de Zusters van Liefde en vooral de Fraters van Tilburg een enorme schat aan inzichten over de contacten tussen missiearbeiders en de koloniale wereld.⁴⁴⁴ Dergelijke collecties kunnen licht werpen op de culturele, religieuze en sociale dimensies van de koloniale uitwisseling en de wijze waarop de missies als kanalen fungeerden voor beeldvorming en geloofsoverdracht. Maar ook de protestantse zending was van invloed, zoals blijkt uit het verhaal van de predikant Joachim Mobach (1699-1790), die in 1741 naar 's-Hertogenbosch kwam en zijn Afrikaanse bediende Rudolf meenam. De negentienjarige Rudolf werd op 3 april 1757 gedoopt in de Grote Kerk van 's-Hertogenbosch, een gebeurtenis die zelfs werd vermeld in een krantenbericht (zie afb. 58).⁴⁴⁵ Het is nog onduidelijk hoe Mobach in het bezit kwam van zijn bediende – mogelijk via zijn huwelijk

444 R. Hoeft, *Een westers beschavingsoffensief. Sporen van het koloniaal en postkoloniaal verleden van Tilburg* (Zutphen 2024).

445 Bij 13 april 1757 staat in het doopregister van de Grote Kerk: *Christiaan, zijnde een Africaanse Moor en knecht van de heer Predicant Mobach, oud ruim 19 jaar, voorheenen genaamt*

met Agatha van der Perre – maar het toont aan hoe de koloniale relaties, zowel op sociaal als op individueel niveau, ook via kerken en predikanten naar de stad werden gebracht. Dit alles benadrukt hoe de kerk, zowel katholiek als protestants, een centrale rol speelde in de koloniale verhalen die in de stad werden verteld en in de manieren waarop koloniale aanwezigheid op religieuze en maatschappelijke fundamenteën werd ingebed.

Afb. 58. Detail uit de *Oprechte Haerlemsche Courant*, 16 april 1757.

Gedeeld verleden

Tot slot rest ons nog de belangrijke vraag: hoe kan het toch dat mensen als Filippina, Alexander of Constantia zo lang vergeten zijn? Hun sporen zijn schaars in het archief, vaak verborgen in bijrollen: een naam in een doopregister, een vermelding in een gerechtelijk dossier, een dienstverband zonder verdere toelichting. Maar hun onzichtbaarheid is meer dan alleen een gevolg van archiefselectie: het is ook een weerspiegeling van ons collectieve geheugen, dat eeuwenlang andere verhalen voorrang gaf. Ook vandaag de dag blijven zij en hun generatiegenoten, die als tot slaaf maakten of als vrije mensen van kleur deel uitmaakten van de koloniale

Rudolff. Archief van de Kerkenraad van de Nederlands Hervormde Kerk ('s-Hertogenbosch), Register DTB-073, 13/4/1757.

realiteit, opvallend afwezig in de bredere geschiedschrijving van 's-Hertogenbosch en van Nederland. Het zijn verhalen die zelden verteld worden, laat staan herkend als integraal onderdeel van onze gezamenlijke geschiedenis. Hopelijk kunnen de levensverhalen van Filippina, Alexander en Constantia daar verandering in brengen. Niet als symbolen, maar als mensen van vlees en bloed, met namen, herinneringen en ervaringen. Verhalen die ons uitnodigen om anders te kijken naar het gedeeld verleden van de stad, en naar de plek die wij daarin zelf innemen.

Dankwoord

Voor het tot stand komen van dit onderzoek hebben wij kunnen rekenen op de steun en inzet van velen. Zonder hun betrokkenheid, expertise en kritisch meedenken was deze publicatie niet mogelijk geweest. Onze bijzondere dank gaat uit allereerst uit naar archivaris Hildo van Engen en medewerkers Monique Brummans, Sanne Schraa, Sander van Bladel, Wendy Vervuurt en Hanneke Zuijderduijn van het Stadsarchief 's-Hertogenbosch, voor hun onmisbare ondersteuning tijdens het onderzoeksproces. Hun kennis van de Bossche archieven en geschiedenis leverde ons waardevolle inzichten op. Ook willen wij in het bijzonder Ton Wetzter bedanken, wiens zeer complete Bossche Encyclopedie vaak een uitstekend startpunt vormde in ons onderzoek. Professor Alex van Stipriaan, die het slavernijverleden van 's-Hertogenbosch jaren geleden al onder de aandacht bracht, deelde gul zijn kennis en materiaal. Ook Floris van Alebeek van Het Noordbrabants Museum droeg met scherpe inzichten en inspirerende reflecties bij aan het denken over de wisselwerking tussen beeld en tekst en schreef hoofdstuk 6.1.

Eerder onderzoek naar het slavernijverleden van verschillende Nederlandse steden bood veel inspiratie en aanknopingspunten. In het bijzonder zijn wij dankbaar voor de inzichten en ervaringen die Lianne Wilhelmus en Luc Meijboom (*Nijmegen & Slavernij*) al vroeg met ons deelden. Ook historicus Sjoerd Ramackers deelde naast zijn ervaringen bij het parallelle Leidse project genereus transcripties die ons onderzoek vergemakkelijkten, net als Pouwel van Schooten die materiaal over Sri Lanka ter beschikking stelde.

Het manuscript is met grote zorg gelezen door twee anonieme referenten, alsook door Jan de Wit, Irene Koster en wederom Hildo van Engen, wier kritische blik bijdroeg aan de kwaliteit van dit werk. Door hun verbeter-suggesties werd het boek sterker en leesbaarder. Ook danken wij Radboud University Press voor de begeleiding bij de totstandkoming van dit boek en voor hun reflecties op zowel de vormgeving als de inhoud, met voorop Romy Uijen. Wij zijn veel dank verschuldigd aan de leden van de adviesraad voor hun betrokkenheid en waardevolle feedback: Arnoud-Jan Bijsterveld, Barbara Esseboom, Hildo van Engen, Matthias van Rossum, Rochelle van

Maanen en Suze Zijlstra. Vanuit de gemeente 's-Hertogenbosch hebben Jan Bellemaekers, Malika el Mouridi, Irene Koster, Jan de Wit en uiteraard wet-houder Rick Vermin het project gesteund – waarvoor dank.

Tot slot zijn we bijzonder dankbaar voor de feedback en betrokkenheid vanuit de gemeenschap, in het bijzonder van het Comité Ketí Koti 's-Hertogenbosch. Hun vragen, opmerkingen en inbreng onderstrepen het heden-daagse belang van dit onderzoek.

Bijlagen

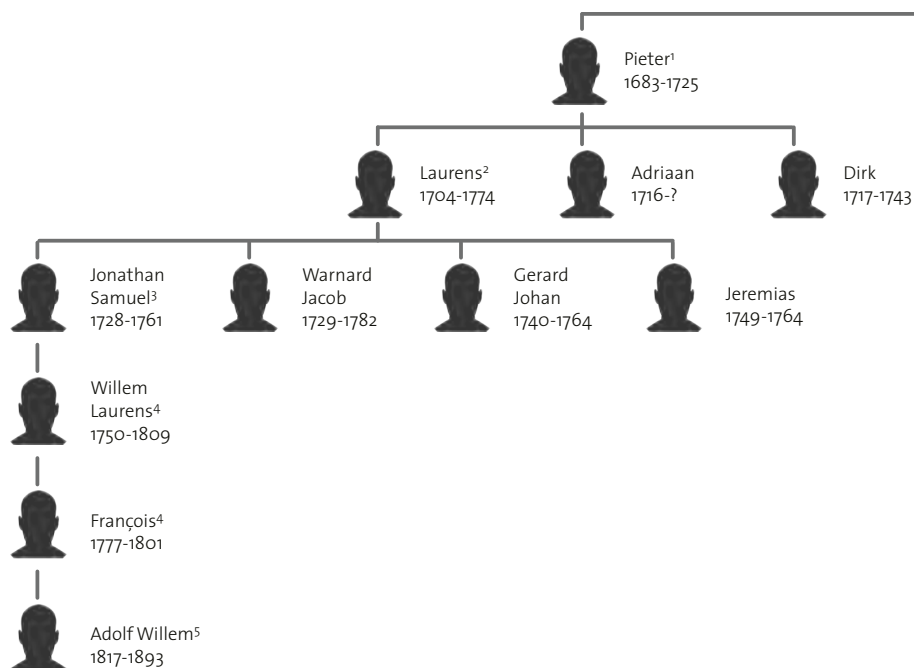
Bijlage 1 – Bossche bestuurders met directe betrokkenheid bij slavernij

Op basis van de huidige stand van het historisch onderzoek kunnen we vaststellen dat de volgende veertien Bossche bestuurders met zekerheid (mede-)eigenaar waren van een plantage, investeerden in financiële producten m.b.t. plantages of persoonlijk eigenaar waren van een of meerdere slaafgemaakten. Zij oefenden allemaal minstens één keer het ambt uit van schepen, met uitzondering van Robert Douglas (militair gouverneur) en Antoni Martini (pensionaris).

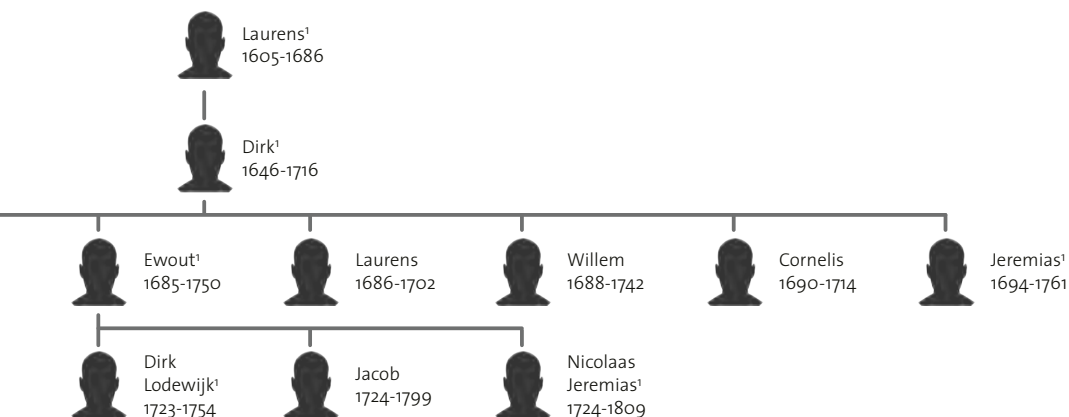
Voor een aantal andere bestuurders zijn er wel sterke aanwijzingen, maar tot dusver is in het archief geen bewijs aangetroffen. Zo werd Jacob Comans (1671-1725) na zijn schepenampt in 's-Hertogenbosch onderkoopman en fiscaal op Ternate en nadien een belangrijke figuur in het koloniaal bestuur op Banda. Cornelis Speelman (1684-1746) was dan weer een telg uit een adellijke familie, wiens vader was geboren in Batavia en wiens grootvader gouverneur-generaal was van de VOC, de hoogste gezagsdrager in Nederlands-Azië.

Naam	Geboorte- en sterfjaar
Johan Philip van Eys	1704-1777
Jan Bowier	1715-1785
Robert Douglas	1727-1807
Antoni Martini	1728-1800
Johan Abraham van der Voort	1732-1798
Hermanus Gerbade	1736-1798
Daniël Baert Verspijck	1740-1807
Rudolph Florentius van der Niepoort	1743-1806
Laurens de Sille	1743-1811
Anthonij van Hanswijk	1745-1834
Maarten Bowier	1750-1830
Arnout van Teylingen	1751-1802
Hugo Bowier	1758-1834
Leopold B.C.L. van Sasse van Ysselt	1819-1906

Bijlage 2 – Stamboom van de familie Storm van 's Gravesande

- 1 Was actief binnen het Bossche stadsbestuur
- 2 Was o.a. actief als directeur-generaal van Essequibo en Demerary
- 3 Was actief als commandeur van Demerary
- 4 Bezat meerdere plantages
- 5 Eerste burgemeester van kleur in Nederland

Actief als schepen in 's-Hertogenbosch

Naam	Periode (met onderbrekingen)
Laurens van 's Gravesande	1640-1681
Dirk van 's Gravesande	1670-1716
Pieter van 's Gravesande	1709-1749
Ewout van 's Gravesande	1724-1743
Jeremias van 's Gravesande	1730-1760
Dirk Lodewijk van 's Gravesande	1748-1752
Nicolaas Jeremias van 's Gravesande	1751-1791

Bijlage 3 – Transporten vanuit Berbice naar Amsterdam op naam van Bouwens & Van Hanswijk, 1778-1790

Jaar	Schip	Plantagien	Suyker		Cacao			Catoen		Coffy		
			vaten	ponden netto	vaten	zakken	ponden netto	balen	ponden netto	vaten	zakken	ponden netto
1778	Vrouwe Elisabeth Adriana	Switserland			2	382		10	2565		40	6950
1778	Vrouwe Elisabeth Adriana	t Graaflijk Slot						9	1983		34	5364
1778	Vrouwe Elisabeth Adriana	Eendragt boven						7	1769		11	2046
1778	Vrouwe Elisabeth Adriana	Petite Bayonne						2	474		11	2216
1778	Vrouwe Elisabeth Adriana	Philipsburg			1	216		2	529		2	562
1778	Vrouwe Elisabeth Adriana	Taddie						1	267		12	2182
1778	Vrouwe Elisabeth Adriana	d eensaamheid						1	232		11	2291
1778	Vrouwe Elisabeth Adriana	Nieuwenhagen						2	619			
1778	Vrouwe Elisabeth Adriana	Hofwerk						2	504		1	156
1778	Vrouwe Elisabeth Adriana	de 3 Gebroeders			1	121		1	202			
1778	Vrouw Johanna Margaretha	Eendragt boven						12	297		5	835
1778	Vrouw Johanna Margaretha	Goed Fortuijn						1	254			
1778	Vrouw Johanna Margaretha	Nieuwenhagen						2	499			
1778	Vrouw Johanna Margaretha	t Graaflijk Slot						9	2313			
1778	Vrouw Johanna Margaretha	Taddie						60	11425			
1779	Pieter Elias	Taddie									150	27480
1779	Pieter Elias	t Graaflijk Slot						13	3421		5	740
1779	Pieter Elias	d eensaamheid						4	973		2	302
1779	Pieter Elias	Hoffwerk						1	194			
1779	Pieter Elias	Eendragt boven						6	148*			
1779	Pieter Elias	Goed Fortuijn						1	21*			
1779	Pieter Elias	t fortuijn						2	459			
1779	Vrouwe Johanna	Philipsburg						4	1043			

Jaar	Schip	Plantagien	Suyker		Cacao			Catoen		Coffy		
			vaten	ponden netto	vaten	zakken	ponden netto	balen	ponden netto	vaten	zakken	ponden netto
1779	Vrouwe Johanna	Taddie									87	15542
1779	Vrouwe Johanna	d Standvastigheid									33	6083
1779	Vrouwe Johanna	de 3 Gebroeders						6	449			
1779	Vrouwe Johanna Margaretha	Switserland				1	*6	13	3416			
1779	Vrouwe Johanna Margaretha	Nieuwenhagen						1	242			
1779	Vrouwe Johanna Margaretha	Eendragt boven						7	1689		2	312
1779	Vrouwe Johanna Margaretha	Philipsburg			1		19*	4	1093			
1779	Vrouwe Johanna Margaretha	t Graaflijk Slot						8	2031		32	5662
1779	Vrouwe Johanna Margaretha	d eenszaamheid									3	553
1779	Vrouwe Johanna Margaretha	Taddie									48	8733
1779	Vrouwe Lena Jacoba	Taddie									30	5125
1785	Vrouwe Anna	Switserland						8	1974			
1785	Vrouwe Anna	Eendragt boven						1	217			
1786	S. Jan Pieter	d eenszaamheid									2	377
1786	S. Jan Pieter	Eendragt boven						1	222			
1787	Jacob *** en Cornelis	Eendragt boven						2	364			
1787	Jacob *** en Cornelis	Switserland						9	2348			
1788	Jager	Taddie									36	6066
1788	Snelheid	Taddie									12	2277
1789	Berbice Welvaren	Taddie									90	15405
1789	Juffrouw Anna Louisa	Taddie									20	3375
1789	St Jans Pieter	Taddie									16	2791
1790	Jager	Taddie									30	5305
1790	Vrouwe Maria Geertruyda	Taddie									43	7233

Bijlage 4 – Veilinglijst van slaafgemaakten op de plantage 't Graaflijk Slot in Berbice, 1784

Een neeger Claas, wijff Sara en kind Rosa	Pl. De Vigilantie	960
Een neeger Fortuijn en wijff Santje	H. Bosser	900
Een dito Simon, wijff Cicilia en kind Handje	H. Oltmans	500
Een dito Klijntje, wijff Engeltje en kinderen Fortuijn en Wilhelm	J. Walraven in Commissie	1345
Een dito Berbice, wijff Lea en kinderen Charmantje en Antonia	J.C. Broekner	1105
Een dito groote Coridon, wijff Betty en kinderen Carolina en Neptunus	P. van Staden	1005
Een dito kleijn Coridon en wijff Selinde	E.J.M. George	1050
Een dito Matthijs, wijff Sophia en kinderen Mientje Maria en August	Pl. Blijendaal	800
Een dito Adam en wijff Johanna	P. van Staden	1000
Een dito Louis en wijff Fronica	P. van Staden	990
Een dito Frans, wijff Charlotta en kind Cadet	P. van Staden	1010
Een dito Puijto	C. Borweege	600
Een dito Kleijn Fortuyn	Pl. De Standvastigheid	460
Een dito Onverwacht en kind Cezar	Pl. De Standvastigheid	450
Een dito Christiaan, wijff Eva en kinderen Cornelia Carel en Frederik	Pl. De Standvastigheid	840
Een dito Pierre	Pl. Blijendaal	400
Een Negerin Lucia, dogter Lousientje en kinderen Antonia, Sondag, Pieterneel, Sibilla en Jupiter	den Heer Gouverneur Koppiers	1650
Een neger Marten wijff Catharina en kindje Elsie	J.A. Schweijtzeer	500
Een dito Klaas	A.J. van Batenburg	35
een dito Prins, wijff, Josephine	J.J. Swaring in commissie	450
een dito Cupido, Wijff Juno en kind Jarr	H.H. Botjer	505
een neegerwijff Jacoba en kind Truijtje	I.M. Schmidt	430
een dito Toktoe en zuster Helena	J. Walraven in Commissie	810
een dito Samba en kinderen Delila, Philippina en Louisa	P. van Staden	810
Een dito Maria	J.F.S. d'Sollicoste	150
een dito kleijn Christina en kinderen Theresia en Joseph	Pl. Bleijendaal	370
een dito Philida en kind Jan Bart	H. Botjer	430
Een dito Liefje, Dogter Seertje en kind Amour	J. Walraven	800
een dito Quassiba en kinderen Benjamin en Quassie	J.A. Richter	530
een dito Minerva en kind Petrus	A.J. van Batenburg	25
een dito Hester	J.J. Swaring	0,5
tweete dito Pieter en Ariaantje en kind Thomas	J.J. Swaring	10,1
Een jonge Frederik	Pl. Anna Clements	300
Een dito Jonas	E.H. Huss	200
een dito Ambrosie	W. Scholten	520
een dito Frans en meisje Chilisa	J.A. Schlapper	370
een neeger kleijn Cupido	den Heer Gouverneur Koppiers	425

NL-HaNA, 1.05.05 Sociëteit van Berbice, inv.nr. 171, scan 175-177, Veilinglijst van de plantage 't Graaflijk Slot door Bouwens & Van Hanswijk september 1784. In de linker kolom staan de namen van tot slaaf gemaakten, de middelste kolom toont de naam van de koper en rechts staat voor welk bedrag zij werden gekocht in guldens.

Bibliografie

Archieven

Stadsarchief Amsterdam

- NL-AsdsAA, 216 *Familie De Mey van Streefkerk*, inv.nr. 7, Ingekomen financiële stukken en afschriften 1717-1788.
- NL-AsdsAA, 5001 *Archief van de Burgerlijke Stand*, inv.nr. 111, Wester Kerk 1743-1766.
- NL-AsdsAA, 5001 *Archief van de Burgerlijke Stand*, inv.nr. 1105, Wester Kerk 1759-1795.
- NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 308, Frederik van Banchem 1633.
- NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 8931, Hermanus de Wolff 1735.
- NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 9162, Jan Ardinois 1742.
- NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 9262, Jan Ardinois 1759.
- NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 11176, Johannes Beukelaar 1765.
- NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 11198, Johannes Beukelaar 1770.
- NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 14476, Wessel van Kleef 1769.
- NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 14487, Wessel van Kleef 1772.
- NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 15394, Nathanael Wilthuijzen 1784.
- NL-AsdsAA, 5075 *Notarissen ter standplaats Amsterdam*, inv.nr. 15603, Anthony Mijlius 1778.

Regionaal Historisch Centrum Eindhoven

- NL-EhvrHCE 10225 *Collectie doop-, huwelijks- en overlijdensregisters*, inv.nr. 53.7, Hoogemierde, Nederduits gereformeerde gemeente.

Nationaal Archief Den Haag

- NL-HaNA, 1.01.02 *Inventaris van het archief van de Staten-Generaal*, inv.nr. 3809, De gedrukte resoluties van de Staten Generaal 1754.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 3050, Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – Eenentwintigste boek: Ceylon, vierde deel 1763.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 3085, Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – Twintigste boek: Ceylon, zesde deel 1764.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3185, Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – Achtentwintigste boek: Batavia's ingekomen brievenboek, deel VI: Kaap de Goede Hoop, Java's Oostkust, Cheribon, Bantam 1767.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 3262 Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – Veertiende boek: Ceylon, eerste deel 1770.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3276, Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – Achtentwintigste boek: Batavia's ingekomen brievenboek, deel VII: Java's Oostkust 1770.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 3278, Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – Eerste boek: Batavia, eerste deel 1771.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 3355, Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – Achttiende boek: Batavia's ingekomen brievenboek, deel I: Ambon 1773.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 3410, Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – Eenentwintigste boek: Batavia's ingekomen brievenboek, deel I: Ambon 1775.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 3446, Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – Eerste boek: Batavia, eerste deel 1777.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 3447, Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – Tweede boek: Batavia, tweede deel 1777.

- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr 3470, Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – Vijfentwintigste boek: Batavia's ingekomen brievenboek (secreet): secrete stukken uit Ambon, Banda, Ternate, Makassar, Timor, Malakka, Java's Oostkust 1777.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3657, Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – . Vierde boek (A): Batavia, vierde deel 1785.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3724, Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – Negentiende boek: Ceylon, vijfde deel 1787.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 3975, Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heren XVII en de kamer Amsterdam – Zevende boek: Ceylon, eerste deel 1794.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 6403, Scheepssoldijboeken Kievitsheuvel: Grootboek en journaal, 1761-1762.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 6688, Scheepssoldijboeken Amsterdam: Grootboek en journaal, 1780 1780.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 6859, Stukken betreffende nalatenschappen.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 9418, Ingekomen stukken van de raad van justitie in Batavia bij de Heren XVII en de kamer zeeland 1747-1748.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 10044, Stukken van de gouverneur en raden van Ceylon 1786 nov. 20 – 1787 feb. 10.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 10413, Stukken van de directeur (gouverneur) en raden van Surat 1773 dec. 17.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 10672, Stukken van de gouverneur en raden van Kaap de Goede Hoop 1787 mei 9 – sep. 29.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 10685, Stukken van de gouverneur en raden van Kaap de Goede Hoop 1790 juli 10 – 1791 aug. 16.
- NL-HaNA, 1.04.02 *Verenigde Oost-Indische Compagnie*, inv.nr. 14198, Stukken betreffende de equipage en de loonadministratie, Standvastigheid: Grootboek 1743-1744.

- NL-HaNA, 1.05.01.02 *Tweede West-Indische Compagnie*, inv.nr. 89, Extracten uit resoluties van de Staten-Generaal betreffende de West-Indische Compagnie 1787 jan. 3 – 1791 dec. 30.
- NL-HaNA, 1.05.01.02 *Tweede West-Indische Compagnie*, inv.nr. 815, Register van uitgaande brieven aan diverse personen en instanties in het buitenland 1780 mrt. 2 – 1765 nov. 4.
- NL-HaNA, 1.05.01.02 *Tweede West-Indische Compagnie*, inv.nr. 816, Register van uitgaande brieven aan diverse personen en instanties in het buitenland 1765 dec. 2 – 1768 juli 18.
- NL-HaNA, 1.05.01.02 *Tweede West-Indische Compagnie*, inv.nr. 820, Rekesten met bijlagen aan de Staten-Generaal, de Staten van Zeeland en de gecommiteerde raden ter admiraliteit in Zeeland 1676-1779.
- NL-HaNA, 1.05.01.02 *Tweede West-Indische Compagnie*, inv.nr. 1220, Repertoria op de brieven van Essequibo en Demerary 1766 mei 30 – 1767 juni 25.
- NL-HaNA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 146, Resoluties van Gouverneur en Raden 1753 december 28 – 1754 december 28.
- NL-NaHA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 204, Journalen van de gouverneurs 1757 januari 8 – 1760 december 19.
- NL-NaHA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 207, Journalen van de gouverneurs 1771 januari 21 – 1778 januari 21.
- NL-NaHA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 208, Journalen van de gouverneurs 1778 januari 16 – 1784 januari 13.
- NL-HaNA, 1.05.03 *Sociëteit van Suriname*, inv.nr. 273, Ingekomen brieven en papieren van de Gouverneur en andere overheidspersonen 1744 januari 15 – 1744 juni 22.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 13, Resolutieboeken der Directie 1720 oktober 4 – 1736 december 3.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 32, Bijlagen bij de Resoluties, bevattende rekwesten, borgtochten, cognossementen, kwitanties, meetcedulen van schepen e.a. 1737 januari 10 – 1740 april.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 66, Missiven van ambtenaren en instellingen uit Berbice, met bijlagen, aan de Directie in Amsterdam 1735 en 1736.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 89, Missiven, met bijlagen, van ambtenaren in Berbice, aan de Directie van de Sociëteit in Amsterdam 1744 januari – 1745 juni.

- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 123, Missiven, met bijlagen, van ambtenaren in Berbice, aan de Directie van de Sociëteit in Amsterdam 1756.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 155, Missiven, met bijlagen, van ambtenaren in Berbice, aan de Directie van de Sociëteit in Amsterdam 1774 mei- 1774 november.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 166, Missiven, met bijlagen, van ambtenaren in Berbice, aan de Directie van de Sociëteit in Amsterdam 1779 september – 1780 juli.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 167, Missiven, met bijlagen, van ambtenaren in Berbice, aan de Directie van de Sociëteit in Amsterdam 1780 september – 1784 april.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 170, Missiven, met bijlagen, van ambtenaren in Berbice, aan de Directie van de Sociëteit in Amsterdam 1784 juli-1785 april.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 171, Missiven, met bijlagen, van ambtenaren in Berbice, aan de Directie van de Sociëteit in Amsterdam 1785 maart -1785 juli.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 197, Duplicaten van missiven, met enkele bijlagen, van ambtenaren en instellingen in Berbice, aan de Directie in Amsterdam 1775 december – 1778 mei.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 209, Lijsten, houdende statistische gegevens met betrekking tot het bezit der Directie aan soldaten, slaven, gebouwen etc. en voorts brieven, rapporten en instructies 1763 maart 1 – 1766 september 23.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 210, Lijsten, houdende statistische gegevens met betrekking tot het bezit der Directie aan soldaten, slaven, gebouwen etc. en voorts brieven, rapporten en instructies 1766 april 21 – 1770 december 31.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 392, Minuten van aktes, gepasseerd ter secretarie 1759 juli 7 – 1763 april 4.
- NL-HaNA, 1.05.05 *Sociëteit van Berbice*, inv.nr. 400, Registers van actiën in de Sociëteit van Berbice 1748 april – 1764 augustus.
- NL-HaNA, 1.05.11.14 *Notariële archieven van Suriname 1699-1828*, inv.nr. 232, Minuut-akten, gepasseerd ter secretarie 1771 april – mei.
- NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van de Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AB.3.12, Essequibo: Court of Civil Justice oktober 1771-1772.

- NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van de Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AB.3.28, Demerara: Court of Policy januari 1780 – december.
- NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van de Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AB.3.73, Correspondence tot the Council and/or Director General 1757, 1765-1772.
- NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van de Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AB.3.81, Miscellaneous Petitions 1778-1792.
- NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van de Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AC.9.9, Miscellaneous protocols with notary acts 1778-1780, Notary: Laurens Wybrand Beth.
- NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AZ.4.5, Miscellaneous Registers with acts of establishing mortgages 1772-1774.
- NL-HaNA, 1.05.21 *Bestuursarchieven van Nederlandse koloniën Essequibo, Demerara en Berbice en notariële akten*, inv.nr. AZ.4.17, Miscellaneous Registers with acts of establishing mortgages 1795-1798.
- NL-HaNA, 2.01.28.01 *Het Comité tot de Zaken van de Koloniën en Bezittingen op de Kust van Guinea en in Amerika*, inv.nr. 110, Ordinaire en extra-ordinaire notulen van den Gouverneur-Generaal en Raden van Politie en Crimineele Justitie in Suriname 1799.

Brabants Historisch Informatie Centrum

- NL-HtBHC, 19 *Raad van Brabant*, 1586-1811, inv.nr. 1, Resolutie nummer 316.
- NL-HtBHC, 5121 *Schepenbank Sint-Michielsgestel*, inv.nr. 104, Inventaris van Jan François de Tombe.
- NL-HtBHC, 200 *Familie Van Lanschot* 1294-1982, inv.nr. 24, Akte van verklaring, door J.H. Koert.

Stadsarchief 's-Hertogenbosch

- NL-HtSA, 0001 *Stadsbestuur van 's-Hertogenbosch* 1263-1810, inv.nr. 307, Resolutieregisters door mr. Otto Copes 1669-1672.
- NL-HtSA, 0014 *Schepenbank van 's-Hertogenbosch*, inv.nr. 141-18, Losse criminele processtukken en dossiers.

- NL-HtSA, 0072 *Notarissen met standplaats 's-Hertogenbosch*, inv.nr. 3398, Minuutakten oktober 1791-september 1792.
- NL-HtSA, 074 *DTB Dopen*, inv.nr. NT000700604, Grote Kerk Nederlands Gereformeerd.
- NL-HtSA, 0437 *Kamer van Koophandel en fabrieken te 's-Hertogenbosch 1841-1921*, inv.nr. 88, Jaarverslagen 1866-1921 met reglement van orde 1852.
- NL-HtSA, 0901 *NV Koffiebranderij en Theehandel, De Drie Mollen sinds 1818 en voorgangers te 's-Hertogenbosch 1820-1999*, inv.nr. 2.

Erfgoed Leiden en Omstreken

- NL-LdnRAL, 016 *Archief van de firma Van Eys*, inv.nr. 1u, ingekomen brieven uit Rio de Berbice.
- NL-LdnRAL, 016 *Archief van de firma Van Eys*, inv.nr. 8, Brievenboek 1736.
- NL-LdnRAL, 016 *Archief van de firma Van Eys*, inv.nr. 14, Brievenboek 1735-1749.
- NL-LdnRAL, 0506 *Oud notariële archieven van Leiden*, inv.nr. 1755, Archief van notaris Gerard Wolff.

Het Utrechts Archief

- NL-UthUA 711 *Burgerlijke stand gemeente Utrecht en van de voormalige gemeente Zuilen: retroacta doop- trouw- en begraafregisters*, inv.nr. 11, Doop- en geboorteregister Nederduits-Gereformeerde gemeente 1729-1736.

Sri Lankan National Archive

- Sri Lankan National Archive, Lot 1, inv.nr. 6343.

University of Minnesota Libraries, James Ford Bell Library

- University of Minnesota Libraries, James Ford Bell Library, *The De Mey van Streefkerk papers 1717-1830*, Verslag over het trouwen in de familie Jacobij, 17 juli 1770.
- University of Minnesota Libraries, *The De Mey van Streefkerk papers 1717-1830*, Utrecht Marceille 1770.
- University of Minnesota Libraries, *The De Mey van Streefkerk papers 1717-1830*, Lijst met de beschrijvingen van tot slaaf gemaakten, 15 december 1770.

- University of Minnesota Libraries, *The De Mey van Streefkerk papers 1717-1830*, Bezittingen voor het huwelijk van Catharina J. de Mey, 2 febr. 1773.
- University of Minnesota Libraries, James Ford Bell Library, *The De Mey van Streefkerk papers 1717-1830*, Brief aan hun grootvader A. van Tuylingen P.C. Haringman van 31 maart 1782.

Zeeuws Archief

- Zeeuws Archief, 508 Rekenkamer van Zeeland, *Rekenkamer C*, 7442/7443.

Websites

- Allen, R., 'Dataset European Wages and Prices', Economic History in Global
- Perspective, <https://robert-c-allen.net/european-wages-prices> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Alston, D., 'Slaves and Highlanders' <https://www.spanglefish.com/slavesandhighlanders/index.asp?pageid=367272> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Bosschenaar, P., 'Den Bosch en de Bosschenaars (8): Garnizoensstad' (29-6-2023) <https://www.bhic.nl/ontdekken/verhalen/den-bosch-en-de-bosschenaars-8-garnizoensstad> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Cook, G. 'Were those Black 'servants' in Dutch Old Master paintings actually slaves?' (15-1-2016) <https://www.wbur.org/news/2016/01/15/black-servants-old-master-art-slavery> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Delpher, 's-Hertogenbossche courant' <https://www.delpher.nl/> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Dikland, P. 'Koffieplantage Reynsfort aan de Warapperkreek', database 2008 <https://www.suriname-heritage-guide.com> (laatst geraadpleegd op 14-4-2025).
- *Dutch-Asiatic Shipping in the 17th and 18th centuries* <https://resources.huygens.knaw.nl/das> (laatst geraadpleegd op 14-4-2025).

- Enthoven, V., M. van Alphen en R. Daalder, 'De vaart in en buiten Europa 1600-1780. Deel 2', in *Nieuwe Maritieme Geschiedenis van Nederland*
<https://beta.nmgkn.huygens.knaw.nl/nederlandse-zeemacht-1568-1780> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Heerink, M., 'Willem Laurens Storm van 's Gravesande. Patriot in Deventer, plantage-eigenaar in Demerary' (21-7-23)
<https://www.overijsseloverzee.nl/verhalen/willem-laurens-storm-van-s-gravesande-patriot-in-deventer-plantage-eigenaar-in-demerary/> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Helder, C., *Toespraak Conny Helder te 's-Hertogenbosch op 1 juli 2023* (1-7-2023)
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/toespraken/2023/07/01/speech-minister-helder> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Hout, B. van den, *Historical Prices and Wages Dataset*, IISH Data Collection, V2 <https://hdl.handle.net/10622/VY7UY3> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Martens, J., 'Handel in koloniale waren en 's-Hertogenbosch als doorvoerhaven', Brabants Historisch Informatie Centrum (2024)
<https://www.bhic.nl/ontdekken/verhalen/fellowships/handel-in-koloniale-waren-en-s-hertogenbosch-als-doorvoerhaven> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Martens, J., 'Zoekwijzer slavernijverleden', Brabants Historisch Informatie Centrum (2024)
<https://www.bhic.nl/onderzoeken/hulp-bij-onderzoek/fellowships/zoekwijzer-slavernijverleden> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Moes, R., 'Anti-racisme groep hernoemt Bossche straatnamen: 'Vier geen zeeschurken, maar helden', *DTV Nieuws* (21-03-2021)
<https://dtvnieuws.nl/nieuws/artikel/anti-racisme-groep-geeft-saatnamen-den-bosch-make-over-vier-geen-zeeschurken-maar-helden> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- N.N., 'De grafzerken van de Sint-Jan te 's-Hertogenbosch: 262. Johan van Hanswijck'
<http://www.grafzerkensintjan.nl/grafzerken/262/johan-van-hanswijck-1765.aspx#Bijzonderheden> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).

- Smeulders, V., 'Met halsbanden als deze werden slaafgemaakten in Nederland een statussymbool', *Volkskrant* (6-12-2022)
<https://www.volkskrant.nl/kijkverder/2022/ons-koloniale-verleden/halsband~v546061> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Smith, R. 'Zwarte mensen als statussymbool op de Instagrams van de 17de eeuw', *RTV Noord* (19-2-2022)
<https://www.rtvnoord.nl/nieuws/898084/zwarte-mensen-als-status-symbool-op-de-instagram-s-van-de-17de-eeuw> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Stipriaan, A. van, Lezing 'Bosch' verband met slavernij?' (11 januari 2024)
https://drive.google.com/file/d/1e3euP2kmAkB5ob5W266yfhwupkjrfvwh/view?usp=drive_link (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- Wetzer, T., <https://www.bossche-encyclopedie.nl/> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).
- *VOC-Opvarenden, 1699-1794*
<https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/voc-opvarenden-1699-1794> (laatst geraadpleegd op 13-4-2025).

Gedrukte bronnen

- Colonist, *Kort historisch verhaal van den eersten aanleg, lotgevallen en voortgang der particuliere colonie Berbice, gelegen in het landschap Guiana in Zuid-America* (Amsterdam 1807).
- Gartman, H., *Eerstelingen van Surinaamsche mengelpoezy door P.F. Roos* (Amsterdam 1783).
- Gool, J. van, *De Nieuwe Schouburg der Nederlantsche Kunstschilders en Schilderessen. Tweede deel* (Den Haag 1751).
- Uffenbach, H.Z.C. Von, *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland* (Leipzig 1753).

Literatuur

- Allen, R., *European slave trading in the Indian ocean, 1500-1850* (Athens 2015).
- Allen, R.M., E. Captain, M. van Rossum en U. Vyent eds., *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale verleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023).
- Allen, R.M., E. Captain, M. van Rossum en U. Vyent eds., *Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen. Kennisagenda 2025-2035* (Leiden 2024).
- Asseldonk, M. van, *De Meierij ontrafeld. Plaatselijk bestuur, dorpsgrenzen en bestuurlijke indeling in de Meierij van 's-Hertogenbosch, circa 1200-1832* (Tilburg 2003).
- Baakman, E., "Their power has been broken, the danger has passed'. Dutch newspaper coverage of the Berbice slave revolt, 1763', *Early Modern Low Countries* 2:1 (2018) 45-67.
- Baay, R., *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië* (Amsterdam 2015).
- Bartelds, 'Storm van 's Gravesande, Laurens', in P.J. Blok en P.C. Molhuysen, *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek. Deel 7* (Leiden 1927) 1182.
- Belt, A. van den, *Het VOC-bedrijf op Ceylon. Een voorname vestiging van de Oost-Indische Compagnie in de 18de eeuw* (Zutphen 2008).
- Biermann, G., *Deutsches Barock und Rokoko* (Leipzig 1914).
- Blair, B.L., 'Wolfert Simon van Hoogenheim in the Berbice slave revolt of 1763-1764', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 140:1 (1984) 56-76.
- Bochove, C. van, C. Gerritsen en S. Trommelen, 'Nijmegenaren bij de VOC. Noodsprong of weloverwogen stap?', in *Jaarboek Numaga* (2020) 71-87.
- Boelens, G., C.F. van Fraassen, H. Straver en N. Wigard, *Natuur en samenleving van de Molukken* (Utrecht 2001).
- Bosma, U., *The world of sugar. How the sweet stuff transformed our politics, health, and environment over 2,000 years* (Cambridge/Londen 2023).
- Bosman, T.E.A., 'Springplank of eindstation? De plaats van de Raad van Brabant in de carrière van zijn raadsheren', in E.J.M.F.C. Broers en

- B.C.M Jacobs eds., *Ad Fontes: liber amicorum prof. Beatrix van Erp-Jacobs* (Oisterwijk 2014) 55-66.
- Boven, M. van, *Bossche Heeren. Een biografie van het Bossche sociëteitsleven 1789-2019* (Woudrichem 2019).
 - Brandon, P., G. Jones, N. Jouwe en M. van Rossum eds., *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam-onderzoek* (Amsterdam 2020).
 - Brandon P., 'Between the plantation and the port. Racialization and social control in eighteenth-century Paramaribo', *International Review of Social History* 64 (2019) 95-124.
 - Breman, J., 'Koloniale onvrije arbeid in negentiende-eeuws Nederlands-Indië', in R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum en U. Vyent eds., *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale verleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 173-183.
 - Brouwer, K. de, *Stedelijke elites in de Republiek in de eerste helft van de achttiende eeuw. Een vergelijkend onderzoek* (Onuitgegeven scriptie Universiteit Utrecht, 1984).
 - Brug, P.H. van der, 'Malaria in Batavia in the 18th century', *Tropical Medicine and International Health* 2:9 (1997) 892-902.
 - Captain, E., G.J. Oostindie en V. Smeulders eds., *Het koloniale en slavernijverleden van Hofstad Den Haag* (Amsterdam 2022).
 - Chakraborty, T. 'Nederlandse slavernij in Zuid-Azië', in R.M. Allen, E. Captain, M. Van Rossum en U. Vyent eds., *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 307-318.
 - Chakraborty T. en M. van Rossum, 'Slave trade and slavery in Asia – new perspectives', *Journal of Social History* 54:1 (2020) 1-14.
 - Chandali, R., 'Goudse elite, slaafgemaakten en plantages' in: Coretta Bakker e.a. eds., *Het koloniaal en slavernijverleden van Gouda. Een verkenning* (Gouda 2024) 78-115.
 - Combrink, T., 'Rhine trade in slave-based commodities in the eighteenth century', *The Low Countries Journal of Social and Economic History* 19:2 (2022) 9-120.
 - Combrink, T., 'Slave-based coffee in the eighteenth century and the role of the Dutch in global commodity chains', *Slavery and Abolition* 42:1 (2021) 15-42.
 - Cribb, R., *Historical Atlas of Indonesia* (Richmond Surrey 2000).

- Dekker, P., 'Een Zijpenaar ging naar de Barbiesjes. Waardevol 18e eeuwse schilderij in Zijper boerderij', *West-Friesland. Oud en Nieuw* 37 (1970) 5-25.
- Doortmont M.R. en A. van der Vegt, 'Variations of African life in the eighteenth-century Netherlands: between a boy servant at the court of Orange-Nassau and a lord of the manor in the province of Groningen', in R. von Mallinckrodt ed., *The European experience in slavery, 1650-1850* (Berlijn/Boston 2024) 69-100.
- Drost, A. et al, *Sporen van slavernijverleden in Arnhem. Onderzoeksrapport in opdracht van de gemeente Arnhem* (Arnhem 2023).
- Duijvendak, M.G.J., *Rooms, rijk of regentesk. Elitevorming en machtsverhoudingen in oostelijk Noord-Brabant* ('s-Hertogenbosch 1990).
- Eerenbeemt, H. van den, *Een Bosch-Dordtse scheepsrederij voor de vaart op Oost-Indië (1840-1854). Het verhaal van de Oostinjevaarder 's-Hertogenbosch* (Eindhoven 1957).
- Eerenbeemt, H. van den, *F. van Lanschot als intermédiaire tussen de Nederlandsche Handel-Maatschappij en de nijverheid in Noord-Brabant 1825-1846* (Nijmegen 1956).
- Eerenbeemt, H. van den, *'s-Hertogenbosch in de Bataafse en Franse tijd 1794-1814* (Nijmegen 1955).
- Empelen, L. van, 'De suikerrietaanplant en de suikerraffinage in de 18de eeuw', in K. Sigmond en S. de Meer, *Een zoete belofte. Suikernijverheid in Dordrecht (17de-19de eeuw)* (Dordrecht 2013).
- Evans C., en G. Rydén, 'Voyage iron. An Atlantic slave trade currency, its European origins and West African impact', *Past & Present* 239:1 (2018) 41-70.
- Fatah-Black, K., L. Lauret en J. van den Tol, *Dienstbaar aan de keten? De Nederlandsche Bank en de laatste decennia van de slavernij, 1814-1863* (Leiden 2022).
- Fatah-Black, K., L. Lauret en J. van den Tol, *Geketend voor Hollands Glorie. Slavernij in de geschiedenis van de provincie Zuid-Holland* (Leiden 2023).
- Fatah-Black, K. en G. Oostindie, *Van Lanschot Kempen. Onderzoek naar het slavernijverleden* (Leiden 2022).
- Fatah-Black, K., 'Paramaribo as Dutch and Atlantic nodal point, 1650-1795', in G. Oostindie en J. V. Roitman eds., *Dutch Atlantic connections, 1680-1800. Linking empires, bridging borders* (Leiden 2014) 52-71.

- Gaastra, F.S., *Geschiedenis van de VOC. Opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2009).
- Gaastra, F.S., *Scheepsvolk: Rede uitgesproken door Prof. dr. Femme S. Gaastra ter gelegenheid van zijn afscheid als hoogleraar in de Zee-geschiedenis aan de Universiteit Leiden* (Leiden 2010).
- Galen, C.W. van, B. Quanjer, M. Rosenbaum-Feldbrügge en M. Kraijo, 'Endless digging and endless picking. Sex ratios and gendered labour in Surinamese plantations, 1830-1863', *Historical Life Course Studies* 10 (2021).
- Gelder, R. van, *Dichter in de jungle: John Gabriel Stedman 1744-1797* (Amsterdam 2018).
- Gelder, R. van, 'Het Oost-Indisch Huis', *Amstelodamum* 96-2 (2009) 49-50.
- Govers, F.G.G., *Het geslacht en de firma F. van Lanschot, 1737-1901* (Onuitgegeven proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen, 1972).
- Graaf, T. de, *Voor handel en maatschappij. Geschiedenis van de Nederlandsche Handel-Maatschappij 1824-1964* (Amsterdam 2012).
- Grothe, J.A., *Eerste sprokkeling uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie* (Utrecht 1872).
- Gulp, G. van, *Brabantse stoffen op de wereldmarkt. Proto-Industrialisering in de Meierij van 's-Hertogenbosch 1620-1820* (Tilburg 2004).
- Haarnack, C., D. Hondius en E. Kolfin, 'Swart' in Nederland: Afrikanen en creolen in de Noordelijke Nederlanden vanaf de middeleeuwen tot de twintigste eeuw', in E. Kolfin en E. Schreuder eds., *Black is beautiful: Ruben tot Dumas* (Amsterdam 2008) 88-107.
- Hartsinck, J.J., *Beschrijving van Guiana, of de wilde kust in Zuid-America* (Amsterdam 1770).
- Heijer, H. den, en G. de Kok, *Het slavernijverleden van Vlissingen: een historiografische verkenning* (Vlissingen 2021).
- Hoefte, R., *Een westers beschavingsoffensief. Sporen van het koloniaal en postkoloniaal verleden van Tilburg* (Zutphen 2024).
- Hoekx, J., B. Jacobs en B. Looper, 'De 'Stadstaat'. Politiek, bestuur en rechtspraak' in A. Vos e.a. eds., *'s-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1997) 95-122.
- Hoonhout, B., *Borderless empire. Dutch Guiana in the Atlantic world, 1750-1800* (Athens 2020).

- Hoonhout, B., 'Financiering van de vergeten koloniën in Guyana', in P. Brandon, G. Jones, N. Jouwe en M. Van Rossum eds., *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam 2020) 112-119.
- Jacobs, B.C.M., *Justitie en politie in 's-Hertogenbosch voor 1629* (Assen 1986).
- Jonge, J.K.J. de, *De opkomst van het Nederlandsch gezag in Oost-Indië. Verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief* ('s Gravenhage 1884).
- Jouwe, N., M. Kuipers en R. Raben eds., *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021).
- Jouwe, N., M. Lukkes en R. Raben, 'Bestuurlijk Utrecht, koloniale belangen en slavernij', in N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben eds., *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021) 37-46.
- Jouwe, N., 'Eduard, Sitie, Pieter en Lizette. Vier eeuwen zwarte aanwezigheid in Utrecht', in N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben eds., *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021) 215-234.
- Kan, J. van, *Uit de rechtsgeschiedenis der Compagnie. Deel 1* (Batavia 1930).
- Kappelhof, A.C.M., 'De stedelijke financiën van 's-Hertogenbosch en Breda onder de Republiek. Aspecten van het financieel-economische beleid van twee steden', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 3:3 (2006) 96-117.
- Kappelhof, A.C.M., 'Wat zoet is, was en is lekker. Suiker in West-Brabant', *Jaarboek De Oranjeboom* 66 (2013) 1-44.
- Kappelhof, A.C.M., 'Laverend tussen Mars en Mercurius. Demografie en economie' in A. Vos e.a. eds., *'s-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1997) 55-77.
- Kappelhof, A.C.M., 'Noord-Brabant en de Hollandse stapelmarkt', in K. Davids, M. 't Hart, H. Kleijer en J. Lucassen, *De Republiek tussen zee en vasteland* (Apeldoorn 1995) 189-209.
- Kappelhof, A.C.M., 'Stadsbestuur en economie in het midden van de zeventiende eeuw', *'s-Hertogenbosch* 3:2 (1995) 49-58.
- Kars, M., 'Kolonialisme, slavernij en slavenhandel in Berbice, Demerara en Essequibo', in R.M. Allen, E. Captain, M. Van Rossum en U. Vyent eds., *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 251-262.
- Kars, M., *Blood on the river. A chronicle of mutiny and freedom on the Wild Coast* (New York 2020).

- Knaap, G.J., 'Tjengkeh, kompeni, agama. Hoofdpijnen uit de geschiedenis van de Ambonese eilanden 1500-1800', in G.J. Knaap, W. Manuhutu & H. Smeets, *Sedjarah Maluku. Molukse Geschiedenis in Nederlandse bronnen* (Amsterdam 1992).
- Knaap, G.J., *Kruidnagelen en christenen. De Verenigde Oost-Indische Compagnie en de bevolking van Ambon 1656-1696* (Dordrecht 1987).
- Kok, G. de, *Walchers ketens. De trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren, 1755-1780* (Zutphen 2020).
- Kok, G. de, en P. Brandon, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO: een onderzoek naar Hope & Co en R. Mees & Zoonen* (Amsterdam 2022).
- Kolfin, E., 'Zwart in de kunst van Rembrandts tijd', in E. Kolfin en E. Runia eds., *Zwart in Rembrandts tijd* (Zwolle 2020) 12-43.
- Koning, C. de, 'The Middle Passages of the Geertruyda & Christina (1783-1785) and Zeemercuur (1787-1789). A comparison', in R. Negrón, J. den Oudsten, C. de Koning en K. Fatah-Black, *The Dutch Transatlantic slave trade. New methods, perspectives and sources* (Leiden 2025) 99-125.
- Koulen, P., *Financing plantations and slavery. Dutch credit in Essequibo, Demerara and Berbice, 1770-1820* (Onuitgegeven proefschrift Erasmus Universiteit Rotterdam, 2025).
- Kuipers, J.J.B., *De VOC. Een multinational onder zeil, 1602-1799* (Zutphen 2020).
- Leede, B. de en M. Stoutjesdijk eds., *Kerk, kolonialisme en slavernij: verhalen van een vervlochten geschiedenis* (Utrecht 2023).
- Leget, J.N., 'Brabanders naar Berbice', *Brabantse Leeuw* 3 (1981) 88-91.
- Leidelmeijer, M., *Plantages in Nederlands-Indië. De lange negentiende eeuw* (Arnhem 2012).
- Lempereur, K. en H. Roosenboom, *Helmond en zijn slavernijverleden. Een verkennend onderzoek naar de rol van de bestuurders van de stad en gemeente Helmond* (Helmond 2024).
- Lequin, F., *Het personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de achttiende eeuw, meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen* (Leiden 1982).
- Linde, M. van der, E. van Velden en M. Krijnsen, *Overijssel & slavernij* (Zwolle 2023).
- Lucassen, J., 'A multinational and its labor force. The Dutch East India Company, 1595-1795', *International Labor and Working-Class History* 66 (2004) 12-39.

- Lucassen, J., 'Zeevarenden', in L.M. Akveld, S. Hart en W.M. Van Hoboken eds., *Maritieme geschiedenis der Nederlanden. Deel 2. 17de eeuw, van 1585 tot ca. 1680* (Bussum 1977) 126-158.
- Lukkes, M., 'De Utrechtse Compagnie. Investerings in slavernij' in N. Jouwe, M. Kuipers en R. Raben eds., *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021) 57-76.
- Maduro, E. en G. Oostindie, *In het land van de overheerser II. Antillianen en Surinamers in Nederland, 1634/1667-1954* (Leiden 1986).
- Mallinckrodt, R. von, 'The European experience in slavery 1650-1850: Parallels and entanglements', in R. von Mallinckrodt ed., *The European experience in slavery, 1650-1850* (Berlijn/Boston 2024) 69-100.
- Meijboom, L., L. Wilhelmus, J. van den Tol en C. van Galen, *Nijmegen & Slavernij. Publiek bestuur en persoonlijk profijt, 1596-1873* (Nijmegen 2025).
- Meijboom, L., 'The significance of shipboard insurrections during the slave ship captaincies of Jan Menkenveld and his former officers: David Mulders, Daniel Pruijmelaar and Willem de Molder, 1754-1767', in R. Negrón, J. den Oudsten, C. de Koning en K. Fatah-Black eds., *The Dutch Transatlantic slave trade. New methods, perspectives and sources* (Leiden 2025) 127-148.
- Molhuysen, P.C., *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche universiteit 1574-1811. Deel 4 (1682-1725)* (Leiden 1913-1924).
- Mommers, A.R.M., *Brabant van Generaliteitsland tot gewest. Bestuursinrichting en gezagsuitoefening in en over de landen en steden van Staats-Brabant en Bataafs Braband* (Utrecht 1953).
- Netscher, P.M., *Geschiedenis van de koloniën Essequibo, Demerara en Berbice. Van de vestiging der Nederlanders aldaar tot op onzen tijd* (Den Haag 1888).
- Niemeijer, J.W., 'Denner en Van der Smissen. Twee Hanze-schilders in Holland', *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 21:1 (1970) 199-224.
- Niemeijer, J.W., 'Een vroeg-achttiende-eeuws conversatiestuk', *Oud Holland – Journal for Art of the Low Countries* 75:1 (1960) 249-252.
- N.N., 'Arnoldus Senguerdus', in A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden* (1874) dl. XVII, 614.
- N.N., 'Lijst der Nederlandsche landvoogden te Makassar', *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië* 16:2 (Zaltbommel 1854).
- N.N., *'s-Hertogenbosch: handel en nijverheid door de eeuwen heen*, ('s-Hertogenbosch 1985).

- Oord, K. van den, *De Gruyter. Geschiedenis van een kruideniersimperium* (Zwolle 2010).
- Oostindie, G. ed., *Het koloniale verleden van Rotterdam* (Amsterdam 2020).
- Oostindie, G. en K. Fatah-Black, *Sporen van de slavernij in Leiden* (Leiden 2017).
- Oudheusden J. van en J. Biemans, *De Loet 's-Hertogenbosch* (Zwolle 2008).
- Pirenne, L.P.L. en W.J. Formsma, *Koopmansgeest te 's-Hertogenbosch in de vijftiende en zestiende eeuw: het kasboek van Jaspas van Bell 1565-1568*, (Nijmegen 1962).
- Ponte, M., 'Al de zwarten die hier ter stede comen. Een Afro-Atlantische gemeenschap in zeventiende-eeuws Amsterdam', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 15:4 (2018) 33-62.
- Ponte, M., 'Tussen slavernij en vrijheid in Amsterdam', in P. Brandon, G. Jones, N. Jouwe en M. Van Rossum eds., *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam 2020) 248-256.
- Postma, J., *The Dutch in the Atlantic slave trade, 1600-1815* (Cambridge 1990).
- Prak, M., 'Inleiding. Een Brabantse hoofdstad', in A. Vos e.a. eds., *'s-Hertogenbosch. De geschiedenis van een Brabantse stad 1629-1990* (Zwolle/'s-Hertogenbosch 1997) 11-24.
- Puttevils, J., 'Een vergeten bladzijde? De vroege participatie van de Zuidelijke Nederlanden aan slavernij', in R.M. Allen, E. Captain, M. Van Rossum en U. Vyent eds., *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023) 347-358.
- Ramackers, S., E. Sow, A. Schmidt en A. Schrikker, *Vooronderzoek koloniale en slavernijgeschiedenis van de stad Leiden* (Leiden 2025).
- Ramackers, S., 'Daniël van Eijs: van lakenhandelaar naar plantage-eigenaar 1725-1739', *Leids Jaarboekje* (2023) 72-89.
- Rastocac, S., M. Derksen, K. Rosalina, M. Keulen, L. Andrea en E. Nolten, *De stad vertelt. Vooronderzoek naar het slavernijverleden van Eindhoven* (Eindhoven 2024).
- Ravestijn, H.P.W., *De firma F. van Lanschot sinds 1737. Hoe twee eeuwen geschiedenis van de stad 's-Hertogenbosch en de Meierij zich weerspiegelen in haar lotgevallen* ('s-Hertogenbosch 1942).
- Rossum, M. van, *Kleurrijke tragiek. De geschiedenis van slavernij in Azië onder de VOC* (Hilversum 2015).

- Rossum, M. van, 'Global slavery, local bondage? Rethinking slaveries as (im)mobilizing regimes from the case of the Dutch Indian Ocean and Indonesian Archipelago worlds', *Journal of World History* 31:4 (2020) 693-727.
- Ruestow, E.G., *Physics at 17th- and 18th-Century Leiden. Philosophy and the new science in the university* (Den Haag 1973).
- Sasse van Ysselt, A.F.O., *De voornaamste huizen en gebouwen van 's-Hertogenbosch. Alsmede hunne eigenaars of bewoners in vroegere eeuwen* ('s-Hertogenbosch 1911).
- Schrikker, A., 'Slavernij in koloniaal Indonesië', in R.M. Allen, E. Captain, M. van Rossum en U. Vyent eds., *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale verleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023), 319-329.
- Schuman, P., *Tussen vlag en voorschip. Een eeuw wettelijke en maatschappelijke emancipatie van zeevarenden ter Nederlandse koopvaardij 1838-1940* (Leiden 1995).
- Sliphorst, A.J.M., *Verbonden levenslopen, kindersterfte binnen Bossche deelbuurten 1814-1903* (Onuitgegeven proefschrift Radboud Universiteit Nijmegen, 2020).
- Spierings, M., 'P.J. Sweens, koffiebranderij van 1782', *Boschboom blade-ren* 17 (1975) 45-48.
- Stam, G. en D. Snikkenburg, 'Sporen van slavernij in Noord-Brabant', *In Brabant. Tijdschrift voor Brabants erfgoed* 3 (2017) 10-22.
- Staring, A., *De Hollanders thuis: gezelschapstukken uit drie eeuwen* ('s-Gravenhage 1956).
- Stipriaan, A. van, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam 2020).
- Stipriaan, A. van, *Surinaams contrast: roofofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie 1750-1865* (Leiden 1993).
- Stoutjesdijk, M., 'Het slavernijverleden van de Rooms-Katholieke Kerk binnen het Nederlands koloniaal rijk. Een beknopt overzicht', *Perspectief* 62 (2024) 1-10.
- Tang, D.J., *Met Hollandse bedaardheid. Hoe Nederland tussen 1800 en 1873 slavernij in de koloniën afschafte* (Zutphen 2021).
- Velden, E. van en S. Wieringa, *Deventer & slavernij. Vooronderzoek* (Deventer 2023).
- Vercauteren, F.E.M., *De aanleg van de straatweg Best-Lommel als deel van de verbinding 's-Hertogenbosch-Luik 1745-1818* (Nijmegen 1958).
- Villiers, J.A.J., *Storm van 's Gravesande. Zijn werk en zijn leven uit zijne brieven opgebouwd* (Den Haag 1920).

- Villiers, J.A.J. de, en C.A. Harris, *Storm van 's Gravesande. The rise of British Guiana, volume 1* (Den Haag 1911).
- Vink, M., 'The world's oldest trade. Dutch slavery and slave trade in the Indian ocean in the seventeenth century', *Journal of World History* 14:2 (2003) 131-177.
- Voort, J.P. van den, *De Westindische plantages van 1720-1795* (Eindhoven 1973).
- Vries, J. de, en A.M. van der Woude, *The first modern economy: success, failure, and perseverance of the Dutch economy, 1500-1815* (Cambridge 1997).
- Wagenaar, L.J., *Galle, VOC-vestiging in Ceylon. Beschrijving van een koloniale samenleving aan de vooravond van de Singalees opstand tegen het Nederlandse gezag, 1760* (Amsterdam 1994).
- Weiss, H., 'De zending der Hernhutters onder de indianen in Berbice en Suriname 1738-1816', *West-Indische Gids* 2 (1921) 36-44.
- Wood, K.E., 'Gender and slavery', in M.M. Smith en R.L. Paquette, *The Oxford Handbook of Slavery in the Americas* (Oxford 2010), 513-534.
- Zuiderweg, A.M., 'De Bataviase jeugd tijdens de VOC', *Indische letteren* 26 (2011) 99-112.

Illustratieverantwoording

2.1 Een vergeten knooppunt

- Kaart 's-Hertogenbosch; Frederik de Wit; ca. 1698; Illustratie; KB Nationale Bibliotheek.
- De kraan en de vischmarkt; N.N.; ca. 1860; Lithografie; Erfgoed 's-Hertogenbosch.
- 's-Hertogenbosch, Smalle haven; Gerardus Johannes Bos/ Emrik & Binger/Willem Constant van Heusden; ca. 1860; Lithografie; Erfgoed 's-Hertogenbosch.
- Lijst met producten uit de Generaliteitslanden; N.N.; 1768; Geschreven document; Nationaal Archief, Tweede West-Indische Compagnie (WIC), (1624) 1674-1791 (1800) nummer archiefinventaris 1.05.01.02 inv.nr. 820 scan 240.
- De Markt te 's-Hertogenbosch; Jacques François Carabain; ca. 1870; Schilderij olieverf; Het Noordbrabants Museum.

2.2 Het witte goud uit de koloniën

- Het werk in een suikermolen; Théodore Bray; 1850; Lithografie; Wereld Museum.
- Gevelsteen Korenbrugstraat; R. van Genabeek; Foto; Erfgoed 's-Hertogenbosch.
- Interieur van de suikerfabriek "De Granaatappel"; Hendrik Jacobus Scholten; ca. 1840-1850; Schilderij; Amsterdam Museum.
- Uithangbord aan de koffiebranderij P.J. Sweens; Lars van Aalst; datum 8 april 2025; Foto; Lars van Aalst.

2.3 De nijverheid kunnen vermeederen

- Portret van Franciscus Antonius Augustinus van Lanschot; Bastiaan de Poorter; 1841; Olieverf op doek; RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis.
- Kalkhaven vanaf de draai; M. Schouman; ca. 1801-1804; Tekening in Oost-Indische inkt; Dordracum Illustratum van het Regionaal Archief Dordrecht, archieftoegang 551, inv.nr. 35244.

- Gezicht op de suikerfabriek in Pangka; Johan Conrad Greive; 1869; Lithografie ingekleurd; Rijksmuseum Amsterdam.

3.1 *Vier broers, vier plantages*

- Tot slaaf gemaakte mannen werken op het land; N.N.; ca. 1850; Aquarel; Rijksmuseum Amsterdam.
- Slave Trade (Execrable Human Traffick, or The Affectionate Slaves); George Morland; ca. 1788; Schilderij olieverf; Smithsonian National Museum of African American History and Culture.
- Naauekeurige Plattegrond van den staat en den Loop van Rio de Berbice; Jan Daniël Knapp/ Hendrik de Leth; 1742; Landkaart; Rijksmuseum Amsterdam.

3.2 *Meer dan een erfgenaam*

- West-Indiëvaarder onder zeil; Jan Brandes; 1779-1787; Kleurentekening; Rijksmuseum Amsterdam.
- Plantagie Leeverpoel Geleegen Rievier Cottica linksop vaarende; N.N.; ca. 1700-1800; Aquarel; Rijksmuseum Amsterdam.
- Sint Eustatius in 1781; Johan Baptist Bergmüller; ca. 1781; Gravure; Library of Congress Washington.

3.3 *Rentenieren in de stad*

- De Hernhutterkerk op de plantage Leliëndaal; Jacob Marius Adriaan Martini van Geffen; 1859; Aquarel; Rijksmuseum Amsterdam.
- Gezicht op een plantage, mogelijk Rust en Werk; Hendrik Huygens; ca. 1849-1851; Inkt op papier; Rijksmuseum Amsterdam.
- Portret van Arnoldus Hendrik des Tombe; August Christian Hauck; 1774; Olieverf op doek; RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis.
- Obligaties op naam van Antoni Martini; N.N.; 1769; Geschreven document; Het Utrechts Archief, archieftoegang 43 inv.nr. 116 scan 1.

4.1 *Een Bosschenaar op Java*

- Porter van Rudolph Florentius van der Niepoort; C. van Druynen; 1788; Tekening; RKD Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis
- De binnenplaats van het Oost-Indisch Huis, Oude Hoogstraat 24; Herman en Jan Schouten; 1764; Tekening; Stadsarchief Amsterdam.
- Sourabaya; A. de Nelly; 1750-1800; Penseel in grijs; Rijksmuseum Amsterdam.

- Theevisite in een Europees huis in Batavia; Jan Brandes; 1779-1785; Waterverf op papier; Rijksmuseum Amsterdam.
- 's-Hertogenbosch, gezicht op de Hinthamerstraat met de Sint-Antonius-kapel; Chr. Schüler/G.G. Lange/Friedrich Foltz; ca. 1857; Lithografie; Alamy.

4.2 *Via Ambon naar het Bossche bestuur*

- Villa Couwenberg; Vera Delleman-de Kort; 1971; Foto; Brabants Historisch Informatie Centrum.
- Cabin-Boy; Rudolph Ackermann/Thomas Rowlandson/Henri Merke; 1799; Lithografie; National Maritime Museum, Greenwich, London, Caird Collection.
- Amboina; François Valentyn; 1724; Boekillustratie; Koninklijke Bibliotheek.
- Boeginese vrouw; Jan Brandes; 1785; Tekening; Rijksmuseum Amsterdam.
- Gezigten uit Neêrlands Indië, eene straat te Amboina; Paulus Lauters; Lithografie; Rijksmuseum Amsterdam.

4.3 *Van vader op zoon in Neerlands-Guyana*

- Extérieur van het stadhuis met gedeelte bebouwing Markt naar het zuidwesten gezien; J. Everts; 1777; Lithografie; Erfgoed 's-Hertogenbosch.
- Nieuwe kaart van Essequibo en Demerary vertoonende al de plantagien geleegeen aen de revieren; J. Storm van 's Gravesande en C. Markee; 1749; Kaart; Universiteitsbibliotheek Leiden, nr. COLBN 006-12-20, <https://digitalcollections.universiteitleiden.nl/view/item/4082250>.
- Reihart ziet hoe een groep tot slaaf gemaakte mensen naar hun onderkomens wordt gedreven op een plantage in Nederlands-Guyana; Reinier Vinkeles; 1791-1798; Ets op papier; Rijksmuseum Amsterdam.
- Aquarel van een plantage, vermoedelijk van La Bonne Intention; N.N.; ca. 1800; Aquarel; Gelders Archief, toegang 0613 Familie Bentinck/Aldenburg Bentinck.
- Tot slaaf gemaakte man draagt Reinharts bagage; Reinier Vinkeles; 1791-1798; Ets en gravure; Rijksmuseum Amsterdam.
- Detail uit de *Oprechte Haerlemsche Courant*; 16 april 1757; geraadpleegd op Delpher.

5.1 Onzichtbare handen

- Kaarte van een gedeelte der Rivier Canie tuschen de Callbas kreek en de nieuw gekoose grond La Prudence met de daar aanlenders; N.N.; ca. 1765-1771; Kaart; Nationaal Archief, Digitaal duplicaat van de archiefstukken van de 2e WIC en Berbice in het archief Colonial Office te Londen, nummer archiefinventaris 1.11.06.12, inv.nr. CO116-77.
- Diorama met een tentboot; Gerrit Schouten; 1817; Hout, papier en glas; Rijksmuseum Amsterdam.
- Manifest van de lading van het schip de Aarts Hartogin Maria Christina met daarbij ook het plantagemerk van 't *Graaflijk Slot*; N.N.; 1783; Manifest; Nationaal Archief, De Sociëteit van Berbice, (1681) 1720-1795 (1800), nummer archiefinventaris 1.05.05, inv.nr. 167, scan 660.
- Slavenvertrekken op een Surinaamse plantage; J.E. van Heemskerck van Beest naar tekening van G. Voorduin; 1860-1862; Kleurenlithografie; Rijksmuseum Amsterdam.
- Veilinglijst met de namen van verkochte tot slaaf gemaakten op de plantage 't *Graaflijk Slot*; N.N.; 1784; Lijst; Nationaal Archief, De Sociëteit van Berbice, (1681) 1720-1795 (1800), nummer archiefinventaris 1.05.05, scan 176.

5.2 Verbroken ketens

- The 1763 Monument on Square of the Revolution in Georgetown, Guyana; David Stanley; 2014; Foto; https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1763_Monument,_Georgetown,_Guyana._2014.jpg.
- Commandeur Douglas en gouverneur van Brunswijk-Wolfenbüttel buiten de vesting 's-Hertogenbosch; Jacobus Vrijmoet; 1786; Schilderij olieverf; Het Noord Brabants Museum.
- Markt van 's-Hertogenbosch; M. Mourot; ca. 1830; Prentbriefkaart met litho; Erfgoed 's-Hertogenbosch.

5.3 Voorbij het stereotiep

- Europees kaartgezelschap op Ceylon; Jan Brandes; 1785; Waterverf; Rijksmuseum Amsterdam.
- Aanzicht van Galle op het eiland Sri Lanka; 1725-1727; Prent; Scheepvaartmuseum.
- Een vrouwelijke tot slaaf gemaakte met een (Indo-) Europees kind; Auguste van Pers; 1854; Kleurenlithografie; Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen en de Stichting Wereld museum Rotterdam.

6.1 *Zwarte bedienden in de schaduw*

- De familie Van der Does-Sengwert rond het clavecimbel; Balthasar Denner; ca. 1714; Olieverf op doek; Het Noordbrabants Museum 's-Hertogenbosch.
- The Artist's Family Making Music Together; 1728-1732; Olieverf op doek; Statens Museum for Kunst.
- Portret van Johan Frederik van Friesheim (1685-1747) Marie Aimée van Friesheim-de Rapin de Thoyras (1716-1800) en hun zoon Johan Frederik (Godfried) van Friesheim (1738-1776) met een page; Philip van Dijk; 1739; Olieverf op paneel; Centraal Museum Utrecht.

6.2 *Alexander van Geneve*

- Markt te 's-Hertogenbosch; Abraham de Haen/ Cornelis Pronk; 1734; Inkt op papier; Het Noordbrabants Museum 's-Hertogenbosch.
- Inspectie van een regiment cavalerie, wellicht door Willem van Hessen-Homburg; Cornelis Troost; 1742; Olieverf op doek; Rijksmuseum Amsterdam.
- The celebrated Graham Quacy; J.G. Stedman; 1796; Lithografie; The William Blake Archive.

6.3 *Filippina Fortuijn*

- Belangrijke personen die naar de kerk gaan; P.J. Benoit; 1839; Lithografie; Internet Archive.
- De St. Janskerk te 's Hertogenbosch; Jan Frederik Christiaan Reckleben; 1859; Staalgravure; Rijksmuseum Amsterdam.
- Gemanumitteerde vrouw; Jacob Marius Adriaan Martini van Geffen; 1850-1860; Portret met waterverf; Rijksmuseum Amsterdam.
- Detail uit de *Oprechte Haerlemsche Courant*; 16 april 1757; geraadpleegd op Delpher.

Over de auteurs

Als historicus verbonden aan de Radboud Universiteit is **DRIES LYNA** gespecialiseerd in de sociale geschiedenis van koloniale steden onder voc-bewind. Hij was eerder al projectleider van het internationale onderzoeksnetwerk 'Life after slavery. Setting the research agenda of slave histories in the global era, 1750-1900', voert momenteel zelf onderzoek naar het Nederlandse slavernijverleden in Zuid-Afrika en gaf samen met de lokale organisatie *Stemmen uit Nijmegen* en de Zuid-Afrikaanse *pracademic* Kathryn Smith een gezicht aan de vergeten Indonesische slaafgemaakte Manille.

KIM LEMPEREUR behaalde haar master Geschiedenis en Actualiteit aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Als assistent was zij al betrokken bij projecten rondom het Nederlandse koloniale verleden (onder meer Child Separation Indonesia). Na het afronden van haar studie onderzocht Kim de slavernijgeschiedenis van de gemeente Helmond.

Na het afronden van masteropleidingen Internationale Betrekkingen en Afrika Studies aan de Universiteit Leiden, specialiseerde **JORIS MARTENS** zich verder in de geschiedenis van de Nederlandse slavernij. Als fellow bij het Brabants Historisch Informatie Centrum onderzocht hij koloniale toeleveringsketens en bracht hij in kaart hoe plantageproducten zoals koffie, suiker en katoen in Brabant werden geconsumeerd, verhandeld en verwerkt. Daarnaast werkt hij in de bibliotheek van het Afrika Studiecentrum Leiden.

Index

A

Abigail, 59
 ABN-AMRO, 28
 Abominé, 113
 Abraham van Peere, 50
 Adolf Willem Storm van 's Gravesande, 119
 Adolph Staring, 154
 Adriaan Spoors, 107
 Adrianus Franciscus Mulders, 34
 Afrika, 24, 25, 26, 56, 111, 126, 141, 158, 161
 Aken, 21, 33
 Alexander van Geneve, 6, 8, 9, 150, 151, 161, 164, 165, 168, 180, 181, 182, 185, 186
 Altona, 154, 155, 158
 Amaheij, 103
 Ambon, 5, 87, 98, 102, 104, 105, 141, 181
 Amsterdam, 6, 7, 10, 12, 16, 18, 21, 23, 27, 28, 31, 34, 38, 46, 47, 49, 50, 51, 55, 58, 59, 62, 65, 73, 75, 78, 79, 80, 89, 90, 91, 105, 111, 112, 124, 133, 137, 141, 144, 145, 155, 157, 161, 164, 165, 171, 173, 175, 179, 183, 194
 Anna Maria van Arrewijnen, 34, 88
 Anthonij van Hanswijk, 123, 124, 126, 191
 Anthony van Diemenstraat, 123
 Antigua, 112
 Arent Verspijck, 74
 Arnold Pieter van der Does, 154, 157
 Arnoldus Hendrik des Tombe, 83
 Arnoldus Senguerdius, 157, 158
 Arnout van Teylingen, 5, 48, 63, 64, 65, 70, 71, 191
 Azië, 6, 16, 87, 88, 89, 90, 97, 98, 102, 122, 140, 141, 144, 148, 161, 181, 191

B

Balthasar Denner, 152, 154, 155, 156
 Barbados, 112
 Batavia, 46, 90, 91, 101, 102, 103, 105, 107, 144, 145, 181, 191
 België, 27

Berbice Welvaren (schip), 59, 62, 195
 Binnen-Dieze, 22
 Bosch-Dordtse rederij, 19, 38, 42, 43, 46, 47
 Boudean & Van den Bosch, 28
 Bouwens & Van Hanswijk, 6, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 194, 196
 Brabant, 11, 14, 15, 18, 21, 24, 26, 33, 39, 41, 42, 43, 74, 75, 78, 84, 96, 107, 139, 157, 185
 Staats-Brabant, 74, 157
 Brazilië, 26, 31
 Brede Haven, 19, 22, 23
 Brielle, 111

C

Caesar van Everdingen, 159
 Caraïben, 28, 148, 158
 Catharina Jacoba de Mey, 63, 64, 65, 67, 70, 71, 73
 Catharina Maria Slot, 126
 Catharina van Woerkom, 89
 Ceram, 104
 Charles Alexander Dunant, 75, 78
 Christiaan August van Sleswijk-Holstein-Gottorp, 155
 Christina Elisabeth Winne, 171
 Cleopatra van Bougies, 105, 106, 107, 175, 181
 Clifford & Chevalier, 78
 Coffy, 133, 136, 138, 194, 195
 Coffijbaal (pakhuis), 19
 Colombo, 102
 Commewijnerivier, 74, 81, 82
 Constantia van Bougies, 8, 9, 105, 106, 107, 175, 180, 181, 182, 186, 187
 Constantijn Gerard Nobel, 75, 79
 Continentaal Stelsel, 38
 Cornelis van Lanschot, 27
 Cottica, 65
 Cultuurstelsel, 45, 47

D

Dageraad, 138, 165
 Daniël van Eys, 58
 Daniël Verspijck, 75
 Den Haag, 7, 10, 15, 24, 38, 75, 110, 116, 155, 158
 Denemarken, 27
 Des Tombesburg, 82
 Deventer, 10, 21, 119
 Dirk Leuveling, 78
 Dirk Mattheus Ebbenhorst, 145
 Dirk Roos, 49, 51
 Dirk van Bree, 33, 184
 Doorvoerhaven, 11, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 30, 31, 36, 38, 39, 41, 47
 Dordrecht, 31, 42, 43, 105
 Drie Mollen, 36
 Duitsland, 27

E

East India Company, 62, 84, 90
 Eendragt, 165, 194, 195
 Einde Rust, 79
 Eindhoven, 7, 11, 16, 26, 41
 Elisabeth de Graaff, 125
 Elisabeth van der Does, 154, 157
 Elmina, 164, 165
 Engeland, 35, 94
 Ephrata, 67
 Equipagemeester, 144, 145
 Europa, 19, 25, 31, 38, 39, 49, 62, 100, 101, 148, 164, 173
 Europa (schip), 140

F

Filippina Henrietta Christina Fortuijn, 6, 150, 170, 174, 180, 194, 196
 Firma Van Bree, 33, 184
 Fort Nassau, 52
 Fort Zeelandia, 107, 116
 Fortuin, 170, 171, 175, 179
 Franciscus van Lanschot, 11, 18, 19, 27, 28, 29, 30, 35, 36, 39, 40, 41, 42, 47
 François de Mey, 71
 François Jean Jacob des Tombe, 84
 Frankrijk, 35, 65
 Frans Hals, 159

Frederik, 14, 168, 176, 196
 Friedrich Spanheim, 158

G

Galle, 140, 144, 145, 146
 Geertruy Françoise Verster, 50
 Gekroonde Kandijpot, 19
 Gekroonde Ramshoofd, 34
 Generaliteitslanden, 25
 George Hendrik de Wilde, 80
 Ghana, 164
 Gilles Mentz, 51, 52
 Godefridus van Lanschot, 30, 35
 Goede Verwachting, 171
 Gordiaan Teller, 51, 55
 Gouda, 63, 65
 Graaf van Zinzendorf, 55
 Graaflijk Slot, 6, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 133, 170, 194, 195, 196
 Groenendaal, 84
 Groot Marseille, 65, 67, 70
 Groot Poelgeest, 51, 170
 Groot-Brittannië, 38, 73
 Grote Kerk, 174, 181, 185
 Gulden ketel, 27
 Guyana, 5, 9, 16, 31, 48, 50, 87, 107, 109, 111, 116, 117, 119, 120, 122, 123, 124, 133, 134
 Berbice, 6, 27, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 58, 59, 60, 62, 63, 111, 112, 116, 118, 119, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 164, 170, 175, 179, 194, 195, 196
 Demerary, 9, 36, 50, 86, 87, 109, 111, 112, 113, 114, 116, 118, 119, 121, 137, 192
 Essequibo, 9, 27, 49, 50, 81, 86, 87, 107, 109, 111, 112, 113, 114, 116, 118, 119, 121, 124, 192
 Wilde Kust, 50

H

H.G. de Bergh, 42
 Haarlem, 24
 Hamburg, 154
 Heimslust, 165
 Helmond, 11, 16, 24, 40, 41, 126
 Hendrik Slot, 125

Hendrik van Tomputte, 35
 Hermannus Gerbade, 135
 Herrnhut, 55
 's-Hertogenbosch (schip), 42, 43, 46, 47
 Hester Senguerdius, 154, 157, 158
 Hinthamerstraat, 36, 37, 97, 105
 Holland, 10, 21, 23, 24, 31, 41, 154, 155, 158
 Hollandsch Koffijhuis, 35
 Hope & co, 28

I

In de Palmboom, 36
 Increase Mather, 158
 Indonesië, 8, 28, 47, 88, 91, 95, 140, 141
 Indië, 11, 15, 29, 31, 38, 39, 41, 42, 43, 46,
 47, 80, 86, 94, 95, 102, 141
 Nederlands-Indië, 29, 42, 43

J

J. Diepen, 41
 J.A. Spijers, 43
 Jacob Denner, 154
 Jacob Fabrice Burman, 75
 Jacob Jan de Mey, 67
 Jacob Salomon Briseval des Borgnes, 161
 Jacoby, 67
 Jaffna, 148
 Jan Adam Charbon, 124, 126
 Jan Carel Soomers, 82
 Jan François Leopold Verster, 42
 Jan Marius de Salve, 136, 138
 Jan Mijtnens, 159
 Jan Nicolaas van Eys, 59
 Jan Pieterszoon Coenstraat, 123
 Jan Schouten, 42, 43, 218
 Jan van Ebbenhorst, 148
 Jan van Reijneveld en zonen, 118
 Jan van Riebeecksingel, 123
 Japan, 43, 46
 Java, 5, 26, 27, 31, 36, 42, 46, 51, 80, 87, 88,
 89, 91, 94, 95, 96, 97, 141
 Jean Gijsberto de Mey, 63, 67
 Joan van der Voort, 99, 102
 Johan Abraham van der Voort, 5, 87, 98,
 99, 104, 106, 107, 141, 191
 Johan Hendrik van der Does, 151, 154,
 155, 157, 158

Johan Leijstar, 33
 Johan Philip van Eys, 5, 48, 49, 50, 58,
 59, 62, 191
 Johan van Hanswijk, 34, 123
 Johan Winne, 171
 Johanna Catharina Bangeman, 105
 Johannes van den Bosch, 47
 Johannes Wilhelmus van Hanswijk, 124
 Johannesburg, 79
 John Gabriel Stedman, 165, 169
 Jonathan van 's Gravesande, 109, 112,
 113, 116, 118
 Jonge Hellingman, 144
 Joyce Vlaming, 159

K

Kaapkolonie, 90, 144
 Kaapstad, 47
 Kamer van Koophandel en Fabrieken, 26
 Kampen, 21
 Keulen, 33
 Kievitsheuvel (schip), 88, 90, 91, 199
 Klein Marseille, 67
 Klein Poelgeest, 51, 55, 59
 Klein Ruwenberg, 82
 Kleine Gent, 98
 Koffie, 35, 36, 51, 122
 Koloniale waren
 Cacao, 27, 29, 51, 58, 62, 70, 135, 194,
 195
 Indigo, 11, 46
 Katoen, 11, 13, 19, 28, 41, 62, 81, 94, 112,
 124, 126, 128, 135
 Koffie, 13, 19, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31,
 35, 36, 42, 46, 51, 62, 70, 71, 74, 78, 81,
 112, 116, 122, 126, 128, 129, 133, 135, 136,
 165, 171, 180, 181
 Kruidnagel, 105
 Nootmuskaat, 24, 105
 Peper, 24
 Rijst, 27, 46, 94
 Specerijen, 19, 24, 27, 28, 105, 141
 Suiker, 33
 Tabak, 13, 19, 26, 27, 28, 51, 122
 Textiel, 11, 41
 Thee, 24, 27, 29, 36, 181

Korenbrugstraat, 19, 33, 217
 Kouwenberg, 98, 99, 106, 107
 Krullartstraat, 96

L

La Bonne Intention, 119
 Land van Belofte, 34,
 Laurens de Sille, 140, 144, 145, 148, 150,
 191
 Laurens Lodewijk van Bergeijk, 116
 Laurens Storm van 's Gravesande, 5,
 107, 110, 111, 116, 119,
 Laurens van Weeninge, 54
 Le Grand, 28
 Leiden, 7, 10, 11, 12, 13, 23, 24, 50, 51, 64,
 65, 73, 91, 97, 107, 124, 127, 129, 154, 157,
 158, 159, 173
 Leliëndaal, 74, 75, 76, 80
 Lichtenveld, 28
 Limburg, 41
 Lodewijk Ernst van Brunswijk-
 Wolfenbüttel, 136, 137, 139
 Lonneker, 119
 Louis, 165, 168, 196
 Louis Henri Fourgeoud, 165
 Lucas Aams, 140, 141
 Luik, 21, 22, 24, 25, 33, 41
 Lust tot Rust, 79

M

Maastricht, 21, 33
 Magdalena, 51, 59, 79
 Makarikij, 103
 Makassar, 102
 Malebatrum, 84
 Maria Catharina Baalde, 62
 Marianne, 113
 Marrons, 59, 80
 Martini, 27, 75, 76, 85, 86, 106, 178, 191
 Matapica, 81
 Meierij van 's-Hertogenbosch, 14, 21, 40
 Mexico, 59
 Middelburg, 23, 27, 28, 148, 161, 182
 Middelburgse Commercie Compagnie,
 26
 Molukken, 98, 99, 182, 141

N

Nederlandsche Handel-Maatschappij,
 5, 7, 18, 19, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47
 Negotiatiefonds, 48, 78, 80, 81, 82, 84,
 86, 126
 Nicolaas Johan van Hanswijk, 124
 Nieuw Accaribo, 82
 Nieuwe Hoop, 84
 Nijmegen, 4, 10, 13, 16, 21, 23, 24, 25, 39,
 138, 173, 188
 Noord-Amerika, 28, 73
 Noord-Seram, 103

O

Obligaties, 86
 Oost-Indische Scheepsrederij, 42

P

Padang, 141, 144
 Paramaribo, 124, 165, 170, 171, 175
 Paulus Godefridus van der Voort, 99
 Paulus Verhellouw, 42
 Petit en Fritsen, 41
 Petrus Albertus van der Parra, 88, 102
 Petrus Johannes Sweens, 36
 Philip Carel Soomers, 82
 Philip van Dijk, 159, 160
 Phillis, 168
 Pieramus, 52
 Pieter Bouwens, 124
 Pieter en Jacoba (schip), 175
 Pieter Vermeulen, 84
 Plaats Royaal, 35
 Poelo Damar, 103
 Portugal, 94
 Prafiet, 172
 Prinses, 170, 171, 172, 175

Q

Quaco, 168
 Quassiba, 6, 123, 133

R

Raad van Brabant, 75
 Regina, 6, 122, 140, 145, 148
 Reynsfort, 165
 Rijckvoorsel, 27, 41, 106
 Robert Douglas, 136, 137, 139, 191
 Roesje, 6, 122, 140, 141, 144, 145, 148
 Rogier Bakker, 34
 Rotterdam, 10, 12, 16, 18, 21, 23, 27, 28, 30, 31, 35, 36, 49, 65, 71, 80, 133, 161
 Rudolph Florentius van der Niepoort, 5, 87, 88, 89, 90, 91, 141, 191
 Rudolph Hendrik van Halm, 171
 Rust en Werk, 79
 Rustenburg, 74

S

Saba, 73
 Sara Maria Aardewijn, 74
 Sardam, 165
 Schout van Hanswijkplein, 123
 Semarang, 88, 91, 94
 Senguerdus, 6, 151, 152, 154, 155, 157, 158, 159
 Sint Michielsgestel, 82
 Sint-Janskathedraal, 174, 176
 Sint-Joris, 35
 Sint-Jorisstraat, 78
 Smalle Haven, 22
 Sociëteit van Berbice, 126, 134, 175
 Sociëteit van Suriname, 51, 74, 112, 164, 168, 171, 172
 Soerabaja, 94, 95, 96, 98
 Soestdijk, 116, 118
 Souburg, 65, 67, 70
 Souhoko, 103
 South Sea Company, 59, 62, 84
 Spanje, 94
 Sri Lanka, 9, 26, 102, 140, 144, 145, 148, 188
 Ceylon, 9, 142
 Sint Eustatius, 72, 73
 Sint Maarten, 73
 Sint Thomas, 84
 Standvastigheid (schip), 99, 101, 116, 195
 Staten-Generaal, 15, 22, 24, 25, 65, 96, 109, 110, 116, 173
 Suikerraffinaderij, 60, 34, 35, 184
 Sumatra, 141, 144

Suriname, 6, 8, 9, 11, 15, 16, 27, 31, 36, 41, 48, 50, 51, 54, 55, 63, 65, 67, 68, 70, 71, 74, 75, 78, 80, 81, 82, 84, 109, 111, 127, 148, 150, 161, 164, 165, 168, 170, 171, 172, 175, 178, 179, 184
 Sweens, 36, 37
 Sweens Koffie, 36

T

Teller, 51, 52, 55, 58
 Texel, 90, 144, 145, 165
 Theodora Elisabeth Baert Verspijck, 75
 Tiel, 23
 Tilburg, 11, 13, 14, 41, 185
 Toevlugt, 171
 Toktoe, 6, 123, 133, 196
 Trans-Atlantische slavenhandel, 182
 Twee Gijsbertoes (schip), 67
 Twente, 41, 119

U

Utrecht (plantage), 71

V

Vendredi, 168
 Verenigde Oost-Indische Compagnie, 88, 90, 91, 94, 95, 97, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 141, 144, 145, 148, 181
 VOC, 7, 16, 27, 38, 64, 79, 80, 87, 88, 89, 90, 94, 101, 102, 103, 105, 140, 141, 144, 145, 148, 150, 181, 191
 Vught, 98, 99, 106
 Vugterdijk, 34

W

Waalwijk, 145
 Wendelina Borgesius, 82
 West-Indië, 29, 31, 41, 66, 86
 West-Indische Compagnie, 7, 16, 24, 25, 26, 51, 109, 116, 171
 WIC, 7, 16, 24, 27, 31, 50, 51, 52, 64, 81, 87, 109, 111, 112, 113, 116, 134, 140, 158
 West-Indische koloniën, 24, 25, 41, 64, 170
 Wigbold Crommelin, 79
 Willem Gideon Deutz, 81
 Willem I, 38, 39, 42

Willem IV, 110

Wolferdus Senguerdius, 154, 157

Z

Zacharias Conrad von Uffenbach, 158

Zorge Vrij, 84

Zuid-Amerika, 25, 28, 31, 49, 50, 109, 122,
164

Zuid-Willemsvaart, 39

Zweden, 25, 27, 155

Zwolle, 10, 14, 15, 18, 21, 40, 50, 151, 164,
183

Filippina Fortuijn. Alexander van Geneve. Constantia van Bougies. Drie mensen die elkaar ongetwijfeld een keertje op straat zijn tegengekomen, ergens in de vroege jaren 1780. Alle drie woonden en werkten ze jarenlang in 's-Hertogenbosch. Ze bezochten de wekelijkse markt, maakten praatjes met voorbijgangers en gingen op zondag naar de kerk. Net als hen leefden er vanaf de late zeventiende eeuw honderden anderen in de Brabantse stad, geboren in Suriname, Indonesië of een andere afgelegen plek in het uitgestrekte Nederlandse koloniale rijk.

Om te begrijpen hoe zij in de stad terecht zijn gekomen, gaan we terug in de tijd. Stap voor stap ontrafelt dit boek hoe het kolonialisme de stedelijke bestuurders, bedrijven en gewone burgers uit 's-Hertogenbosch verbond met de verste uithoeken van het Nederlandse rijk. Hoe slavernij niet slechts een verre werkelijkheid was, maar een onlosmakelijk onderdeel vormde van dit economische systeem. En hoe die slavernij, die zich afspeelde in Oost en West, gaandeweg ook zichtbaar werd in het straatbeeld van 's-Hertogenbosch. Zo brengen we samen de vergeten verhalen van Filippina, Alexander en Constantia weer tot leven, en verweven we ze met de geschiedenis van de stad.

9 789465 151571

Radboud University

www.radbouduniversitypress.nl